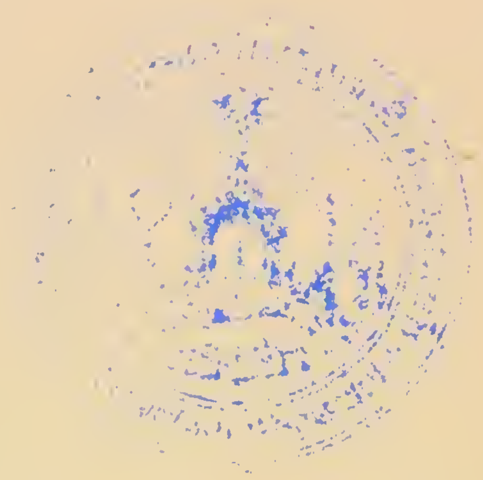
พระครูอนุกูลพิทยา



อนุสรณ์

งานพระราชทานเพลิงศพ

พระครูอนุกูลพิทยา (เส่ง อินฺทสโร)

อดีต เจ้าอาวาสวัดน้อยนางหงษ์



ณ เมรุพิธีวัดน้อยนางหงษ์

วันเสาร์ที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๒๑

สารบัญ

อรัมภบท

ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่พระครูอนุกูลพิทยา (เส่ง อินฺทสโร) อดีตเจ้าอาวาสวัดน้อยนางหงษ์ พระอุปัชฌาย์อาจารย์ ณ เมรุ พิธีวัดน้อยนางหงษ์ ในวันเสาร์ที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๒๑ นั้น คณะสงฆ์วัดน้อยนางหงษ์ และคณะศิษย์ซึ่งเป็นเจ้าภาพได้จัดพิมพ์หนังสือเพื่อเป็นธรรมบรรณาการแก่ผู้ให้เกียรติมาร่วมงานพระราชทานเพลิงศพครั้งนี้ คือพระธรรมเทศนา ที่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช วัดราชบพิธ กับ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดสามพระยา ประทานและแสดงในงานบำเพ็ญกุศลศพ หนังสือประวัติการปกครองคณะสงฆ์ของคุณวิเชียร วชิรพาหุ อดีตผู้ตรวจการกระทรวงศึกษาธิการ และหนังสือหลักการสอนสมถวิปัสสนากรรมฐานของพระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อวัดปากน้ำภาษีเจริญ) ซึ่งพระธรรมธีรราชมหามุนี เจ้าอาวาสวัดปากน้ำภาษีเจริญ และคุณวิเชียร วชิรพาหุ ก็ยินดีอนุญาตให้พิมพ์ได้ตามประสงค์ และท่านขออนุโมทนาด้วย จึงขอกราบขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้

สำหรับประวัติวัดน้อยนางหงษ์ และประวัติของหลวงปู่พระครูอนุกูลพิทยา คุณบุญลือ วันทายนต์ ศิษย์ของท่าน ได้เขียนขึ้นและพิมพ์เพื่อสนองพระคุณท่านโดยรวบรวมจากคำบอกเล่าของท่านและจากคำบอกเล่าของคนรุ่นเดียวกับท่าน ส่วนผลงานนั้นได้รวบรวมจากที่ปรากฏภายในวัดน้อยนางหงษ์เท่านั้น ซึ่งสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏนั้น เกิดจากบารมีของท่านเองทั้งสิ้น ไม่มีอภินิหารหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นใด ไม่ว่าจะเป็นเครื่องรางของขลังประเภทใดก็ตามมาช่วยส่งเสริม หากจะมีก็คงเป็นทุนทรัพย์ที่ท่านทั้งหลายได้ร่วมบริจาคสมทบเท่านั้นเอง ส่วนประวัติวัดก็ขาดเอกสารอ้างอิงรวบรวมขึ้นตามคำบอกเล่าของหลวงปู่พระครูอนุกูลพิทยา แล้วเอามาเรียบเรียงให้เป็นเรื่องเป็นราวแม้จะไม่มีหลักฐานยืนยัน ก็คิดว่ายังดีกว่าไม่มีเสียเลย อย่างน้อยก็เป็นการบันทึกประวัติของวัดเพื่อเป็นแนวทางการค้นคว้าต่อไป และการที่ได้เขียนประวัติของหลวงปู่พระครูอนุกูลพิทยา โดยละเอียด ก็เพื่อจะเชิดชูเกียรติคุณของท่านให้ปรากฏอยู่ชั่วกัลปาวสานต์

การที่ได้จัดพิมพ์เรื่องเกี่ยวแก่วงการศาสนาเหล่านี้ขึ้น ก็เพื่อให้เหมาะกับเพศภูมิของหลวงปู่พระครูอนุกูลพิทยา ที่ท่านได้บรรพชาอุปสมบทเป็นสามเณร เป็นพระภิกษุสงฆ์ ดำรงตน

อยู่ในสมณเพศ ประพฤติตามพระธรรมวินัยโดยเคร่งครัด ประกอบด้วยศิลาจารวัตรเป็นอันดี จนได้เป็นเจ้าอาวาสเป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ ท่านสวดมนต์ไหว้พระเจริญเมตตา — ภาวนาหนักในสมถวิปัสสนากรรมฐาน จนครั้งสุดท้ายได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูชั้นเอกฝ่ายวิปัสสนาธุระ เป็นรัตตัญญูภิกษุ เมื่อเป็นเจ้าอาวาส ก็ได้จัดการพัฒนาวัดน้อยนางหงษ์ให้มีเสนาสนะ ศาลาการเปรียญ ศาลาฌาปนสถาน เป็นระเบียบเรียบร้อย บูรณะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถที่ชำรุดทรุดโทรมให้สวยงามสง่าน่าเลื่อมใส ได้ปกครองวัดอยู่นานประมาณ ๖๐ ปี มีศิษยานุศิษย์และพุทธศาสนิกชนเคารพนับถือสักการะบูชาเป็นจำนวนมากมายตลอดมาจนถึงวันมรณภาพ

อนึ่ง นับตั้งแต่วันที่หลวงปู่พระครูอนุกูลพิทยา มรณภาพไป มีศิษย์และผู้ที่เคารพนับถือบูชาในท่านเป็นจำนวนมาก ได้พากันมากราบคารวะศพ ร่วมฟังสวดพระอภิธรรม รับเป็นเจ้าภาพมีพระธรรมเทศนา รับเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรมทุกวันพระ และทุกวันในเดือนพฤจิกายน ๒๕๒๑ ตลอดจนการบำเพ็ญกุศลในวาระอื่น ๆ และยังให้เกียรติมาร่วมงานพระราชทานเพลิงศพในวันนี้ จึงขออนุโมทนาสาธุการ และกราบขอบพระคุณทุกท่านไว้ ณ โอกาสนี้ หากมีสิ่งขาดตกบกพร่องประการใด ก็ขอได้โปรดอภัยด้วย

ขออำนาจกุศลบุญราศี ที่หลวงปู่พระครูอนุกูลพิทยา ท่านได้สร้างสมอบรมไว้ในขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ก็ดี ที่ศิษย์และผู้ที่เคารพนับถือในตัวท่านได้บำเพ็ญอุทิศถวายเป็นทักษิณานุปทานอาจาริยปุพพเปตพลีด้วยความกตัญญูกตเวทีก็ดี จงเป็นพลวปัจจัยอำนวยวิบากทิพยสมบัติ สันติสมบัติ อิฐะวิบุลมนุญผลที่พึงปรารถนา แด่หลวงปู่พระครูอนุกูลพิทยา ตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพ จงทุกประการเทอญ

คติธรรม

สำหรับงานพระราชทานเพลิงศพ

พระครูอนุกูลพิทยา (เส่ง อินฺทสโร)
อดีตเจ้าอาวาสวัดน้อยนางหงษ์

ครั้งละนิด

ก้าวยาว ก้าวสั้น ถ้าหมั่นก้าว
แม้ถือ ไม้เท้า ยาวก็ใกล้

หยอดสตางค์ ทีละอัน ทุกวันไป
ย่อมเต็มไห หีบห่อ มิรอนาน.

เผ้าฉีก ปฏิทิน วันละแผ่น
ปีหนึ่งก็ หมดแท่น ล่อนแก่นผ่าน

ไม้จิ้มฟัน อันละครั้ง ทั้งกล่องก้าน
มิถึงเดือน เหมือนผลาญ แหลกลาญไป.

นาฬิกา เดินดี อยู่ที่เดียว
เช้าประเดี๋ยว บ่ายค่ำ ต้องตามไต้

เลื่อนเป็นวัน เดือนปี ทีไว
เผลอหน่อยขึ้น ปีใหม่ ให้ระอา.

พลอยชีวิต คนเรา เผ้าเขยื้อน
เขยิบเลื่อน แก่ขึ้น ตื่นสง่า

พอแก่ลง คิดรั้ง ยับยั้งชรา
เหนื่อยเปล่าคว้า น้ำเหลว ระทมทรวง.

อย่ามัวคิด แก้แก่ และเจ็บป่วย
ตลอดม้วย พลัดพราก ให้ลากถ่วง
เปลืองชีวิต เปล่าคุณ สุนทรปวง
กุศลหน่วง สุจริต ติดไตรทวาร.

ถนอมให้ ไพบูลย์ มนูญเจริญ
กอบก่อเกิน กับจิต สถิตสถาน
ปลดบาปเก่า เฝ้าป้อง ผองบาปพาล
อย่าให้ผ่าน ด้านกาย วจีมโน.

แม้จะถึง แตกกาย ทำลายขันธ์
อารมณ์มั่น ผ่องแผ้ว ใสแจ๋วโข
สุคติ หวังแน่น สู่แดนโอ-
พารชโย ดมดิเรก เอ อุ เอย.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

อนุสรณ์กถา
สำหรับ
ท่านพระครูอนุกูลพิทยา

คณะเจ้าภาพจัดงานพระราชทานเพลิงศพท่านพระครูอนุกูลพิทยา ได้แจ้งแก่ข้าพเจ้าถึงเรื่องขอข้อเขียนเพื่อเป็นอนุสรณ์ สำหรับชำร่วยท่านที่กรุณาให้เกียรติมาร่วมในงานพระราชทานเพลิงศพท่านพระครูอนุกูลพิทยา เมื่อข้าพเจ้าทราบความประสงค์แล้ว ก็ตกปากลงคำโดยมิได้อ้างอิงแต่ประการใด เพราะเห็นเป็นโอกาสที่จะมีส่วนร่วมในงานครั้งสุดท้าย เพื่อการศพท่านพระครูอนุกูลพิทยา

ข้าพเจ้ารู้จักจนถึงระดับมักคุ้นกับพระครูอนุกูลพิทยามานานพอสมควรทีเดียว จึงพอที่จะเขียนข้อความประเภทเก็บเล็กผสมน้อยเกี่ยวกับท่านได้อยู่ แต่มิใช่ชนิดที่เขียนประวัติของท่าน นึกส่วนใดที่เกี่ยวกับท่านได้ก็เขียนส่วนนั้นลงไปตามที่นึกได้

ท่านพระครูอนุกูลพิทยา เป็นพระที่เรียบร้อย มีความดีงามประจำตัวของท่านมากมาย เป็นผู้มั่นคงในพระธรรมวินัย ซึ่งเรียกว่า พระศาสนา มุ่งหวังแต่จะสร้างสรรค์หรือส่งเสริมความวัฒนาสถาพร ให้บังเกิดแก่พุทธจักรตลอดลงไปถึงราชอาณาจักรและประชาชน ข้าพเจ้าพูดได้เต็มปากเต็มคำว่า ท่านเป็นบุคคลที่สร้างและเสริมตัวให้เป็นผู้ทันกาลทันสมัย และทันกับเหตุการณ์ที่อยู่รอบ ๆ ตัวของท่าน มิใช่เป็นบุคคลประเภทล้าหลัง ข้าพเจ้านึกอยู่เสมอว่าเราได้พบสมภารประเภทที่วัดได้อาศัยอีกองค์หนึ่งแล้ว

วัดน้อยนางหงษ์มีความเจริญรุ่งเรือง ทั้งทางบุคคล ทั้งทางวัตถุ ทั้งทางกิจการ ทั้งทางระเบียบแบบแผน ที่รู้กันอยู่เห็นกันอยู่เป็นประจักษ์พยาน ก็เพราะได้อาศัยฝีมือของท่านตลอดมาจนกระทั่งถึงอวสานแห่งชีวิตของท่าน การถึงมรณภาพของท่าน แม้จะเป็นในยามที่ท่านเจริญด้วยอายุพรรษามากที่สุดแล้วก็จริง แต่ก็มิใช่เป็นเหตุสกัดกั้นมิให้ระลึกถึงด้วยความอาลัย ทุกคนที่มีความเกี่ยวข้อง จะเป็นคณะศิษยานุศิษย์ก็ดี ญาติมิตรก็ดี ท่านผู้มีความเคารพนับถือสักการบูชาก็ดี ต่างจะรู้สึกคล้าย ๆ กันว่า ตนได้สูญเสียท่านที่ควรบูชาของตน ๆ ไปอีกท่านหนึ่งแล้ว

แม้ในฝ่ายพุทธจักรก็จะปฏิเสธมิได้ว่าไม่มีความสูญเสีย เพราะพระพุทธศาสนาต้องสูญเสียภิกษุบริษัทที่ดีไป สังฆมณฑลต้องสูญเสียพระเถระผู้เป็นศักดิ์ศรีของสังฆมณฑลไป วัดน้อยนางหงษ์ต้องสูญเสียหลักของวัดไป

การถึงมรณภาพของท่านพระครูอนุกูลพิทยา ต้องยอมรับว่า เป็นความสูญเสียของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง แต่นั่น หมายถึงความสูญเสียเท่านั้น มิใช่เป็นความสูญสิ้น ท่านได้ทิ้งรอยความปฏิบัติดีปฏิบัติชอบไว้เป็นแบบอย่าง ซึ่งทุกคนมีสิทธิที่จะประพฤติตามปฏิบัติตามได้ สรรพสิ่งที่ท่านได้ก่อสร้างหรือบูรณะไว้ ก็คงตกเป็นสมบัติของพระศาสนา ความเจริญรุ่งเรืองที่ท่านพัฒนาขึ้นไว้ด้วยความยากลำบาก ก็ยังฉายแสงให้เห็นเป็นที่ปรากฏ สรุปกล่าวให้สั้นที่สุดแล้วชีวิตทั้งชีวิตของท่านพระครูอนุกูลพิทยา เป็นสุชีวิต คือ ชีวิตที่ดีงาม เป็นอโมฆชีวิต คือ ชีวิตที่ไม่สูญเปล่าเสียเปล่าหรือเป็นหมันแต่ประการใด ชีวิตประเภทดังกล่าวนี้ ท่านจักเป็นชีวิตที่สว่าง และสว่างทั้งชาตินี้ สว่างทั้งชาติหน้า ท่านพระครูอนุกูลพิทยา ท่านพบแล้วซึ่งชีวิตที่สว่าง ไม่มีปัญหาหรือไม่เป็นปัญหาแต่ประการใด ยังเหลือที่เป็นปัญหาอยู่นั้นก็คือ ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน ตรวจตัวดูบ้างหรือเปล่าว่า ชีวิตตนในขณะนี้ เป็นชีวิตที่มืดตื้อ หรือเป็นชีวิตที่มัวมลหรือเป็นชีวิตที่สว่างไสว.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

วัดสามพระยา กรุงเทพมหานคร

๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๒๑

คำไว้อาลัย

ของ

พระธรรมปิฎก

หลวงปู่พระครูอนุกูลพิทยา หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า หลวงปู่วัดน้อยนางหงษ์ เป็นพระมหาเถระซึ่งเจริญด้วยวัยสายุกาลที่หาได้ยากรูปหนึ่ง คือ อายุ ๙๘ ปี...เดือน ๒๒ วัน บวชตั้งแต่หนุ่มจนแก่ นับพรรษาได้ ๗๘ พรรษา มีสุขภาพแข็งแรง สติปัญญาแคล่วคล่องว่องไว ผิดกับคนชราอื่น ๆ แม้เสียงสวดมนต์ก็ไม่แหบเครือ สั่น หรือเฉื่อยชา มีความแก่ปรากฏชัดก็ที่ผิวหนังหย่อนตกกระ และหูตึงเท่านั้น ถ้าคนที่ไม่เคยรู้จักท่านมาก่อนได้พบปะสังสรรสนทนากับท่านแล้ว อาจจะเข้าใจว่าท่านมีอายุประมาณ ๗๐ ปีเศษเท่านั้น ที่ยิ่งใหญ่ไปกว่านั้น คือ สัญญาความจำของท่านดีเหลือเกินไม่หลงลืม รู้เรื่องแปลก ๆ เก่า ๆ มากสมกับท่านเป็นรัตตัญญู เคยเล่าเรื่องการสวดพุทธมนต์ ๗ วัน ๕๐ วัน ให้ผู้เขียนฟัง ผู้เขียนถือว่าเป็นความรู้พิเศษที่ไม่เคยรู้จากท่านผู้ใดมาก่อน จะขอนำมาเล่าไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงหลวงปู่ ถ้าจะผิดไปบ้างก็ขอให้ถือว่าผู้เขียนจำท่านเล่ามาผิดเพี้ยนไป

วันหนึ่ง ข้าพเจ้าไปเยี่ยมหลวงปู่ เมื่อทราบข่าวว่าคนร้ายเข้าไปขโมยของของท่านและประทุษร้ายท่าน โดยผลักท่านให้ล้มลงร่างกายไปฟาดกับขอบหน้าต่างจนลุกไม่ได้ (ขณะนั้น ท่านค่อยหายจากอาพาธแล้ว) ถามท่านว่า หลวงปู่จำคนร้ายได้ไหม ท่านตอบว่า "จำไม่ได้ไม่รู้ว่าใคร" แล้วเล่าว่า "เจ้าหน้าที่ตำรวจเขามาสอบถามเหมือนกัน ก็บอกเขาว่าจำไม่ได้ไม่รู้ว่าใคร อย่าไปเอาเรื่องกับเขาเลย กรรมของเราเอง ก็เสร็จเรื่องไป" แล้วท่านก็คุยเรื่องอื่น ๆ ต่อไปจนถึงเรื่องสวดมนต์ไหว้พระ เพราะหลวงปู่รู้ว่าข้าพเจ้ากวดขันสามเณรวัดชนะก่อนจะอุปสมบทจะต้องมีการสอบสวดมนต์ก่อนตามระเบียบที่ทางวัดกำหนดไว้ จึงจะอุปสมบทได้ ท่านเล่าว่าการทำบุญ ๗ วัน ๕๐ วัน (ศพ) ในสมัยก่อนนิยมสวดอนัตตลักขณสูตรเป็นพื้น ต่อมาเมื่อสมเด็จพระนางสุนันทารัตนราชกุมารี (พระนางเรือล่ม) สิ้นพระชนม์ (เรือพระที่นั่งล่มที่ อ. ปากเกร็ด จ. นนทบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงในรัชกาลที่ ๕ ทรงเศร้าโศรกเสียพระทัยมาก เพราะพระนางเป็นที่ทรง

โปรดปรานยิ่ง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระสงฆ์สวดอาทิตตปริยายสูตร ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลครบปัญญาสมวาร (๕๐ วัน) พระสงฆ์ที่เป็นประธานซ้อมสวดมนต์ครั้งนั้นทรงมอบให้เป็นธุระของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เข้ม) วัดพระเชตุพน ส่วนธรรมนิยามสูตรนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระสงฆ์สวดในการทำบุญครบสัตตมวาร (๗ วัน) ของสมเด็จพระวันรัต (ดิส) วัดมหาธาตุ โดยทรงมอบให้สมเด็จพระวันรัต (จ่าย) วัดเบญจมบพิตร ซึ่งเป็นน้องชายของสมเด็จพระวันรัต (ดิส) เป็นประธานซักซ้อมสวดพระพุทธมนต์ ท่านย้ำว่าจำไว้เถอะไม่ผิด จะได้รู้ที่เป็นมาเป็นไป ข้าพเจ้าก็ประนมมือขึ้นขอบพระคุณท่าน แล้วหลวงปู่ก็เล่าเรื่องอื่นต่อไป

สมเด็จพระพุฒาจารย์วัดพระเชตุพน สมเด็จพระวันรัต วัดเบญจมบพิตรก็ดี ขณะเมื่อท่านได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้เป็นประธานซ้อมสวดมนต์ครั้งนั้น ดำรงสมณศักดิ์ชั้นไหนข้าพเจ้ามิได้เรียนถามหลวงปู่ไว้ เพราะมิได้คิดว่าจะนำมาเขียนให้เปิดเผยเช่นนี้ เพียงแต่คิดว่าจะเก็บไว้เป็นความรู้เฉพาะตนเท่านั้น และอีกอย่างหนึ่งด้วยรู้สึกเกรงใจหลวงปู่ เพราะท่านเพิ่งฟื้นป่วยใหม่ ๆ น่าเสียดายที่ข้าพเจ้าไม่ค่อยมีโอกาสไปกราบเยี่ยมท่านบ่อยครั้งนัก นาน ๆ จึงจักไปสักครั้ง แต่ถึงดังนั้นหลวงปู่ก็ยังคุยเรื่องนั้นเรื่องนี้ที่น่ารู้น่าเห็นให้ฟังเสมอ ๆ

บัดนี้ หลวงปู่ได้จากศิษยานุศิษย์สัทธิงวิหาริกอันเตวาสิกญาติมิตรและท่านที่เคารพนับถือไปแล้วโดยไม่มีวันกลับมาอีก แต่คุณความดี เมตตา กรุณา อารีอารอบ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ยังปรากฏอยู่แก่ทุกท่าน โดยเฉพาะข้าพเจ้าระลึกเสมอว่าหลวงปู่มีเมตตาต่อข้าพเจ้าตั้งแต่ท่านรู้จักข้าพเจ้ามาจนท่านจากข้าพเจ้าไป ขอดวงวิญญาณของหลวงปู่จงอนุโมทนาบุญกุศลที่ข้าพเจ้าบำเพ็ญมาด้วยกายวาจาใจแล้ว ได้รับสุขสมบัติในสัมปรายภพนั้น ๆ เทอญ ฯ

พระธรรมปิฎก
วัดชนะสงคราม
๑๑ พ.ย. ๒๑

คำไว้อาลัย

แด่

พระครูอนุกูลพิทยา (เส่ง อินฺทสโร)

ท่านพระครูอนุกูลพิทยา (เส่ง อินทสรเถระ) ท่านเจริญด้วยอายุพรรษายิ่งนัก นับว่าเป็นพระมหาเถระโดยกำเนิดตามพระวินัยนิยม เป็นอัจฉินทวุตติบุคคลในสมณเพศของท่าน เป็นพุทธสาวกอันใคร ๆ ไม่พึงเข้าไปว่าหรือกล่าวติเตียน เป็นปูชนียบุคคลของพุทธบริษัท ตรงตามบรรยายในอรรถกถามงคลสูตร เป็นผู้ใหญ่โดยธรรม เป็นพ่อพระ ฯลฯ ผู้ที่เคารพนับถือท่าน เชื่อถ้อยฟังคำของท่านเห็นเป็นสำคัญ จะมีแต่ความเจริญอย่างเดียวหาความเสื่อมมิได้เลย

บัดนี้ รูปธรรมของท่าน จากพวกเราไปตามเรื่องธรรมดาของสังขาร แต่คุณธรรมยังปรากฏอยู่ให้เราได้บูชาเสมอ และเป็นทิฏฐานุคติอีกส่วนหนึ่งด้วย ขอกราบนมัสการด้วยความคารวะเป็นอย่างสูงแด่หลวงพ่อผู้เคยให้ความเมตตาปราณีเสมอมา.

พระเทพญาณเวที

วัดระฆังโฆสิตาราม

๙ ธันวาคม ๒๕๒๑

"ไม่ชอบให้เรียกพระครู คือหลวงปู่วัดน้อย"

เมื่อครั้งข้าพเจ้าเป็นเด็ก ได้มาอาศัยอยู่ที่วัดดาวดึงษาราม ในปี พ.ศ. ๒๔๗๐ ได้เริ่มรู้จักท่าน ซึ่งเขาเรียกกันว่า "ท่านวัดน้อย" ข้าพเจ้ารู้สึกว่ากลัวเกรงท่านเหลือเกิน ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะใคร ๆ ก็กลัวเกรงท่านทั้งนั้น

ต่อมา ข้าพเจ้าได้บรรพชาเป็นสามเณรอยู่ที่วัดดาวดึงษ์ แต่ก็มักจะมานอนและฉันข้าวอยู่ที่วัดน้อยเสมอ และโดยสาเหตุที่ท่านเจ้าอาวาสวัดน้อย และท่านเจ้าอาวาสวัดดาวดึงษ์ มีความรักและสนิทสนมกันมาก บรรดาผู้น้อยที่อาศัยอยู่ที่วัดทั้งสองนี้ ก็พลอยรักใคร่สนิทสนมเป็นกันเองตามไปด้วย ในสมัยนั้น พระวัดน้อย เมื่อกลับจากบิณฑบาตแล้ว ท่านวัดน้อยจะจัดเป็นสำรับให้ฉันและกับข้าวที่จะขาดไม่ได้ก็คือ น้ำพริกผักที่ท่านอุตส่าห์ตำไว้ ท่านจะนำมาใส่ให้ครบทุกสำรับทีเดียว นี้เองคงเป็นสาเหตุให้ข้าพเจ้าทั้งกลัวเกรง และเคารพรักท่านมาก

เมื่อข้าพเจ้าอุปสมบทเป็นพระภิกษุแล้ว ได้เรียกท่านว่า "หลวงพ่อวัดน้อย" ต่อมาภายหลังเมื่อท่านเป็นพระเถระผู้มีอายุพรรษามากขึ้น จึงได้พากันเรียกท่านว่า "หลวงปู่วัดน้อย" ข้าพเจ้าก็เรียกท่านเช่นนั้นเหมือนกัน

เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ได้จัดงานฉลองชนมายุ ๙๐ ปี ของหลวงปู่ สมเด็จพระสังฆราช วัดมกุฏกษัตริยาราม ได้เสด็จมาเป็นประธานในพิธี พระองค์รับสั่งว่า ถ้าหลวงปู่อยู่ถึง ๑๐๐ ปี พระองค์จะเป็นเจ้าภาพทำบุญให้ และรับสั่งต่อไปอีกว่า เอ ! ถ้าหลวงปู่อยู่ถึง ๑๐๐ ปี พระองค์คงตายเสียก่อนกระมัง และเมื่อปีที่แล้วนี้ สมเด็จพระวันรัต วัดสังเวช เรียกข้าพเจ้าไปสั่งให้เตรียมงานครบรอบร้อยปีของหลวงปู่ โดยเจ้าประคุณเป็นเจ้าภาพให้ แต่เจ้าประคุณก็มามรณภาพไปก่อนหลวงปู่เหมือนกัน

อนึ่ง หลวงปู่วัดน้อย กับหลวงปู่พระครูโวทานธรรมาจารย์ ๒ ท่านนี้ รักและนับถือกันมาก ถ้าหลวงปู่วัดดาวดึงษ์ มีเรื่องอะไรเกิดขึ้น จะต้องมาวัดน้อยเพื่อปรึกษาหารือกับหลวงปู่

วัดน้อยเสมอ ในชีวิตของหลวงปู่ทั้ง ๒ นี้ ท่านรักกันจริง ๆ จนกระทั่งมรณภาพของหลวงปู่วัดดาวดึงษ์ ในการนี้ หลวงปู่วัดน้อย ได้เป็นประธานจัดการศพ จนถึงพระราชทานเพลิงศพ ความสัมพันธ์ระหว่างวัดดาวดึงษ์กับวัดน้อย ได้สืบต่อกระชับแน่นมาจนบัดนี้

ของโบราณที่เขาแจกกันเป็นต้นว่า ข้าวเหนียวแดง กระยาสารท กาละแม มันเหนียว ทำให้ความสัมพันธ์ ความสนิทชิดเชื้อของผู้ให้และผู้รับเหนียวตามไปด้วย แต่ของที่ให้กันในปัจจุบันเช่น ขนมเค็ก มันยุ่ย ไม่เหนียว จึงทำให้ผู้ให้และผู้รับลืมกันง่าย ไม่ค่อยมีความสัมพันธ์ต่อกัน ไม่แน่นเหนียวเหมือนสมัยก่อน.

พระโสภณธรรมาจารย์

๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๑

วัดดาวดึงษาราม

กรุงเทพมหานคร

คำไว้อาลัย

วันเสาร์ที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๑ ตรงกับแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ เป็นวันพระ วันนั้นเป็นวันที่หลวงปู่มีอาการเพียบหนัก คุณหมอได้บอกกับพระมหาบุญรอดว่า หลวงปู่จะอยู่กับพวกเราไม่เกินวันนี้หรือพรุ่งนี้เป็นแน่ คณะสงฆ์และศิษย์ ก็ได้เฝ้าดูอาการของหลวงปู่อยู่ตลอดเวลา วันนั้นเป็นวันอุโบสถ เมื่อพระสงฆ์ได้ทำอุโบสถกรรมแล้ว ได้ปรึกษาหารือกันว่า จะทำอย่างไรกับหลวงปู่เมื่อท่านได้ถึงมรณภาพ ที่ประชุมสงฆ์ได้ตกลงกันว่า เราควรปรึกษาหารือกับผู้ใหญ่ก่อนที่จะทำอะไรเพื่อความเหมาะสม เพราะหลวงปู่เป็นปูชนียบุคคลมีผู้เคารพนับถือมากได้ประกอบคุณงามความดีมาเป็นเวลานาน ได้ผ่าพ้นอุปสรรคมาโดยลำดับ จนถึงวาระสุดท้ายปลายชีวิต ที่ประชุมสงฆ์ก็ยังมิได้ตกลงอย่างไร ต่อมาครั้งหนึ่งถึงเวลา ๐๒.๓๐ หลวงปู่ก็ได้หมดลม พวกเราคณะศิษย์ที่เฝ้าปฏิบัติอยู่ทุกคนมีใบหน้าเศร้าสลด ถึงแม้ทุกคนจะทราบดีว่า ความตายเป็นสิ่งที่ใคร ๆ ไม่สามารถ จะต่อต้านป้องกันได้ก็ตาม ถึงเช่นนั้นทุกคนก็อดที่จะเสียใจและอาลัยยิ่งในหลวงปู่เสียมิได้ ทั้งนี้เนื่องจากหลวงปู่ เป็นปูชนียบุคคลที่ให้ความร่มเย็นเป็นสุขแก่ศิษย์และชาวบางยี่ขันเป็นเวลานานเกือบร้อยปี ส่วนข้าพเจ้าก็มีโอกาสได้อยู่กับหลวงปู่มาเป็นเวลา ๓๖ ปี นับว่าเป็นเวลานานพอสมควรหลวงปู่ได้เคยอบรมสั่งสอนแนะนำ และเล่าเรื่องต่าง ๆ ที่หลวงปู่ได้ต่อสู้และผ่าพ้นอุปสรรคต่าง ๆ ให้ฟัง เพื่อเป็นบทเรียนต่อไปในชีวิต หลวงปู่เป็นพระมหาเถระที่มั่นคงในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นอย่างยิ่ง จะสังเกตได้จากผู้ที่ใกล้ชิดและคุ้นเคยกับหลวงปู่ หลวงปู่จะไปไหนจะต้องไหว้พระก่อนเสมอ จะลงไปตรวจวัดก็ไหว้พระ ไปผ่านพบพระอุโบสถที่ไหนก็ไหว้ แม้แต่เจ็บไข้ลุกไม่ขึ้นก็ได้ให้ผู้ใกล้ชิดจุดธูปเทียนหน้าพระแล้วท่านจะหมอบไหว้พระจนหลับไป หลวงปู่ได้ทำหน้าที่มาโดยสมบูรณ์ ตามอัตภาพของท่านทุกประการ ด้วยเหตุนั้นท่านจึงเดินทางไปพักผ่อนตามกฎแห่งธรรมดา

บัดนี้ หลวงปู่ก็ได้จากพวกเราไปแล้ว แต่ผลงานและคุณความดียังมีอยู่ ยังคงประทับแน่นอยู่ในความทรงจำของคณะศิษย์และชาวบางยี่ขันตลอดไป

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าในนามคณะสงฆ์และศิษย์ชาวบางยี่ขัน ขอตั้งสัตย์อธิษฐาน ด้วยอำนาจคุณความดีทั้งมวลนี้ คณะสงฆ์ คณะศิษย์และชาวบางยี่ขันได้บำเพ็ญมาตั้งแต่ต้นจนถึงอวสานกาลวันนี้ จงเป็นพลวปัจจัยส่งเสริมดวงวิญญาณของหลวงปู่ได้ประสบสุขสำราญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ในสุคติภพนั้น ๆ เทอญ.

พระสุพจน์ เขมาสโย
รักษาการเจ้าอาวาสวัดน้อยนางหงษ์

แด่ - หลวงลุงเส่ง

ข้าพเจ้าผู้เขียนคำไว้อาลัยท่านพระครูอนุกูลพิทยา ได้รู้จักท่านตั้งแต่ผู้บังเกิดเกล้ายังมีชีวิตอยู่ พี่น้องและภริยาตลอดจนลูกหลานของข้าพเจ้าก็รู้จักท่าน เราเรียกท่านว่า " หลวงลุงเส่ง " จนกระทั่งบัดนี้ กิจกรรมของท่านเป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธา ทั้งในทางที่เราเรียกกันว่าโปรดสัตว์ คือมีเมตตาจิตติดต่อแนะนำช่วยเหลือ รับนิมนต์ไปประกอบสังฆกรรมแม้ในขณะที่ท่านอายุมาก สุขภาพเสื่อมโทรม และในทางทะนุบำรุงวัด ก็มีการซ่อมสร้างอยู่ตลอดเวลา เช่นกุฎิสงฆ์ ศาลา ถนนหนทางในวัดที่เด่น ๆ เห็นเป็นประโยชน์ชัดก็คือการปฏิสังขรณ์โบสถ์ สร้างที่เผาสพ เหล่านี้จนทำให้สภาพของวัดน้อยนางหงษ์มั่นคงสมบูรณ์สง่างาม เป็นที่น่าประกอบการกุศล

ในโอกาสที่ข้าพเจ้าได้ชวนญาติไปทอดกฐินที่วัดในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ เกิดความคิดขึ้นว่า ถ้าหลวงลุงเส่งมรณภาพไปแล้ว ทางวัดอาจขาดแคลนผู้อุปการะสิ่งก่อสร้างจะไม่ได้รับการบูรณะด้วยดี พระเณรจะลำบากในจตุปัจจัย ฯลฯ น่าจะก่อตั้งมูลนิธิขึ้น หาทุนสะสมไว้เป็นหลักทรัพย์ถาวร นำเฉพาะดอกผลไปใช้จ่ายแก้ปัญหาดังกล่าวแล้ว จึงนำความไปหารือ ท่านก็เห็นชอบด้วย ตั้งชื่อให้เป็นเกียรติของท่านว่า มูลนิธิ "พระครูอนุกูลพิทยา (เส่ง อินฺทสโร)" เริ่มด้วยทุนของท่านและของข้าพเจ้าคนละหนึ่งหมื่นบาท ต่อมาข้าพเจ้าและลูกหลานสมทบทุนขึ้นทุกปี สำหรับท่านก็เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากกว่า ประกอบกับอุบาสกอุบาสิกาที่มีจิตศรัทธาก็สมทบทุนเข้าอีก จนถึงบัดนี้มีเงินที่ซื้อเป็นพันธบัตรรัฐบาลไว้ถึงหนึ่งล้านสองแสนบาท จะได้ดอกเบี้ยเฉลี่ยประมาณเดือนละ ๘,๐๐๐ บาท พอบรรเทาปัญหาที่วิตกอยู่นั้นได้ ข้าพเจ้ารู้สึกปลื้มปีติในการกุศลนี้เป็นอันมาก

ท่านครองเพศพรหมจรรย์ติดต่อกันมาจนถึง ๘๖ ปี ตลอดเวลาอันยืดยาวนั้น ท่านมีวิริยะอุตสาหะประกอบกรณียกิจไม่ย่อหย่อน จนกระทั่งทรงกายเดินเหินไม่ไหว คุณงามความดีอันนี้ประทับใจศิษยานุศิษย์และอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย เมื่อท่านล่วงลับไป จึงพากันโศกเศร้าเสียดาย

เป็นอย่างมาก พยานในเรื่องนี้ก็คือ ได้มีผู้แจ้งประสงค์สวดพระอภิธรรมหน้าศพท่านเป็นระยะ ๆ ต่อเนื่องกันตลอดเวลาเก็บศพ ๗ เดือน

บัดนี้ถึงเวลาฌาปนกิจศพท่านผู้มาดี อยู่ดีและไปดี ขออานิสงส์กุศลผลบุญของข้าพเจ้าและครอบครัวได้ส่งเสริมกุศลผลบุญของท่าน ให้ดวงวิญญาณของท่านไปสู่สุคติ ในภพที่จะให้ท่านสามารถบำเพ็ญบุญเพิ่มพูนบารมี จนบรรลุมรรคผลนิพพานอันเป็นยอดปรารถนานั้นเถิด

พล.ท. ช.ม. สินาดโยธารักษ์

คำไว้อาลัย

รูปํ ชีรติ มจฺจานํ
นามโคตฺตํ นชีรติ
แม้รูปกายจะแตกสลายทำลายขันธ์ไปแล้วก็ตาม
แต่เกียรติยศชื่อเสียงวงศ์ตระกูลจะคงอยู่คู่ฟ้าดินตลอดกาลนิรันดร

ข้าพเจ้ามีความเสียใจเป็นอย่างยิ่ง เมื่อได้ทราบข่าวมรณภาพของท่านพระครูอนุกูลพิทยา หรือที่ชาวบ้านทั่วไปรู้จักคุ้นเคยท่านในนาม "หลวงปู่วัดน้อยนางหงษ์"

หลวงปู่ฯ มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกับบิดาของข้าพเจ้า เป็นปูชนียบุคคลของครอบครัวข้าพเจ้ามานาน โดยเฉพาะข้าพเจ้าตั้งแต่เกิดมาพอจำความได้ ก็รู้จักคุ้นเคยเคารพเลื่อมใสท่านตลอดมาจนถึงปัจจุบันเป็นเวลากว่า ๕๐ ปีแล้ว ข้าพเจ้าไปนมัสการหลวงปู่ฯ อยู่เสมอแม้ในปัจฉิมวัยของท่าน เพื่อเป็นที่พักพิงทางใจ เนื่องจากหลวงปู่ฯ ยังมีสุขภาพสมบูรณ์ ทั้งยังสามารถอบรมสั่งสอนลูกศิษย์ลูกหา และกำหนดฤกษ์ยามได้อย่างถูกต้องแม่นยำ ทำให้ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านคงจะมีอายุถึง ๑๐๐ ปีเป็นแน่ ซึ่งบรรดาลูกศิษย์ลูกหาของท่านต่างก็มีความเชื่อเช่นเดียวกันนี้ ฉะนั้นเมื่อได้ทราบข่าวการมรณภาพของหลวงปู่ฯ ข้าพเจ้าและครอบครัวจึงรู้สึกเสมือนสูญเสียญาติสนิทที่เคารพ ในฐานะปุถุชนธรรมดา ข้าพเจ้าจึงรู้สึกเสียใจและมีความอาลัยเป็นอย่างยิ่ง

ในฐานะที่เป็นพระ หลวงปู่ฯ ก็ได้รักษาไว้ซึ่งความเป็นผู้รักสันโดษ มักน้อย ไม่ใส่ใจใน ลาภ ยศ สรรเสริญ อะไรทั้งสิ้น แต่ทว่าท่านรักวัดน้อยนางหงษ์ รักและห่วงใยชาวบ้านปูนบางยี่ขันอย่างทั่วหน้า โอบอ้อมอารี เป็นกันเอง ชอบอุปถัมภ์ค้ำจุนชาวบ้านทั่วไป ด้วยความรักและห่วงใยดังกล่าวนี้ ท่านจึงได้ดำเนินการต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ของสิ่งที่ท่านรัก เช่น พัฒนาวัดน้อยนางหงษ์ ด้วยการปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ สร้างและซ่อมแซมกุฏิสงฆ์ ศาลาต่าง ๆ และฌาปนสถาน ทำให้วัดสง่างามยิ่งขึ้น ในขณะเดียวกันชาวบ้านก็มีสถานที่สำหรับเคารพสักการะ มีสถานที่ที่สงบและร่มเย็นเป็นที่พักพิงทางใจ และมีความสะดวกในการประกอบศาสนพิธีด้วย

ความรักและห่วงใยของท่านได้แผ่ออกนอกวัดไปถึงความเป็นอยู่ของชาวบ้านด้วย เช่น เมื่อจะมีการปรับปรุงก่อสร้างถนนหนทาง หลวงปู่ฯ ก็เข้าช่วยเหลือเจรจาและประสานงานให้จนแล้วเสร็จ ทำให้ชาวบ้านแถบนั้นมีความสะดวกในการสัญจรไปมาและมีความเป็นอยู่ดีขึ้น ยังมีคุณความดีและความเมตตาของหลวงปู่ฯ อีกมากมายหลายประการซึ่งไม่สามารถนำมากล่าวในที่นี้ แต่ชาวบ้านปูนบางยี่ขันและประชาชนที่อยู่ห่างไกลซึ่งได้รับความเมตตาจากหลวงปู่ฯ ต่างก็ซาบซึ้งอยู่แก่ใจเป็นอย่างดี แม้ว่าหลวงปู่ฯ จะมรณภาพไปแล้ว แต่ด้วยคุณธรรมอันเปี่ยมด้วยความเมตตาของท่าน จึงเชื่อว่าความเคารพนับถือรักใคร่ของชาวบ้านปูนบางยี่ขัน ตลอดจนลูกศิษย์ลูกหาทั้งหลายที่มีต่อหลวงปู่ฯ ยังไม่เสื่อมคลายลดลงแต่อย่างไร และเชื่อว่าเกียรติคุณของท่านยังขจรขจายอยู่ตลอดไปชั่วกาลนาน

ณ โอกาสนี้ ข้าพเจ้าขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย รวมทั้งกุศลผลบุญที่หลวงปู่ฯ ได้ประกอบไว้ตลอดชีวิตของท่าน และบุญกุศลที่บรรดาชาวบ้านปูนบางยี่ขันตลอดจนบรรดาลูกศิษย์ลูกหาของท่านได้ร่วมกันบำเพ็ญอุทิศให้ จงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของหลวงปู่ฯ ได้ไปสถิตย์ในสัมปรายภพตลอดไป.

พลเอก พร ธนะภูมิ

๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๒๑

คำไว้อาลัยของขุนวิศาลจรรยา

ถวายแด่ท่านอุปัชฌาย์

พระครูอนุกูลพิทยา (หลวงปู่เส่ง อินฺทสโร)

ท่านพระครูอนุกูลพิทยา (หลวงปู่เส่ง อินฺทสโร) เป็นพระภิกษุที่มีคุณธรรมสูง เป็นที่เคารพนับถือของกระผมและครอบครัว ตลอดจนบรรดาข้าราชการและพ่อค้าประชาชน ทั้งใกล้และไกลจากวัดน้อยนางหงษ์โดยทั่ว ๆ ไป เพราะเหตุหลายประการเช่น

ประการที่หนึ่ง ท่านเป็นผู้ที่มีจิตเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารีแก่บุคคลทั่วไปอยู่เสมอ เช่น ยินดีต้อนรับกรมศิลปากร และกรมสามัญศึกษา (โรงเรียนมัธยมวัดบวรนิเวศ) ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งเป็นเหตุเบื้องต้นให้กระผมและท่านพระครูอนุกูลพิทยา ได้พบปะวิสาสะเคารพกราบไหว้ท่านตลอดมา นอกจากนี้ท่านยังได้ส่งเสริมให้พระภิกษุ สามเณร และศิษย์ ในวัดน้อยนางหงษ์ ได้เล่าเรียนเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ จนถึงขั้นปริญญาโทก็มี นับเป็นการช่วยส่งเสริมเพิ่มพูนความรู้แก่ศิษย์ของท่านเป็นอย่างดียิ่ง จึงได้รับการสถาปนาให้เป็น "พระครูอนุกูลพิทยา"

ประการที่สอง ท่านเป็นผู้ที่พูดจริงทำจริง จึงเป็นที่เคารพนับถืออย่างสูงของบุคคลทั่วไป ดังจะเห็นได้จากการที่ท่านได้อำนวยการซ่อมแซมโบสถ์วัดน้อยนางหงษ์ ซึ่งชำรุดทรุดโทรมอย่างมาก จนแล้วเสร็จเรียบร้อย สีสวยสดงดงามได้ ในเวลา ๒ — ๓ ปี เท่านั้นเอง ทำให้ศิษยานุศิษย์ต่างปลาบปลื้มในความสำเร็จครั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง เพราะโบสถ์วัดน้อยนางหงษ์ เมื่อซ่อมแซมเสร็จแล้วนี้เป็นศรีสง่าแก่วัดน้อยนางหงษ์ เป็นเลิศสมตามเจตนาของวัดและบุคคลที่เคารพนับถือ ท่านพระครูอนุกูลพิทยาทุก ๆ คน

ประการที่สาม ท่านเป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ชั้นเลิศ ยากที่จะหาท่านผู้ใดเสมอเหมือนได้ เช่นในยามว่างจากกิจนิมนต์ต่าง ๆ ท่านมักจะไปเยี่ยมเยียนวิสาสะญาติโยม ทั้งใกล้และไกลจากวัดน้อยนางหงษ์เสมอ ๆ จึงทำให้วัดน้อยนางหงษ์เจริญรุ่งเรืองเป็นลำดับ จากศาลาไม้ ๑ — ๒ หลัง เป็นศาลาถาวรงดงาม ๒ — ๓ หลัง มีพัสดุ เช่น โต๊ะ เก้าอี้รับแขกและถ้วยชามมากมาย

นอกจากนี้ท่านยังได้ตั้ง "**มูลนิธิวัดน้อยนางหงษ์**" ซึ่งได้ตั้งไว้เพื่อหาดอกเบี้ยบำรุงการกุศลต่อ ๆ ไป สมควรที่ศิษยานุศิษย์ควรจะเจริญรอยตามโดยเพิ่มทุนมูลนิธิให้สูงขึ้น ๆ เพื่อเป็นหลักมั่นคงแก่วัดน้อยนางหงษ์สืบไปตลอดกาลนาน เป็นที่ระลึกแทนท่านพระครูอนุกูลพิทยา (หลวงปู่เส่ง อินฺทสโร)

ประการที่สี่ ท่านเป็นอุปัชฌาย์ที่น่าเคารพนับถือของภิกษุสามเณรมาหลายสิบปี จึงมีศิษย์และญาติโยมของศิษย์มาเคารพนับถือท่านเป็นจำนวนหลายแสนคน วัดน้อยนางหงษ์จึงเจริญรุ่งเรืองเป็นลำดับ แม้แต่กระผมผู้เขียนเอง ท่านก็บวชให้ กระผมและหม่อมหลวงทรัพย์ (กุญชร) คงคานนท์ จึงเคารพนับถือท่านเท่ากับบิดาผู้บังเกิดเกล้า นอกจากนี้ อาจารย์ ธนกาญจน์ ภัทรากาญจน์ ผู้เป็นบุตรเขย และนายดิษฐ์ คงคานนท์ ผู้เป็นบุตรชาย ยังได้บวช ณ วัดน้อยนางหงษ์นี้ ฉะนั้นเมื่อท่านพระอุปัชฌาย์ พระครูอนุกูลพิทยา (หลวงปู่เส่ง อินฺทสโร) ได้ด่วนถึงมรณภาพในเวลาที่ท่านอายุยังไม่ครบ ๑๐๐ ปี ตามความคาดหมายของศิษยานุศิษย์เช่นนี้ ย่อมเป็นที่น่าอาลัยเป็นอย่างยิ่ง

ในที่สุดนี้ กระผมและบรรดาศิษยานุศิษย์ และญาติมิตรทั้งหลาย จึงขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย จงดลบันดาลให้ท่านพระครูอนุกูลพิทยา (หลวงปู่เส่ง อินฺทสโร) ได้สถิตในสรวงสวรรค์ชั้นสูง ๆ ขึ้นไป ตลอดกาลนานเทอญ

ระลึกถึงพระคุณอาจารย์

ขอนอบน้อมอภิวันท์อัญชุลี สดุดีพระคุณอุ่นเกษา
พระคุณเจ้าพระครูอนุกูลพิทยา นามเดิมว่า "เส่ง ธรรมเอี่ยม" สกุลท่าน
นามฉายา "อินฺทสโร" วโรภาส เจ้าอาวาสวัดน้อยนางหงษ์วิหาร
เป็นพระอุปัชฌาย์และอาจารย์ ศิษย์ทุกท่านรักเคารพนอบนบไหว้
ท่านมีเมตตาธรรมประจำจิตต์ สั่งสอนศิษย์อบรมบ่มนิสัย
ให้รู้จักรักดีหนีชั่วไกล ให้ใฝ่ใจศึกษาวิชาการ
คอยช่วยเหลือเกื้อกูลอยู่เป็นนิตย์ ให้พวกศิษย์ผาสุกทุกสถาน
คอยป้องกันผองภัยมิให้พาล พระคุณท่านเหลือนับคณนา
ส่วนศิษย์ดีมีจิตต์กตัญญู ระลึกรู้พระคุณกรุณา
ที่ท่านได้อุปถัมภ์ค้ำชูมา แล้วอุตส่าห์ปฏิบัติมิขัดใจ
ตั้งใจเรียนเพียรทำกิจจิตต์นอบนบ รักเคารพกราบบูชาทุกสมัย
เกียรติดีงามก็จะลือระบือไกล แม้ใครใครรู้เห็นไม่เว้นชม
อาจารย์ดีย่อมเป็นศรีแก่ศิษย์ด้วย ศิษย์ดีช่วยชูหน้าสง่าสม
ทั้งสองฝ่ายได้ปลื้มลืมระทม เกษมโสมนัสสุขทุกคืนวัน
โอ้บัดนี้อาจารย์ผู้การุณ มาสิ้นบุญจากไปแล้วสู่สวรรค์
โดยไม่อาจกลับฟื้นคืนชีวันต์ มาสังสรรค์กับศิษย์ได้ดังแต่ก่อน
แม้จะรู้แน่แท้อยู่แก่ใจ ไม่ว่าใครเกิดมาแล้วต้องม้วยมรณ์
ถึงกระนั้นก็ไม่วายใจสะท้อน ด้วยอาทรถึงพระคุณคุ้มเกษา
ขอกุศลผลบุญมีมากมาย ที่อาจารย์ท่านได้สร้างสมมา
โดยบวชอุทิศชีวิตแก่ศาสนา เป็นพุทธบูชาจนสิ้นอายุขัย
จงดลบันดาลวิบากสมบัติ สารพัดที่ประสงค์จำนงค์ไว้
ให้สำเร็จสมหวังดังตั้งใจ ในสัมปรายิกภพทุกประการ.

มนตรี บางยี่ขัน

๙ พ.ย. ๒๑

บันทึกการเจ็บป่วยของ
พระครูอนุกูลพิทยา (เส่ง อินฺทสโร)
อดีตเจ้าอาวาสวัดน้อยนางหงษ์

ข้าพเจ้าขอเล่าเรื่องการเจ็บป่วยของหลวงปู่ (พระครูอนุกูลพิทยา) ให้ท่านทั้งหลายได้ทราบย่อ ๆ ว่า เดิมทีท่านได้ขอให้ข้าพเจ้าไปดูแลท่านในเวลาฉันบ้าง เพราะไม่มีใคร ข้าพเจ้าก็ได้ไปคอยปฏิบัติท่านในเวลาฉันเช้า ฉันเพล เป็นเวลานานประมาณ ๓–๔ ปี หลังจากท่านถูกคนร้ายผลักหกล้ม และหายแล้ว ขณะนั้นท่านสบายดีแล้ว ต่อมาราวกลางปี ๒๕๒๐ รู้สึกว่าท่านไม่ค่อยสบายบ่อย เวลาไม่สบายท่านมักพูดว่า น่ากลัวจะไม่พ้นปีสองปีนี้ เห็นจะอยู่อายุไม่ถึง ๑๐๐ ปี แล้วราววันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๒๑ ท่านก็เป็นโรคท้องร่วงอย่างแรงติดต่อกันถึง ๗–๘ วัน นายแพทย์สิงหพันธ์ ทองสวัสดิ มารักษา พอหายจากท้องร่วงเกิดท้องผูกอีกเป็นอยู่ ๗–๘ วัน เหมือนกัน ระหว่างป่วยอยู่นี้ ท่านฉันอาหารได้น้อยมาก ร่างกายอ่อนเพลียไม่มีแรง พอท้องผูกหายก็เป็นโรคทางเดินปัสสาวะถ่ายไม่ค่อยออก อันเนื่องมาจากต่อมลูกหมากอักเสบ เวลาจะถ่ายปัสสาวะแต่ละครั้งแสนจะเจ็บปวดทรมาน บางครั้งถึงกับร้องโอย นายแพทย์สิงหพันธ์ ได้มาทำการรักษาเป็นคนแรก ต่อมานายแพทย์บรรจบ อินทรสุขศรี ได้มาร่วมรักษาและเป็นคนเอาสายถ่ายปัสสาวะมาใส่ให้ในวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๑ นายแพทย์ประเวศน์ วะสี ก็ได้มาร่วมดูอาการด้วยอาการของหลวงปู่ไม่ดีขึ้น นายแพทย์ทั้งสามจึงปรึกษากันว่าควรนำไปโรงพยาบาล ขั้นแรกหลวงปู่ไม่ยอมไป ครั้นอ้อนวอนบ่อยเข้าท่านก็ยอมไป นายแพทย์บรรจบ รับเป็นธุระจัดพาไปโรงพยาบาลศิริราช อยู่ตึกมหิดลวรานุสรณ์ ห้องเบอร์ ๗ และนายแพทย์บรรจบ ได้มาดูอาการป่วยของหลวงปู่แทบทุกวัน วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๑ ได้ถอดสายยางออก หลวงปู่ก็ถ่ายปัสสาวะได้ แต่อาการป่วยก็ยังทรง ๆ อยู่ ต่อมาวันที่ ๕ มีนาคม ๒๕๒๑ ขอกลับมารักษาตัวที่วัด นายแพทย์ทั้งสามก็ได้ตามมาดูแลที่วัดอีกโดยเฉพาะนายแพทย์ประเวศน์ ตอนหลังจากวันที่ ๑๘ มีนาคม ๒๕๒๑ ไปแล้ว ได้มาดูอาการป่วยของหลวงปู่แทบทุกวัน อาการของหลวงปู่ก็ไม่ดีขึ้น เวลาโรคกำเริบท่านนอนไม่หลับ ดิ้นรนกระสับกระส่ายพลิกกลับไป–มาทั้งวันทั้งคืน เอามือไขว่คว้าทั้งสองข้าง บางทีเอา

มือตบหน้าอกบ้าง จับบ้าง ว่าเจ็บที่หัวใจ บางทีเป็นลมเป็นตะคริว ตัวโก่งตัวงอ บางทีก็ลุกขึ้นนั่ง ถัดไปรอบ ๆ กุฏิ ฉันอาหารได้น้อยลงเรื่อย ๆ ถึงกระนั้นหลวงปู่ท่านก็ยังมีสติดี พูดจารู้เรื่องจำคนมาเยี่ยมได้ สวดมนต์ไหว้พระวันละ ๓ เวลาตามที่ท่านปฏิบัติอยู่ตามปกติได้ ท่านมีกำลังใจเข้มแข็งอดทนต่อทุกขเวทนากล้าได้อย่างดีเลิศ แม้จะมีเผลอไผลไปบ้างก็ขณะที่โรคเกิดกำเริบขึ้นเท่านั้น ท่านพูดบ่อยครั้งว่าถ่ายปัสสาวะไม่ออกก็ตายเท่านั้น ตอนเจ็บป่วยทีแรกข้าพเจ้าสังเกตเห็นว่า หลวงปู่ท่านตั้งใจช่วยตัวเองตลอดมาคือ ท่านพยายามจะฉันอาหารและน้ำมาก ๆ ตามหมอสั่งเหมือนกัน แต่ฉันไม่ได้เท่าที่ควร ร่างกายจึงอ่อนเพลียลงเรื่อยมา จนถึงวันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๕๒๑ เป็นต้นไป ดูเหมือนท่านจะทอดอาลัยในชีวิต ไม่ฝืนใจฉันอะไรเลยว่ากลืนไม่ลงแม้แต่น้ำ ฉันอาหารเหลว ๆ คำสองคำ น้ำอึกสองอึกท่านก็ว่าอิ่มแล้ว นายแพทย์ว่าเป็นเพราะปัสสาวะถ่ายออกไม่หมดเกรอะกรังขังอยู่มากเข้าทำให้เกิดเป็นพิษขึ้นจึงเบื่อข้าวเบื่อน้ำ และทำให้ในลำคอเจ็บ ข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นหลายครั้งว่าเวลาท่านนอนไม่หลับลืมตาอยู่จะมองดูข้าพเจ้าอย่างละห้อยในดวงตาของท่านหมองมัวเหมือนจะบอกให้รู้ว่าหมดหวังเสียแล้วชีวิตนี้ ซึ่งทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกสะท้อนใจอย่างบอกไม่ถูก จนถึงวันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๒๑ ท่านไม่ฉันอะไรเลย ไม่พูดอะไร นอนหลับตา อ้าปากหายใจนอนหงาย นาน ๆ ก็พลิกมาทางขวาแต่ไม่ไหวต้องคอยช่วยพยุงมีเสียงครางเบา ๆ เป็นบางครั้ง คล้ายรู้สึกเจ็บปวดอย่างสาหัส ริมฝีปากแห้ง ต้องคอยหยอดยาลมให้ บางทีท่านก็กลืน บางทีก็ไหลออก จนถึงเวลา ๒.๓๐ น. ของวันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๒๑ ท่านก็ได้หมดลมหายใจถึงแก่มรณภาพไปด้วยอาการอันสงบ รวมเวลาที่ท่านเจ็บป่วยอยู่ ๓ เดือนกับ ๑๔ วัน อายุ ๙๘ ปี ๒๒ วัน พรรษา ๗๘

ระหว่างที่หลวงปู่ป่วยอยู่โรงพยาบาลก็ดี ป่วยอยู่ที่วัดก่อนไปและหรือหลังกลับจากโรงพยาบาลก็ดี ศิษยานุศิษย์และพวกที่เคารพหลวงปู่ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต ต่างพากันไปเยี่ยมพร้อมทั้งนำของฉัน ดอกไม้ พวงมาลัยไปถวายเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะคุณกุงหนิง เย็นน้ำคำ คุณอุไร ทีประวิภาต ได้นำอาหารไปถวายทั้งคาวหวานแทบทุกวัน ทั้งที่โรงพยาบาลและที่วัด และมีคุณสมใจ เอาของไปถวายติด ๆ กันที่วัดอยู่พักหนึ่ง ส่วนผู้ที่ไปค้างปฏิบัติหลวงปู่ที่โรงพยาบาลมีพระมหาวิจิตร ท่านเรวัตร ท่านอุทัย คุณโสเก นาคชาต คุณบุญลือ วันทายนต์ บางครั้งและ

ข้าพเจ้า หมุนเวียนเปลี่ยนกันไปทั้งที่วัดด้วย สำหรับที่วัดทั้งพระเณร ได้ช่วยกันดูแลปฏิบัติหลวงปู่ทุกองค์ แต่ที่หลวงปู่เรียกใช้เป็นประจำก็มีท่านมหาบุญรอด ท่านมหาวิจิตร ท่านเรวัตร และท่านอุทัย ระหว่างที่ไปรักษาตัวอยู่โรงพยาบาลนั้น นายแพทย์และพยาบาลทุกคนได้เอาใจใส่รักษาพยาบาลหลวงปู่อย่างเต็มที่ทุกคน ข้าพเจ้าจึงขออนุโมทนาสาธุการในบุญกุศลอรรถจริยาสัมมาปฏิบัติที่ทุกท่านได้ทำถวายแด่หลวงปู่ (พระครูอนุกูลพิทยา) ด้วยความเคารพนับถือและด้วยความกตัญญูกตเวที ด้วยอำนาจบุญกุศลนี้ จงดลบันดาลให้ทุกท่านได้ประสบความสุขความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปและขอถือโอกาสขอบพระคุณท่านทั้งหลายไว้ ณ ที่นี้ด้วย

มนตรี บางยี่ขัน

[illegible]



ประวัติ
ของพระครูอนุกูลพิทยา (เส่ง อินฺทสโร)

๑. สถานะเดิม ชื่อ เส่ง นามสกุล ธรรมเอี่ยม เกิดวันพฤหัสบดี ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะโรง ๕๗ ๖ ตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๓ ณ บ้านกระแชง ตำบลตะลุง อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี นามบิดา เอี่ยม นามมารดา เม้า มีพี่น้องร่วมบิดา มารดาเดียวกัน ๓ คน คือ

๑. นางสาย

๒. นายช้วน

๓. พระครูอนุกูลพิทยา (เส่ง อินฺทสโร)

๒. ชีวิตในเยาว์วัย

บ้านเดิมของโยมท่านอยู่ที่กรุงเทพฯ คือที่บ้านปูนนี่เอง เนื่องจากโยมบิดา โยมมารดาของท่าน ต้องขึ้นไปประกอบอาชีพที่ลพบุรีชั่วคราว ตั้งแต่ท่านยังไม่เกิด โดยไปผูกสัมปทานเก็บผลประโยชน์จากหนองน้ำ (เข้าใจว่าจะเป็นหนองอีโบ่ง ซึ่งอยู่หลังบ้านกระแชงนั่นเอง) ที่ตำบลตะลุง อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี และท่านก็ได้กำเนิดและเจริญวัยที่นั่น

หลังจากที่ท่านได้ถือกำเนิดมาแล้ว โยมบิดาได้กลับมาอยู่บ้านเดิมที่กรุงเทพฯ โดยประกอบอาชีพไปวัน ๆ หนึ่ง ไม่ปรากฏว่าอาชีพอะไร (เข้าใจว่าจะค้าขายของเล็ก ๆ น้อย ๆ) จนกระทั่งท่านมีอายุยังไม่เกิน ๑๐ ขวบ โยมบิดาก็ขึ้นไปรับมาอยู่ที่กรุงเทพฯ พร้อมด้วยโยมมารดาของท่าน โดยมาอยู่แพที่บ้านปูน ต่อมาโยมบิดาก็ได้ถึงแก่กรรมลง โดยตกน้ำตายที่กรุงเทพฯ นั่นเอง ขณะที่ท่านมีอายุยังน้อยอยู่

๓. การบรรพชา

หลังจากที่โยมบิดาถึงแก่กรรมแล้ว เข้าใจว่าโยมมารดาได้นำไปฝากไว้กับท่านอาจารย์ริด แห่งวัดบางยี่ขัน เพื่อจะได้ศึกษาเล่าเรียนตามความนิยมในสมัยนั้น และเมื่อได้มาอยู่กับท่าน

อาจารย์ริดแล้ว ก็ได้บรรพชาเป็นสามเณรอยู่กับท่านอาจารย์ริด ต่อมาเมื่อท่านอาจารย์ริดย้ายไปเป็นเจ้าอาวาสวัดน้อยนางหงษ์ ท่านก็ได้ติดตามมาอยู่ที่วัดน้อยนางหงษ์ด้วยตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ต่อมาโยมมารดาของท่านได้พาพี่ชายและพี่สาวทั้งสองของท่านขึ้นไปประกอบอาชีพที่ลพบุรี และได้สามีใหม่ชื่อนายบุนนาค มีบุตรธิดาอีก ๓ คน คือ

๑. นางม้วน เกษรคำ

๒. นางเยื้อน แซ่จิว

๓. พระภิกษุบิ้น นาคเม้า (อยู่วัดโคกโพธิ์กุญชร และมรณภาพแล้วเมื่อราว พ.ศ. ๒๕๑๙)

เมื่อโยมมารดาได้ขึ้นไปอยู่ลพบุรีแล้ว ท่านก็ยังคงอยู่กับท่านอาจารย์ริดเรื่อยมา โดยศึกษาอักขรสมัยเรียนมูลกัจจายน์ นอกจากนั้นท่านยังเอาใจใส่ปรนนิบัติท่านอาจารย์ริด จนกระทั่งท่านได้รับความเมตตาจากท่านอาจารย์ริดมาก เป็นผู้ปรนนิบัติใกล้ชิดเสมอ จนเป็นที่ไว้เนื้อเชื่อใจของท่านอาจารย์ริด

๔. การอุปสมบท

เมื่ออายุครบกำหนดที่จะอุปสมบทได้แล้ว ท่านได้อุปสมบทที่วัดน้อยนางหงษ์นั่นเอง เมื่อวัน ๖ ๗ ๖ ๑๒ ตรงกับวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ โดยมีท่านอาจารย์ริด เป็นพระอุปัชฌาย์ พระอธิการโพ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระปลัดอ่ำ เป็นพระอนุสสาวนาจารย์ เมื่ออุปสมบทแล้ว ก็ได้อยู่จำพรรษาที่วัดน้อยนางหงษ์ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา หลังจากอุปสมบทได้ ๓ พรรษา พระอาจารย์ริด อุปัชฌาย์ของท่านก็ได้มรณภาพ

๕. การศึกษา

เรื่องการศึกษาตามประวัติแล้ว ไม่ปรากฏว่าท่านได้เคยศึกษาเล่าเรียนที่ใด แต่ท่านก็สามารถอ่านออกเขียนได้ ท่านเคยเล่าให้ฟังว่าตัวท่านนั้น เคยศึกษาแพทย์แผนโบราณที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) อยู่พักหนึ่ง แล้วได้เลิกเรียนมาอยู่วัดเพื่อบูรณะวัด และดูแลเอาใจใส่วัดเรื่อยมา แม้จะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสแล้วก็ยังปฏิบัติอยู่ จนกระทั่งบั้นปลายแห่งชีวิตอายุมาก ทำไม่ค่อยไหว จึงได้พักไปโดยปริยาย

พูดถึงเรื่องการศึกษาของท่านนี้ มีเรื่องน่าศึกษาอยู่ก็คือว่า ท่านเป็นผู้ใฝ่การศึกษาเป็นอย่างมาก สนใจคอยสดับตรับฟังอยู่เสมอ ในลักษณะของพหูสูต จะเห็นได้ว่าเมื่อคุยกันเรื่องอะไรก็ตาม จะปรากฏว่าท่านรู้เรื่องดีเสมอ และรู้ดีเสียด้วย ใครที่เคยใกล้ชิดกับท่าน จะรู้เรื่องนี้ดี และท่านก็ทำตัวสมกบเป็นรัตตัญญู คือผู้รู้ราตรีนาน อันตั้งอยู่ในฐานะของผู้หลักผู้ใหญ่ เป็นที่ตั้งแห่งความเคารพนับถือของคนทั่วไป บางครั้งบางคราวก็มีผู้ยกย่องท่านให้เป็นผู้ตัดสินชี้ขาดเกี่ยวกับเรื่องพิพาท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องทรัพย์มรดก เป็นต้น

๖. หน้าที่การงาน

๖.๑ การปกครอง

ก. ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส

พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นเจ้าอาวาสวัดน้อยนางหงษ์ จนถึงมรณภาพ (เป็นเวลาถึง ๖๐ ปี)

— เคยเป็นผู้ดูแลวัดบางยี่ขัน เมื่อว่างเจ้าอาวาส

— เคยเป็นผู้ดูแลวัดสามกุฎี เมื่อว่างเจ้าอาวาส

ทั้งนี้โดยความมอบหมายจากทางการคณะสงฆ์

ตามปรกติ ท่านพระครูอนุกูลพิทยา ไม่ค่อยจะมีบทบาททางการปกครองมากนัก คงจะเป็นเพราะท่านเห็นว่าตวท่านเองไม่ค่อยมีความรู้หรืออย่างไรก็สุดที่จะเดา แต่เมื่อท่านรับภาระหน้าที่ให้เป็นเจ้าอาวาสวัดน้อยนางหงษ์แล้ว ท่านได้พยายามทำอย่างดีที่สุด และมีความรักเอาใจใส่วัดน้อยนางหงษ์มาก ดังหลักฐานที่ปรากฏในรูปสิ่งก่อสร้างปัจจุบัน และในด้านการปกครอง ก็ไม่เคยปรากฏว่ามีอธิกรณ์เกิดขึ้นภายในวัดน้อยนางหงษ์ ในสมัยที่ท่านดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสเลย

เรื่องความเป็นห่วงและเอาใจใส่ต่อวัดน้อยนางหงษ์ที่ท่านเป็นเจ้าอาวาสอยู่นี้ จะเห็นได้สมัยที่วัดคฤหบดี ซึ่งเป็นพระอารามหลวง ว่างเจ้าอาวาสลง ทางคณะสงฆ์ต้องการจะให้ท่านไปดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส ปกครองวัดคฤหบดี ท่านเกิดความรู้สึกว่าการปกครองพระอาราม-หลวงนั้นเป็นภาระมาก การที่จะไปเป็นผู้ปกครอง จะต้องมีความรู้ ความสามารถ ตัวท่านเองไม่มีความรู้พอที่จะปกครองได้ จึงพยายามหาผู้ที่มีความรู้ ความสามารถปกครองวัดคฤหบดี

ด้านภารกิจภายในวัด

ตามปกติ ภารกิจต่าง ๆ ภายในวัดที่ท่านได้ปฏิบัติมาเป็นประจำ พอรวบรวมได้ดังนี้

๑. ลงอุโบสถ ทำสังฆกรรม (สวดปาฏิโมกข์) ทุกกึ่งเดือน ตลอดปี และในการสวดปาฏิโมกข์นั้นท่านจะสวดเอง จนกระทั่งท่านมีอายุมาก มาเลิกเมื่อราว พ.ศ. ๒๕๑๔ เนื่องจากชราภาพ

๒. มีการทำวัตร สวดมนต์ เช้า — เย็น ตลอดปี

๓. กำหนดระเบียบการปกครองวัดไว้ดังนี้

(๑) พระภิกษุสามเณรผู้ที่จะมาอยู่ใหม่ ต้องมีผู้ฝากเป็นหลักฐาน

(๒) ต้องเรียนปริยัติธรรมทั้งนักธรรมและบาลี ทำวัตร สวดมนต์ เช้า — เย็น ฟังปาฏิโมกข์

(๓) สำหรับฆราวาส จะรับเด็กที่ตั้งใจมาศึกษาเล่าเรียนเท่านั้น

(๔) ผู้ที่จะไปกิจธุระนอกวัด ต้องบอกลาภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

(๕) การใช้จ่ายภายในวัดจะต้องมีระเบียบควบคุม โดยการจัดทำบัญชีรับ — จ่ายประจำวัดให้เรียบร้อย

๔. กำหนดกติกาของวัดขึ้น เพื่อความเป็นระเบียบในการปกครองวัด โดยกำหนดกติกาไว้ดังนี้.—

(๑) พระภิกษุสามเณรต้องปฏิบัติตามกิจวัตร ทำวัตรเช้า — เย็น พระภิกษุต้องฟังปาฏิโมกข์ในวันธัมมัสสวนะทุกกึ่งเดือนอีกด้วย หากมีเหตุขัดข้องต้องบอกลา

(๒) การไปกิจนอกวัด หากไม่แรมคืนให้บอกลาภิกษุรูปใดรูปหนึ่งได้ หากไปค้างแรมคืนต้องบอกลาเจ้าอาวาส

การรับพระภิกษุสามเณรและศิษย์วัด ให้อยู่ในดุลยพินิจของเจ้าอาวาส

(๓) หากมีอาคันตุกะมาพักที่เสนาสนะของตน ต้องแจ้งให้เจ้าอาวาสทราบ

(๔) ต้องขวนขวายช่วยในกิจของสงฆ์ ดูแลความเรียบร้อยภายในวัด และปฏิบัติตามพระธรรมวินัยโดยเคร่งครัด

(๕) ผู้ละเมิดกติกาของวัด จะถูกตำหนิโทษจากเจ้าอาวาส ทั้งนี้ตามควรแก่กรณี

ข. เป็นพระอุปัชฌาย์

พ.ศ. ๒๔๗๗ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระอุปัชฌาย์ ตามตราตั้งที่ ๒๕๖/๒๔๗๗ ลงวันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๗

การที่ท่านได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระอุปัชฌาย์นี้ ท่านเคยเล่าให้ฟังว่า ท่านพอใจมาก เพราะท่านมีความประสงค์ที่จะอนุเคราะห์กุลบุตรผู้ยากไร้ที่มีศรัทธาจะอุปสมบทในพระบวรพุทธศาสนาได้มีโอกาสได้อุปสมบทบ้าง ซึ่งท่านก็ได้ปฏิบัติสมกับที่ท่านตั้งใจไว้

ในการให้การอุปสมบทนั้น ตามปกติท่านจะปฏิบัติต่อผู้อุปสมบทเป็นพระในพระพุทธศาสนาใน ๒ ลักษณะด้วยกัน คือ

ก. ผู้อุปสมบทนั้น หากอยู่ที่วัดน้อยนางหงษ์ ตัวท่านเองจะเป็นผู้เลี้ยงดูอุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔ อย่างทั่วถึงกัน ตลอดเวลาที่อุปสมบทอยู่

ข. หากผู้อุปสมบทนั้น ไปอยู่ที่วัดอื่น นอกจากวัดน้อยนางหงษ์ ท่านจะฝากฝังกับเจ้าอาวาสวัดนั้น ๆ ด้วยตัวของท่านเอง หากขัดข้องด้วยปัจจัย ๔ ท่านก็จะให้ความอนุเคราะห์ตามควรแก่กรณี

๖.๒ งานศึกษา

พระครูอนุกูลพิทยา แม้ท่านจะมีความรู้สึกว่าตัวท่านเองไม่มีวุฒิใด ๆ ทางศาสนา และทางโลกก็ตาม แต่ท่านก็พยายามส่งเสริมสนับสนุนตลอดมา ทั้งทางโลกและทางธรรม พอประมวลได้ดังนี้

๖.๒.๑ ได้ริเริ่มก่อตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้นที่วัดบางยี่ขัน เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยเริ่มเปิดสอนเมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๕ ขุนธำรงธุรกิจ นายอำเภอบางพลัด เป็นประธานในการเปิดโรงเรียนและสนับสนุนในเรื่องเงินเดือนครูและภารโรง ส่วนอุปกรณ์การสอนการเรียน เช่น ม้ารองเขียน โต๊ะครู กระดานดำ และหนังสือเรียนเบื้องต้น ตลอดถึงป้ายชื่อโรงเรียน ท่านพระครูอนุกูลพิทยา เป็นผู้ออกทุนทรัพย์สร้างและหาให้ทั้งสิ้น และให้การสนับสนุน

ตลอดมา จนกระทั่งต่อมา พ.ศ. ๒๔๘๒ โรงเรียนนี้ได้ย้ายไปอยู่ที่วัดพระยาศิริไอยศวรรค์ จนกระทั่งปัจจุบันนี้

๖.๒.๒ ด้านปริยัติธรรม ได้ส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรภายในวัด ได้ศึกษาเล่าเรียนกันตามความสามารถของแต่ละท่าน จะเห็นได้ว่าในวัดน้อยนางหงษ์ มีพระภิกษุสามเณรที่สอบได้นักธรรมและเปรียญธรรมหลายรูป นอกจากนั้น ยังมีพระภิกษุสามเณรภายในวัดเข้าสอบนักธรรมและบาลีในสนามหลวงทุกปี

สำหรับด้านการส่งเสริมสนับสนุนการศึกษานั้น ท่านได้ให้กำลังใจแก่ผู้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน โดยอุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔ ทุกรูป ทั้งนี้โดยให้เหมาะสมกับฐานะของแต่ละท่าน

๖.๓ งานเผยแผ่ พอประมวลได้ดังนี้.—

๖.๓.๑ ตั้งแต่ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดน้อยนางหงษ์เป็นต้นมา ได้เทศนาโปรดประชาชนในวันธรรมสวนะจนถึง พ.ศ. ๒๕๑๔ จึงหยุด เนื่องจากชราภาพ

๖.๓.๒ มีการทำพิธีมาฆบูชาในอุโบสถ โดยนำสวดมนต์ไหว้พระ ไม่มีเวียนเทียน มีแต่พระธรรมเทศนาโปรดผู้มาฟังธรรม

๖.๓.๓ มีการทำพิธีวิสาขบูชาในอุโบสถ โดยนำสวดมนต์ไหว้พระ ไม่มีเวียนเทียน มีแต่พระธรรมเทศนา

๖.๓.๔ มีการทำพิธีอัฐมีบูชาในอุโบสถ โดยนำสวดมนต์ไหว้พระ ไม่มีเวียนเทียน มีแต่พระธรรมเทศนา

๖.๓.๕ มีการทำพิธีอาสาฬหบูชาในอุโบสถ โดยนำสวดมนต์ไหว้พระ ไม่มีเวียนเทียน มีแต่พระธรรมเทศนา

๖.๓.๖ มีการอบรมพระภิกษุสามเณรในบางกาล บางโอกาส ตามควรแก่กรณี

๖.๓.๗ มีการอบรมศีลธรรม จัดมีพระธรรมเทศนาทุกวันพระ

๖.๓.๘ มีผู้มารักษาศีล ฟังธรรมทุกวันธรรมสวนะตลอดปี

๖.๓.๙ มีกิจกรรมเกี่ยวกับการเผยแผ่ โดยสนับสนุนให้พระภิกษุในวัดที่มี วุฒิเปรียญธรรม ไปสอนนักเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดมหาธาตุ และที่วัดดาวดึงษาราม เป็นประจำ และบางครั้งบางคราวไปเป็นวิทยากรประจำกรมการศาสนา และของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอีกด้วย

๖.๓ ๑๐ มีความร่วมมือกับคณะสงฆ์ หรือทางราชการในการเผยแผ่ โดยการช่วยเหลือและอุปถัมภ์งานของคณะสงฆ์ และทางราชการทุกคราวที่ขอความร่วมมือมา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการขอความร่วมมือจากคณะสงฆ์และทางราชการ

๖.๔ งานสาธารณูปการ

งานสาธารณูปการภายในวัดน้อยนางหงษ์ สมัยที่ท่านพระครูอนุกูลพิทยาเป็นเจ้าอาวาสมีมากมาย ขอจัดไว้ ๓ ประเภทคือ

ก. ประเภทสุขอนามัยภายในวัด

ข. ประเภทสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ

ค. ประเภทถาวรวัตถุ

แต่ละประเภทขอแยกออกเป็นดังนี้

ก. ประเภทสุขอนามัยภายในวัด

๑. การจัดบริเวณวัด โดยการวางผังสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ให้เป็นระเบียบแบบแผนสะดวกต่อการดูแล รักษาความสะอาดง่าย ทำให้วัดเป็นระเบียบดีขึ้น

๒. การรักษาความสะอาดภายในวัด ท่านได้เอาใจใส่มาก และส่วนมากท่านจะทำเองแบบเสมอต้นเสมอปลาย จากการรักษาความสะอาดและความเป็นระเบียบภายในวัดนี้เอง ที่ทำให้วัดน้อยนางหงษ์ได้รับการตัดสินเป็นที่หนึ่งในการจัดการเรื่องความสะอาดในสมัยที่พระมหาโพธิวงศาจารย์ วัดอนงคารามเป็นเจ้าคณะจังหวัดธนบุรี

๓. การดูแลเอาใจใส่พระภิกษุสามเณรและศิษย์วัดยามเจ็บไข้ได้ป่วย ท่านจะเอาใจใส่เป็นพิเศษ ถึงกับจัดหาอาหารมาส่งถึงที่ ทั้งนี้ท่านถือเป็นภาระหน้าที่ที่ท่านจะละเว้นมิได้โดยถือเป็นวัตรปฏิบัติที่ท่านบำเพ็ญอยู่เสมอ เพื่อให้ผู้ที่อยู่กับท่านได้รับความสุขสบายอย่างแท้จริงท่านทำด้วยความเมตตา

ข. ประเภทสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ

พระครูอนุกูลพิทยา ท่านเป็นห่วงด้านสิ่งของเครื่องใช้มาก เพราะถือว่าเมื่อเกิดความจำเป็นแล้ว หามาใช้ไม่ได้ทำให้เกิดความกังวลใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการบำเพ็ญกุศลด้านต่าง ๆ ท่านจึงสละปัจจัยส่วนตัวของท่านที่มีผู้ถวายมาจัดหาสิ่งของเครื่องใช้ประจำวัดขึ้น ซึ่งปีหนึ่ง ๆ ท่านจะเสียเงินสำหรับสิ่งของเครื่องใช้มิใช่น้อย เช่น เครื่องครัวต่าง ๆ จาน ชาม กะละมัง เก้าอี้ โต๊ะหมู่ เป็นต้น ซึ่งสิ่งของเหล่านี้เป็นของส่วนรวม โดยท่านเป็นผู้จัดหามาไว้ในนามของวัด เพื่อใช้ในกิจการของวัด และญาติโยมได้ยืมไปใช้สอยในการบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ ตามบ้านและตามสถานที่อื่น ๆ ซึ่งผู้ยืมจะสามารถนำไปใช้ได้

ค. ประเภทถาวรวัตถุ

ถาวรวัตถุภายในวัดน้อยนางหงษ์ที่มีปรากฏอยู่ทุกวันนี้ เป็นผลงานที่สร้างขึ้นในสมัยที่ท่านดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสทั้งสิ้น คือเมื่อได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดน้อยนางหงษ์อย่างเป็นทางการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๐ แล้ว ได้บูรณะปฏิสังขรณ์และก่อสร้างเสนาสนะภายในวัดให้เป็นระเบียบและจัดเป็นหมวดหมู่ขึ้นอันทำให้บริเวณวัดกว้างขวาง เป็นสัดส่วนดีขึ้น

ในสมัยที่ท่านดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสปกครองวัดนั้น ท่านได้ก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ภายในวัดแทบจะพูดได้ว่าสร้างขึ้นมาใหม่ทั้งหมดในสมัยของท่านนั่นเอง ซึ่งสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ เหล่านั้นมีทั้งเสนาสนะสำหรับพระสงฆ์ และเสนาสนะสาธารณประโยชน์ พอรวบรวมได้ดังนี้

๑. พ.ศ. ๒๔๖๑ สะพานคอนกรีตข้ามคลองหน้าวัด ขนาด ๒ × ๑๒ เมตร ค่าก่อสร้างในสมัยนั้น ราคา ๖๐๐.๐๐ บาท (หกร้อยบาทถ้วน)

๒. พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้รื้อหับเผยหน้าและหลังอุโบสถออก แล้วสร้างใหม่หล่อคอนกรีตทั้งหมด ราคาก่อสร้างคิดเป็นเงิน ๓,๐๐๐.๐๐ บาท (สามพันบาทถ้วน)

๓. พ.ศ. ๒๔๖๔ ศาลาการเปรียญไม้สักทั้งหลัง เสาคอนกรีต ขนาด ๑๔×๒๐ เมตร ใต้ถุนปูกระเบื้องปูน ค่าก่อสร้าง ๘,๐๐๐.๐๐ บาท (แปดพันบาทถ้วน)

๔. พ.ศ. ๒๔๗๒ หอสวดมนต์ไม้สักทั้งหลัง ลูกกรงเหล็ก หลังคามุงกระเบื้องซีเมนต์ ขนาด ๘ × ๑๔ เมตร เสาคอนกรีต ใต้ถุนปูกระเบื้องปูน ราคาก่อสร้างคิดเป็นเงิน ๒,๐๐๐.๐๐ บาท (สองพันบาทถ้วน) หอสวดมนต์หลังนี้ผู้ออกทุนทรัพย์สร้าง คือ บุตรธิดาของท่านหมื่นนราอักษร (บึ้น) ซึ่งเป็นต้นสกุล "บางยี่ขัน"

๕. พ.ศ. ๒๔๗๙ สระน้ำคอนกรีตเสริมเหล็ก ขนาด ๗ × ๑๐ เมตร ราคาก่อสร้างเป็นเงิน ๗๐๐.๐๐ บาท (เจ็ดร้อยบาทถ้วน) ปัจจุบันได้กลบเทลานคอนกรีตทับแล้ว

๖. พ.ศ. ๒๔๘๑ บันได ๗ ขั้น ก่ออิฐถือปูน ใช้กับศาลาการเปรียญ ราคาก่อสร้าง ๖๐๐.๐๐ บาท (หกร้อยบาทถ้วน)

๗. พ.ศ. ๒๔๘๒ หอระฆังคอนกรีตเสริมเหล็ก ก่ออิฐถือปูน ราคา ๒,๐๐๐.๐๐ บาท (สองพันบาทถ้วน)

๘. พ.ศ. ๒๔๘๘ ลานปูกระเบื้องซีเมนต์ ขนาด ๓๐ × ๓๐ เมตร ราคา ๕,๐๐๐.๐๐ บาท (ห้าพันบาทถ้วน)

๙. พ.ศ. ๒๔๙๒ รื้อกุฏิแถวตะวันตก ซึ่งชำรุดทรุดโทรมมาก แล้วสร้างใหม่เป็นกุฏิห้าห้อง พื้นไม้เต็ง ฝาไม้ยาง หลังคามุงกระเบื้องซีเมนต์ เสาคอนกรีตเสริมเหล็ก ต่อมาภายหลังได้เทคอนกรีตใต้ถุนล้อมลูกกรงเหล็ก ขนาด ๗.๑๐ × ๑๔.๔๐ เมตร ราคารวมทั้งสิ้น ประมาณ ๓๐,๐๐๐.๐๐ บาท (สามหมื่นบาทถ้วน)

๑๐. พ.ศ. ๒๔๙๓ รื้อกุฏิหลังเก่า สร้างกุฏิเจ้าอาวาสปัจจุบัน เป็นไม้สักทั้งหลัง เสาคอนกรีตเสริมเหล็ก เป็นทรงไทยประยุกต์ หลังคามุงกระเบื้องปูนลูกฟูก ใต้ถุนเทคอนกรีตขนาด ๘ × ๙.๗๐ เมตร ราคา ๑๐,๐๐๐.๐๐ บาท (หนึ่งหมื่นบาทถ้วน)

๑๑. พ.ศ. ๒๔๙๔ ครัววัด พื้นและฝาไม้ยาง ฝาเป็นลูกกรงเหล็กครึ่งหนึ่ง หลังคามุงกระเบื้องซีเมนต์ ใต้ถุนเทคอนกรีต กั้นห้องสำหรับเก็บของ ขนาด ๘ × ๑๒ เมตร ราคาก่อสร้าง ๓,๖๐๐.๐๐ เมตร (สามพันหกร้อยบาทถ้วน)

๑๒. พ.ศ. ๒๔๙๔ รื้อกุฏิแถวเหนือออกสองหลัง แล้วสร้างใหม่เป็นอาคารทรงไทยประยุกต์ยาว ๕ ห้อง สร้างด้วยไม้สักทั้งหลัง เสาคอนกรีตเสริมเหล็ก ใต้ถุนเทคอนกรีต

กั้นห้อง ขนาด ๕.๖๐ × ๑๔ เมตร หลังคามุงกระเบื้องปูน (ต่อมาเปลี่ยนเป็นกระเบื้องลูกฟูกลอนคู่) ราคาค่าก่อสร้าง ๓๕,๐๐๐.๐๐ บาท (สามหมื่นห้าพันบาทถ้วน)

๑๓. พ.ศ. ๒๔๙๕ รื้อกุฏิแถวใต้สองหลัง แล้วสร้างขึ้นใหม่เป็นอาคารทรงไทยประยุกต์ ยาว ๕ ห้อง ไม้สักทั้งหลัง หลังคามุงกระเบื้องซีเมนต์ (ต่อมาเปลี่ยนเป็นลูกฟูกลอนคู่) เสาคอนกรีต ใต้ถุนเทคอนกรีต ล้อมกั้นเป็นห้องเก็บของ ขนาด ๕.๖๐×๑๔ เมตร ราคาก่อสร้าง ๓๖,๐๐๐.๐๐ บาท (สามหมื่นหกพันบาทถ้วน)

๑๔. พ.ศ. ๒๔๙๗ มีเหตุการณ์เกี่ยวกับการก่อสร้างคือ

ก. ได้รื้อหอฉันเดิมออกแล้วสร้างใหม่ พื้นไม้สัก หลังคามุงกระเบื้องซีเมนต์ ขนาด ๓.๕๐×๖ เมตร ราคาก่อสร้าง ๕,๐๐๐.๐๐ บาท (ห้าพันบาทถ้วน)

ข. ส้วมสองห้อง เป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ใช้เป็นส้วมสำหรับเจ้าอาวาสหนึ่งห้อง สำหรับรับแขก หนึ่งห้อง ราคาก่อสร้าง ๔,๐๐๐.๐๐ บาท (สี่พันบาทถ้วน)

๑๕. พ.ศ. ๒๔๙๙ สร้างฌาปนสถานสำหรับวัดขึ้นเพื่อใช้ฌาปนกิจสำหรับคนทั่วไป ซึ่งประกอบด้วย

ก. เตาสำหรับเผาศพเป็นเตาคู่ โดยรอบบริเวณเตา ขนาด ๕×๘ เมตร

ข. ศาลาบำเพ็ญกุศลเป็นศาลาชั้นเดียว สร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก หลังคามุงกระเบื้องลูกฟูกลอนคู่ พื้นเทคอนกรีตเสริมเหล็ก ล้อมด้วยลูกกรงเหล็ก ขนาด ๑๒ × ๓๓ เมตร พร้อมทั้งอุปกรณ์เครื่องตั้งบำเพ็ญกุศล ราคา ๓๐๐,๐๐๐.๐๐ บาท (สามแสนบาทถ้วน)

๑๖. พ.ศ. ๒๕๐๒ สร้างสะพานคอนกรีต โครงสร้างเหล็กข้ามคลองบางยี่ขัน ในที่ที่ทายาทของนายเพิ่ม เกิดศรี ถวายวัด อันเป็นการทำทางออกสู่ถนนหลวง ขนาด ๖ × ๘ เมตร ราคา ๓๐,๐๐๐.๐๐ บาท (สามหมื่นบาทถ้วน)

๑๗. พ.ศ. ๒๕๐๔ เริ่มสร้างที่เก็บศพคอนกรีตเสริมเหล็ก ๒ แถว แถวหนึ่งเป็นหนึ่งชั้น แถวที่สองเป็น ๒ ชั้น สามารถเก็บศพได้จำนวน ๕๗ ศพ พร้อมลานคอนกรีต ราคา ๖,๐๐๐.๐๐ บาท (หกพันบาทถ้วน)

๑๘. พ.ศ. ๒๕๐๘ มีสิ่งก่อสร้างคือ

(๑) ลานคอนกรีตเสริมเหล็กระหว่างกุฏิและฌาปนสถาน เป็นลานสี่เหลี่ยมจตุรัส ขนาด ๑๔ × ๑๔ เมตร ราคา ๙,๘๐๐.๐๐ บาท (เก้าพันแปดร้อยบาทถ้วน)

(๒) ถนนคอนกรีตจากซุ้มประตูที่ถนนหลวง ซอยบางยี่ขัน ถึงสะพานคอนกรีต ข้ามคลองบางยี่ขันเข้าวัด เป็นลักษณะคอนกรีตเสริมเหล็ก ขนาดกว้าง ๖ เมตร ยาว ๔๘ เมตร ราคา ๑๗,๒๘๐.๐๐ บาท (หนึ่งหมื่นเจ็ดพันสองร้อยแปดสิบบาท)

๑๙. พ.ศ. ๒๕๐๙ (๑) ลานคอนกรีตเสริมเหล็กระหว่างหอสวดมนต์และอุโบสถ เป็นลักษณะสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๒๐ × ๒๔ เมตร ราคา ๒๔,๐๐๐.๐๐ บาท (สองหมื่นสี่พันบาทถ้วน)

(๒) ซุ้มประตูคอนกรีตเสริมเหล็กที่ปากทางเข้าวัดที่ซอยบางยี่ขัน เพื่อใช้เป็นทางเข้าวัด ลักษณะเป็นทรงไทย กว้าง ๑.๕ เมตร ยาว ๖ เมตร สูง ๘.๕ เมตร ราคา ๑๖,๐๐๐.๐๐ บาท (หนึ่งหมื่นหกพันบาทถ้วน)

(๓) ปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปปางบ่าเลไลยก์ เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นประจำหน้าอุโบสถ ลงรักปิดทองใหม่ สิ้นค่าปฏิสังขรณ์ ๓,๐๐๐.๐๐ บาท (สามพันบาทถ้วน)

๒๐. พ.ศ. ๒๕๑๐ (๑) ปฏิสังขรณ์เตาอบสำหรับเผาศพ ซึ่งใช้การมานาน จนชำรุดทั้งสองเตา สิ้นค่าซ่อม ๓,๕๐๐.๐๐ บาท (สามพันห้าร้อยบาทถ้วน)

(๒) ย้ายและบูรณะศาลาดิน ซึ่งใช้สำรองสำหรับการบำเพ็ญกุศลในกรณีที่ศาลาอื่นไม่ว่าง เดิมอยู่เหนือเมรุเผาศพ ย้ายไปไว้ใต้เมรุเผาศพ เพื่อใช้สถานที่สร้างศาลาบำเพ็ญกุศล ลักษณะเป็นอาคารไม้ ทรงปั้นหยายกพื้น กว้าง ๙ เมตร ยาว ๑๒ เมตร สิ้นค่าย้ายและซ่อมแซมเป็นเงิน ๔,๐๐๐.๐๐ บาท (สี่พันบาทถ้วน)

๒๑. พ.ศ. ๒๕๑๑ ศาลาบำเพ็ญกุศลห้าห้อง เป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ผนังก่ออิฐถือปูน หน้าต่างไม้สัก เป็นลักษณะทรงไทย มุงกระเบื้องลูกฟูกลอนคู่ กว้าง ๑๖ เมตร ยาว ๒๔ เมตร พร้อมอุปกรณ์เครื่องใช้ครบถ้วน เป็นเงิน ๓๕๐,๐๐๐.๐๐ บาท (สามแสนห้าหมื่นบาทถ้วน)

๒๒. พ.ศ. ๒๕๑๒ ซ่อมพระพุทธรูปไม้สัก เดิมเป็นของเก่า ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่เจดีย์หลังอุโบสถ ชำรุดมาก ลักษณะเป็นพระปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง ๑๖ นิ้ว ได้ให้ช่างนำมาซ่อมแซมลงรักปิดทองใหม่ สิ้นค่าซ่อม ๑,๐๐๐.๐๐ บาท (หนึ่งพันบาทถ้วน)

๒๓. พ.ศ. ๒๕๑๓ ก. นอกชานกุฏิเทเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นหินขัด ยาวตลอดแนวกุฏิของวัดน้อยนางหงษ์ ขนาด ๘×๒๒ เมตร ราคาประมาณ ๒๕๐,๐๐๐.๐๐ บาท (สองแสนห้าหมื่นบาทถ้วน)

ข. ทำหลังคาเชื่อมระหว่างหอสวดมนต์และกุฏิเจ้าอาวาส ลักษณะทรงไทย กว้าง ๔ วา ยาว ๔ วา ๒ ศอก มุงสังกะสี ใช้เป็นที่รับรองแขก ราคาราว ๕๐,๐๐๐.๐๐ บาท (ห้าหมื่นบาทถ้วน)

๒๔. พ.ศ. ๒๕๑๖ ปฏิสังขรณ์อุโบสถ กว้าง ๔ วา ๒ ศอก ยาว ๑๐ วา โดยการรื้อเครื่องบนเปลี่ยนใหม่ แต่รักษาทรงเดิมไว้ มุงกระเบื้องเคลือบสีแดง ผนังกะเทาะปูนออกฉาบใหม่โดยเทคานตั้งเสารับขื่อทุกตัว หับเผยหน้าหลังรื้อทำใหม่ทรงเดิมหมด ราคา ๘๐๐,๐๐๐.๐๐ บาท (แปดแสนบาทถ้วน)

๒๕. พ.ศ. ๒๕๑๗ เทพื้นคอนกรีตเสริมเหล็กรอบอุโบสถด้านนอก และเทพื้นลานคอนกรีตเสริมเหล็กด้านในตัวอุโบสถ รวมราคาทั้งสิ้น ๕๐,๐๐๐.๐๐ บาท (ห้าหมื่นบาทถ้วน)

๒๖. พ.ศ. ๒๕๑๘ สร้างศาลาบำเพ็ญกุศล ลักษณะทรงไทย กว้าง ๑๐.๕๐ เมตร ยาว ๒๐.๕๐ เมตร มุงกระเบื้องเคลือบสีแดง พื้นทำหินขัดทั้งหมด พร้อมทาสี คิดเป็นเงิน ๕๐๐,๐๐๐.๐๐ บาท (ห้าแสนบาทถ้วน)

๒๗. พ.ศ. ๒๕๑๙ เทพื้นคอนกรีตรอบศาลาบำเพ็ญกุศลหลังใหม่ พร้อมทำกำแพงคอนกรีตเสริมเหล็ก แบ่งออกเป็นเขต ยาว ๒๐ วา ราคา ๔๔,๐๐๐.๐๐ บาท (สี่หมื่นสี่พันบาทถ้วน)

๒๘. พ.ศ. ๒๕๒๐ ๑. สร้างส้วมสาธารณะ ลักษณะเป็น ๓ ห้อง ค่าก่อสร้าง ๓๓,๐๐๐.๐๐ บาท (สามหมื่นสามพันบาทถ้วน)

๒. โรงครัวมุงหลังคาสังกะสี เพื่อเชื่อมศาลาบำเพ็ญกุศลหลังใหม่กับหลังเดิม ราคา ๙,๐๐๐.๐๐ บาท (เก้าพันบาทถ้วน)

๗. มูลนิธิ

ท่านพระครูอนุกูลพิทยาได้เล็งเห็นความเป็นไปต่าง ๆ ในอนาคตที่ทางวัดน้อยนางหงษ์จะต้องประสบโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายภายในวัด เนื่องจากเป็นวัดเล็ก ๆ ไม่มีผลประโยชน์ใด ๆ เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นที่ธรณีสงฆ์หรือที่กัลปนา ดังนั้น เมื่อพลโท ชิต มั่นศิลป์สินาคโยธารักษ์ มาทอดกฐินที่วัดในปี ๒๕๐๘ ได้เสนอว่าทางวัดควรจัดตั้งมูลนิธิขึ้น เพื่อเก็บดอกผลบำรุงวัดอย่างเดียวไม่ใช้ทุน และจะเอาเงินที่บริจาคในการทอดกฐินนี้ จำนวน ๑๐,๔๐๐ บาท ตั้งเป็นทุนมูลนิธิ ท่านพระครูอนุกูลพิทยาก็เห็นชอบด้วยทันทีว่าเป็นความคิดที่ดีมาก และท่านได้สละทรัพย์สินส่วนตัวของท่านร่วมกับผู้มีจิตศรัทธาบริจาคอีกรวม ๑๐,๕๐๐ บาท รวมทั้งสิ้นเป็นเงิน ๒๐,๙๐๐ บาท ตั้งเป็นทุนมูลนิธิเริ่มแรกในปี พ.ศ. ๒๕๐๙ และเพื่อให้เป็นอนุสรณ์แก่ท่าน จึงใช้ชื่อมูลนิธิว่า "มูลนิธิพระครูอนุกูลพิทยา (เส่ง อินฺทสโร)" วัตถุประสงค์เพื่อเก็บดอกผลบำรุงกิจการศาสนาภายในวัดน้อยนางหงษ์ และกิจการนี้ได้ก้าวหน้ามาโดยลำดับ ปัจจุบันมีทุนหนึ่งล้าน-บาทเศษ และมูลนิธินี้ยังรับบริจาคจากท่านทั่วไป

๘. สมณศักดิ์

พ.ศ. ๒๔๗๘ เป็นพระครูสามัญศึกษา

พ.ศ. ๒๔๘๐ เป็นพระครูสัญญาบัตร ชั้นสามัญ มีราชทินนามว่า "พระครูอนุกูลพิทยา"

พ.ศ. ๒๕๐๒ เลื่อนชั้นเป็นพระครูสัญญาบัตรชั้นโทในนามเดิม

พ.ศ. ๒๕๑๒ เลื่อนชั้น เป็นพระครูสัญญาบัตรเจ้าอาวาสวัดราษฎร์เทียบผู้ช่วย ฯ ชั้นโท ฝ่ายวิปัสสนาธุระ

พ.ศ. ๒๕๑๖ เลื่อนเป็นพระครูชั้นเอกฝ่ายวิปัสสนาธุระ

๙. การดำเนินชีวิตประจำวัน

ก. ด้านชีวิตประจำวัน

ตามปกติท่านพระครูอนุกูลพิทยาเป็นคนแข็งแรง มักจะบำเพ็ญชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ การใดที่ท่านพอจะทำได้ ท่านจะทำเองโดยไม่ต้องขอร้องหรือไหว้วานใคร ทั้งนี้เนื่องจากท่านเป็นคนขี้เกรงใจ ไม่ต้องการจะรบกวนใคร ประกอบกับท่านคิดว่า ท่านเองก็ทำได้ ไม่จำเป็นต้องไปรบกวนผู้อื่นให้ลำบาก ท่านมักจะเป็นอยู่อย่างนี้เสมอโดยถือเป็นกิจวัตรประจำวัน ถือเป็นการออกกำลังกายไปในตัว จริงอยู่การต่าง ๆ ดังกล่าวมานั้น มิใช่ว่าจะไม่มีผู้มาปรนนิบัติรับใช้ท่าน แต่เนื่องจากความพอดีหรือการสบโอกาสระหว่างท่านกับผู้ปรนนิบัติไม่ค่อยจะตรงกัน เช่น เวลาเช้าออกบิณฑบาตบ้าง เวลาบ่ายผู้ปรนนิบัติไปเรียนหนังสือนอกวัดบ้าง ทำให้โอกาสไม่ค่อยจะพอดีกัน แต่ท่านก็ไม่ค่อยถือ มักจะทำเสียเองเป็นส่วนใหญ่ และท่านจะบำเพ็ญชีวิตอย่างนี้จนอายุมากขึ้นทำไม่ค่อยไหว ท่านก็ยังพยายามทำเอง จนต้องพยายามหาสิ่งอำนวยความสะดวกมาถวายท่าน เพื่อให้ท่านได้ใช้ภายในกุฏิของท่านเอง จนกระทั่งถึงคราวป่วยหนักจนไม่สามารถจะใช้ได้จึงเลิกไปโดยปริยาย

ข. ด้านมนุษยสัมพันธ์

เรื่องนี้ท่านจะถือเป็นเรื่องสำคัญมาก ใครก็ตามหากมีเรื่องราวอะไร มาหาท่าน มาพูด มาคุยกับท่าน จะติดใจทุกคน เพราะท่านสามารถพูดคุยกับคนได้ทุกสถานะของแต่ละบุคคล

นอกจากเรื่องพูดคุยกันแล้ว ท่านจะถือเคร่งครัดอีกประการหนึ่งก็คือกิจนิมนต์ ใครก็ตามที่มีศรัทธามานิมนต์ท่านไปในงานที่บ้าน ท่านจะไปเสมอ ไม่ว่าผู้นิมนต์นั้นจะอยู่ในฐานะเช่นไร ทั้งนี้ท่านถือว่าเขามีศรัทธาตั้งใจมานิมนต์ ก็ต้องฉลองศรัทธาเขา อย่าให้เขาต้องผิดหวัง ซึ่งท่านจะปฏิบัติเช่นนี้โดยเคร่งครัดเสมอมา ไม่ได้เลือกว่าผู้มานิมนต์จะเป็นคนประเภทใด ใครมานิมนต์ก่อนท่านมักจะไปบ้านผู้นั้น

๑๐. วาระสุดท้ายแห่งชีวิต

พระครูอนุกูลพิทยา ได้ป่วยกระเสาะกระแสะเรื่อยมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๖ หลังจากที่ถูกคนร้ายเข้าไปโขมยเครื่องลายครามผลักหกล้มลง ต้องรักษาตัวอยู่หลายเดือน เดิมคิดว่าจะเดิน

ไม่ได้ แต่ท่านได้พยายามจนกระทั่งสามารถเดินได้ตามปกติ แต่ไม่ค่อยจะแข็งแรงดีนัก ถึงกระนั้นท่านก็ยังสามารถทำอะไรไปไหนมาไหนได้เช่นเดิมเหมือนกัน และโดยปกติแล้วท่านจะมีโรคประจำตัวอยู่ก็คือไข้หวัด ซึ่งมักจะเป็นในฤดูหนาว เมื่อเป็นไข้หวัดแล้วมักจะมีโรคแทรก เช่นโรคปอดอักเสบ โรคทางเดินปัสสาวะ เป็นต้น ซึ่งจะเป็นประจำเสมอ

ราวปลายเดือนมกราคม ๒๕๒๑ ท่านได้ป่วยหนัก เป็นโรคเกี่ยวกับทางเดินปัสสาวะ หมอ (นายแพทย์ประเวศ วะสี นายแพทย์บรรจบ อินทรสุขศรี และนายแพทย์สิงหพันธ์ ทองสวัสดิ์) ได้มาถวายการรักษาพยาบาลที่วัด ก็พอค่อยยังชั่วไปได้บ้าง ต่อมาต้นเดือนกุมภาพันธ์ได้ป่วยอีก จนต้องนำเข้าโรงพยาบาลศิริราชเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๑ พักรักษาตัวอยู่ราว ๑๕ วัน อาการยังไม่ดีขึ้น ท่านประสงค์จะกลับไปพักผ่อนที่วัด นายแพทย์บรรจบ อินทรสุขศรี ซึ่งเป็นแพทย์ประจำ ต้องการจะรักษาทางใจ โดยจะเอาใจคนไข้ จึงอนุญาตให้มาพักผ่อนที่วัดได้ และได้ตามมาดูอาการอยู่ตลอดเวลา ต่อมาเกิดโรคเกี่ยวกับทางเดินอาหารตีบ ฉันอาหารลำบาก ต้องต้มให้เละและบดให้ละเอียด แม้กระทั่งยาที่ฉันก็ต้องบดให้ละเอียดเช่นกัน ซึ่งอาการก็หนักมากเรื่อยมา จนกระทั่งราววันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๕๒๑ อาการหนักมาก อาหารก็ฉันได้เพียงช้อนสองช้อนเท่านั้น นอกนั้นก็คอยหยอดน้ำใส่ใส่ปาก จนกระทั่งวันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๒๑ เวลา ๐๒.๓๐ น. ซึ่งตรงกับคืนวันพระ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ จึงได้มรณภาพด้วยโรคอันเกิดจากความล้มเหลวของระบบหัวใจ ด้วยอาการอันสงบท่ามกลางพระภิกษุสามเณร และศิษย์ที่เฝ้าพยาบาลอยู่

❁ ❁ ❁

วัดน้อยนางหงษ์

๑. ประวัติสังเขป

การเล่าประวัติวัดน้อยนางหงษ์นี้ ไม่มีหลักฐานแน่นอน แต่เก็บใจความจากการที่หลวงปู่ท่านเคยคุยให้ฟังแล้วนำมาประมวลเป็นประวัติขึ้น ซึ่งมีความเป็นมาว่า วัดน้อยนางหงษ์เริ่มสร้างเมื่อใด ไม่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัด คาดว่าประมาณ พ.ศ. ๒๓๕๐ ในปลายรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยพระอาจารย์ปื่น (ไม่ปรากฏฉายา) เป็นพระลูกวัดแห่งสำนักวัดดาวดึงษาราม ได้มาซื้อที่ดินของชาวสวนผู้หนึ่งไว้ในราคา ๓๐.๐๐ บาท (สามสิบบาทถ้วน) แล้วได้เริ่มสร้างเป็นสำนักที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นที่อยู่ปริวาสกรรมของพระสงฆ์ เพราะเห็นว่าเป็นที่เงียบสงบ ประกอบกับมีต้นโพธิ์ใหญ่อยู่หนึ่งต้น ในเรื่องนี้หลวงปู่ท่านคาดว่านายน้อย นางหงษ์ ได้เป็นผู้ออกทุนทรัพย์ให้สร้างเป็นวัดขึ้น หรืออาจเป็นเจ้าของที่ดินก็ได้ ซึ่งก็เป็นเพียงการคาดคะเนเท่านั้น

วัตถุประสงค์ในการที่ท่านอาจารย์ปื่นมาซื้อที่ดิน สร้างสำนักแห่งนี้ขึ้นนั้น คิดว่าท่านอาจารย์ปื่นท่านคงจะเห็นว่า

ก. สถานที่แห่งนี้อยู่กลางป่าลึก สงบสงัด และเห็นว่ามีต้นโพธิ์ใหญ่อยู่ต้นหนึ่ง (ต้นโพธิ์ต้นนี้คาดว่าคงจะเป็นต้นที่อยู่ริมคลองบางยี่ขันมุมเขตวัดด้านตะวันตกเฉียงใต้ปัจจุบัน) โดยจะสร้างให้เป็นที่สำหรับอยู่ปริวาสกรรมและปฏิบัติวิปัสสนาสำหรับพระสงฆ์ขึ้น

ข. ในบางโอกาสสถานที่แห่งนี้ยังเป็นที่ซ่องสุมของพวกโสณฑ์ทุจริตมิจฉาชีพอีกด้วย ซึ่งในลักษณะเช่นนี้ คงจะไม่ค่อยมีผู้คนมาพลุกพล่านมากนัก และการที่ผู้คนไม่ค่อยสัญจรไปมาพลุกพล่านนี้เอง เป็นเหตุทำให้สงบ สงัด สมควรที่จะเป็นที่อยู่ปริวาสกรรมและปฏิบัติวิปัสสนาของพระสงฆ์อย่างยิ่ง (หลวงปู่ท่านเล่าว่า ท่านเคยได้ทราบว่า หลังเวลา ๔ โมงเย็นไปแล้ว บริเวณแถบนี้แทบจะไม่มีคนเดินเลย เพราะเปลี่ยวมาก)

ค. ปราศจากการรบกวนอันเป็นสัปปายะแก่พระสงฆ์ผู้มุ่งความสงบ และบำเพ็ญสมณธรรมอันควรแก่สมณภาวะอย่างยิ่ง

ตามประเพณีนิยม การสร้างวัดในสมัยโบราณแต่เก่าก่อนนั้น มักจะปรารภเหตุหลายประการ แต่อย่างไรก็ตาม ประเพณีการสร้างวัดนั้น ถือเป็นบุญกุศลสูงสุด เพราะใช้เป็นที่อบรมบ่มนิสัยกุลบุตรให้เป็นพลเมืองที่สมบูรณ์ในสังคมไทยที่แท้จริง ซึ่งการอบรมบ่มนิสัยนั้นจะโดยวิชาการประเภทใดประเภทหนึ่งก็ตาม ก็ถือว่าได้มาจากวัด มีความผูกพันอยู่กับวัด และความผูกพันนี้เองทำให้คนติดวัด เอาใจใส่วัด ฉะนั้น เราจะเห็นได้ว่าการสร้างวัดนั้นมีวัตถุประสงค์ที่พอประมวลได้ดังนี้

๑. ผู้มีทุนทรัพย์มากมาย ประสงค์จะบำเพ็ญกุศลสาธารณะ จึงสร้างวัดขึ้น เพื่อให้เป็นที่อยู่ของพระภิกษุสามเณร และประชาชนจะได้อาศัยวัดเป็นที่ประกอบการกุศลต่าง ๆ ตามกาลโอกาส

๒. ตามปกติคนไทยที่นับถือพุทธศาสนา ถือว่าวัดเป็นที่รวมของบรรดากิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เช่น เป็นที่ประชุม เป็นศาลาประชาคม เป็นต้น ทั้งนี้ เนื่องจากถือว่าเป็นของกลางของชุมชน และเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์อีกด้วย

๓. ตระกูลใหญ่ ๆ ที่มีสมาชิกของตระกูลมากมาย ประสงค์จะให้มีศูนย์กลางประจำวงศ์ตระกูลของตน จึงได้สร้างวัดขึ้นเพื่อ

๓.๑ ให้ลูกหลาน ซึ่งเป็นสมาชิกของตระกูลได้ใช้เป็นที่สังสรรค์ของบรรดาสมาชิกของวงศ์ตระกูล และบุคคลทั่ว ๆ ไป

๓.๒ เป็นวัดประจำตระกูล โดยถือว่าบรรพบุรุษเป็นผู้สร้าง ลูกหลานช่วยบำรุงในโอกาสต่อมา

๓.๓ เป็นศูนย์กลางสำหรับลูกหลาน ได้มาใช้เป็นที่สำหรับประกอบกิจกรรมทางศาสนาตามโอกาสเทศกาลต่าง ๆ

๓.๔ เป็นการประกาศเกียรติคุณของวงศ์ตระกูล

๓.๕ เป็นการสั่งสมบุญบารมีของหัวหน้าวงศ์ตระกูล

๔. เป็นศูนย์รวมศรัทธาของประชาชน ซึ่งประชาชนทุกสารทิศสามารถใช้เป็นที่ประกอบกิจกรรมได้

เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นสาเหตุแห่งการสร้างวัด แต่การสร้างวัดน้อยนางหงษ์ ดูจะมีวัตถุประสงค์ต่างจากที่กล่าวมา กล่าวคือท่านผู้สร้างวัด ประสงค์จะให้เป็นที่อยู่ปริวาสกรรม และปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานสำหรับพระสงฆ์เท่านั้น ดังนั้น วัดนี้จึงมาตั้งอยู่กลางป่าลึก รกชัฏ ยากแก่การสัญจรไปมาของประชาชน

๒. นามเหตุ และปฐมเจ้าอาวาส

เสนาสนะแห่งนี้ เมื่อได้สร้างขึ้นมาด้วยวัตถุประสงค์ดังกล่าวแล้วเพื่อเป็นอนุสรณ์แด่ท่านผู้มีศรัทธาบริจาคทุนทรัพย์สร้างวัด หรือเจ้าของที่ดิน คือนายน้อย นางหงษ์ วัดจึงได้ชื่อว่า "วัดน้อยนางหงษ์" ตามชื่อของสองสามีภรรยาชาวสวน และหลังจากได้สร้างวัดแล้ว ท่านอาจารย์ปิ่นในฐานะผู้ก่อตั้งวัด จึงได้เป็นเจ้าอาวาสองค์แรก โดยเป็นผู้ควบคุมดูแลและปกครองพระสงฆ์ที่มาอยู่ในวัดตั้งแต่นั้นมา

หลังจากนั้น อีกนานเท่าไรไม่ปรากฏเป็นหลักฐานแน่นอน ท่านได้กลับไปอยู่วัดดาวดึงษ์อีก ทั้งนี้เนื่องจาก :

๒.๑ ความประพฤตินอกรีตนอกรอยฝ่าฝืนพระธรรมวินัยของพระสงฆ์ที่อยู่ภายในวัด โดยพระภิกษุที่มาอยู่ภายในวัดนั้น ได้ประพฤตินอกธรรมนอกวินัย เสพของมึนเมา เล่นการพนัน ตั้งซ่องโจรเป็นต้น ซึ่งท่านไม่สามารถจะว่ากล่าวตักเตือนได้ ผลที่สุดท่านเกิดความเบื่อหน่าย จึงได้หนีกลับมาอยู่วัดดาวดึงษ์ตามเดิม

๒.๒ ความเสื่อมโทรมของวัดเอง เมื่อพระภายในวัดประพฤตินอกรีตนอกรอย ผิดธรรมวินัยต่าง ๆ อันไม่เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาของประชาชนแล้ว วัดก็ขาดการเอาใจใส่บำรุง จึงทำให้วัดเสื่อมโทรม ที่สุดกลายเป็นวัดร้างไปโดยปริยาย

เมื่อท่านได้กลับไปอยู่ที่วัดดาวดึงษ์แล้ว ก็ได้เห็นความประพฤติไม่เหมาะสมของพระวัดดาวดึงษ์ เช่นเดียวกับที่ท่านประสบที่วัดน้อยนางหงษ์อีก จึงเกิดความเบื่อหน่าย ออกจากวัดดาวดึงษ์ไปอีก และได้ทราบว่าท่านได้ไปอยู่ทางวัดเขาสมอคอน อำเภอท่าวุ้ง จังหวัดลพบุรี ต่อมาท่านได้เกิดสัญญาวิปลาสขึ้น และได้หายสาบสูญไปแต่นั้นมา

การที่ท่านอาจารย์ปิ่น เกิดสัญญาวิปลาสนี้ อาจจะเป็นเพราะท่านมีความตั้งใจอย่างแรงกล้าที่จะเห็นพระมีความบริสุทธิ์ผุดผ่องสมเป็นที่เคารพ เป็นที่ศรัทธาปสาทะของชาวบ้านจนถึง

กับออกจากวัดดาวดึงษ์มาหาที่สร้างวัดใหม่เพื่อให้เป็นที่อยู่ปริวาสกรรมของพระสงฆ์ และเมื่อได้หาที่ได้ตามประสงค์แล้ว พระที่มาอยู่ไม่เป็นไปตามความตั้งใจของท่าน จนท่านระอาต้องกลับไปอยู่วัดดาวดึงษ์อีก และเมื่อกลับไปอยู่ที่วัดดาวดึงษ์แล้ว ก็ยังได้พบเห็นอาจาระไม่ดีต่าง ๆ ของพระภิกษุพระสงฆ์ เลยต้องเตลิดออกไปอยู่บ้านนอก โดยคิดว่าอาจจะได้พบเห็นความประพฤติเรียบร้อยของสงฆ์ ด้วยความคิดอยู่อย่างนี้ จนทำให้เกิดอาการสัญญาวิปลาสขึ้นดังกล่าว

๓. บริเวณ และที่ตั้งวัด

วัดน้อยนางหงษ์ ตั้งอยู่เลขที่ ๓๔๖ แขวงบางยี่ขัน เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร เป็นวัดราษฎร์ ชนิดพัทธสีมา

เดิมมีเนื้อที่ ๗ ไร่ ๓ งาน มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	จรดลำรางคั่นระหว่างที่วัดกับที่ของท่านขุนเผดิมระบิล (ชัย ปั้ทมะสังข์) ต่อมาทายาทของท่านขุนเผดิมระบิล ได้ถวายที่ที่ติดกับวัดด้านเหนือเพิ่มเติมอีก ๒ งาน ๔๔ วา จึงทำให้วัดมีที่เพิ่มอีกรวมเป็น ๘ ไร่ ๑ งาน ๔๔ วา โดยทิศเหนือจรดลำรางคลองบางยี่ขัน
ทิศตะวันออก	จรดลำรางแยกคลองบางยี่ขัน ซึ่งอ้อมเขตวัดไปทางทิศเหนือตลอดเขตวัด
ทิศใต้	จรดคลองบางยี่ขัน ซึ่งตรงออกไปบางบำหรุ
ทิศตะวันตก	จรดที่ดินของนายพยุง น้อยไปดี ตลอดแนว

๔. เสนาสนะ ขอจัดแยกเป็นลำดับ ๓ ระยะด้วยกันคือ

๔.๑ ระยะแรก เป็นระยะที่ก่อตั้ง เข้าใจว่าคงจะกระจัดกระจายอยู่ภายในที่ดินของวัดไม่เป็นหมวดหมู่ วัดนี้เดิมเป็นวัดวิปั่สสนา กุฎีอาจจะกระจัดกระจายตามแบบฉบับของกุฎีวิปั่สสนาทั่วไป ทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้พระที่อยู่ในวัดคลุกคลีกัน เสนาสนะตามรูปนี้ ต่อมาได้กลายเป็นที่ส้องสุมของพวกมิจฉาชีพ โดยพระที่มาอยู่ต่างไม่ประพฤติปฏิบัติในศีลาจารวัตรอันเป็นเหตุให้ท่านอาจารย์ปิ่น ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสหนีกลับไปอยู่ที่วัดดาวดึงษ์ตามเดิม เนื่องจากไม่พอใจการประพฤติปฏิบัติของพระภายในวัด เมื่อพระอาจารย์ปิ่นไม่อยู่เช่นนี้ จึงทำให้วัดกลายสภาพเป็นวัดร้างไป เพราะขาดการดูแลเอาใจใส่

ในระยะนี้เข้าใจว่าคงได้จะมีการสร้างอุโบสถขึ้นมาแล้วแต่คงเล็ก และเมื่อไม่มีผู้ใดอยู่ดูแลจึงทำให้ทรุดโทรมลงไป

๔.๒ ระยะที่สอง เป็นระยะที่ฟื้นฟูวัดใหม่ โดยพระยาโชฎึกราชเศรษฐี ซึ่งเป็นจีนแคะ มีอาชีพเป็นพ่อค้ามาพบเข้า จึงได้ปฏิสังขรณ์วัดขึ้นมาใหม่ ทำให้เป็นวัดที่สมบูรณ์ขึ้น โดยได้นิมนต์ท่านอาจารย์แย้ม (จากวัดสามกฎี) มาอยู่ดูแลวัด และสร้างอุโบสถใหม่ขยายให้ใหญ่ขึ้นกว่าเดิม และได้ย้ายเสนาสนะมาไว้ด้านเหนืออุโบสถทั้งหมด ซึ่งเสนาสนะที่ได้ย้ายมานั้นคงจะไม่ได้รวมกันเป็นหมู่เป็นกลุ่มก้อนดังปัจจุบัน คงกระจัดกระจายอยู่กันเป็นหลัง ๆ เช่นเดิม เพียงแต่ย้ายจากที่กระจัดกระจายตามบริเวณต่าง ๆ มารวมไว้ทั้งด้านเหนืออุโบสถเท่านั้น

ก. เกี่ยวกับอุโบสถที่พระยาโชฎึกราชเศรษฐีได้สร้างขึ้นมาใหม่นั้น ท่านได้จัดสร้างอนุสรณ์ประจำอาชีพของท่าน คือ ทำรูปเรือสำเภาปูนปั้นขึ้นที่หน้าบันอุโบสถ และในบริเวณวัด ท่านก็ได้นำหินที่ใช้ถ่วงท้องเรือสำเภาที่เรียกว่าอับเฉาเรือ ซึ่งนำมาจากเมืองจีน มาไว้ในบริเวณวัดนี้มาก เพื่อใช้เป็นประโยชน์แก่ทางวัดใช้ปูถนนและสิ่งก่อสร้างภายในวัดเป็นต้น

ข. ในระยะที่พระยาโชฎึกราชเศรษฐี ได้มาบูรณะวัดขึ้นใหม่นี้ หลังจากที่ได้บูรณะแล้ว ได้นิมนต์ท่านอาจารณ์แย้ม มาเป็นเจ้าอาวาส ซึ่งวัดก็ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นมาโดยลำดับ และได้มีการทอดกฐินทุกปี โดยพระยาโชฎึกราชเศรษฐี เป็นผู้จองทอดกฐินทุกปีตลอดมา ทำให้ฐานะของวัดดีขึ้นตามลำดับ ทั้งนี้เพราะมีผู้อุปถัมภ์วัด เป็นผู้ดูแลเอาใจใส่

๔.๓ ระยะที่สาม เป็นระยะที่พระครูอนุกูลพิทยา (เส่ง อินฺทสโร) เป็นเจ้าอาวาส ได้ทำการรวบรวมเสนาสนะที่กระจัดกระจายกันอยู่ให้เข้ามาอยู่รวมกันเป็นหมวดเป็นหมู่ ซึ่งคาดว่าจะกระทำเป็น ๒ ระยะคือ

ระยะแรก เป็นระยะที่ท่านเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันได้เป็นเจ้าอาวาสตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นต้นมา ได้มีการรื้อเสนาสนะที่กระจัดกระจายอยู่ตามบริเวณวัดนำมาปลูกอยู่รวมกันเป็นหมวดหมู่คณะ เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของหมู่คณะ และสะดวกต่อการดูแลพระภิกษุสามเณรภายในวัด

ระยะปัจจุบัน เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๒ เป็นต้นมา ได้มีการรื้อเสนาสนะที่ชำรุดทรุดโทรม อันได้แก่หมู่กุฏิทั้งหมด ได้มีการรื้อแล้วสร้างขึ้นใหม่ทั้งหมด ดังปรากฏในปัจจุบันนี้

สิ่งก่อสร้างและถาวรวัตถุภายในวัดทั้งหมด ดูรายละเอียดในเรื่องสิ่งก่อสร้างภายในบริเวณวัดสมัยเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน (ในหัวข้อที่ ๕)

๔. ลำดับเจ้าอาวาส

ในการเขียนเรื่องลำดับเจ้าอาวาสวัดน้อยนางหงษ์นี้ มีความลำบากใจมากเกี่ยวกับ ปี พ.ศ. ที่บรรดาอดีตท่านเจ้าอาวาสเหล่านั้นดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสอยู่ เพราะไม่มีปรากฏหลักฐานอะไรเลย นอกจากจะได้ทราบจากการเรียนถามหลวงปู่ พระครูอนุกูลพิทยา ซึ่งท่านจะเล่าให้ฟังในบางครั้งบางคราว ว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แต่ไม่ทราบ พ.ศ. ที่แน่นอน ฉะนั้น พ.ศ. ที่ระบุมานี้ เป็นการคาดคะเนตามเหตุการณ์ แต่อาจจะคลาดเคลื่อนบ้าง ที่ต้องการระบุ พ.ศ. ไว้นี้ก็เพื่อต้องการจะรักษาประวัติของวัดไว้ ขอได้โปรดเข้าใจตามนี้ด้วย

๑. พระอาจารย์ปิ่น เป็นเจ้าอาวาสตั้งแต่เริ่มก่อสร้องวัด ราว พ.ศ. ๒๓๕๐ เศษ ไม่ทราบว่าเป็นอยู่กี่ปี จึงได้หนีกลับไปอยู่ที่วัดดาวดึงษ์ตามเดิม ต่อมาวัดนี้จึงกลายเป็นวัดร้าง

๒. พระอาจารย์แย้ม (ไม่ทราบ พ.ศ.) แต่เข้าใจว่าเป็นเจ้าอาวาสจนถึงมรณภาพ ราว พ.ศ. ๒๓๙๕

๓. พระอาจารย์รอด เป็นเจ้าอาวาสตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๓๓ รวมระยะเวลาถึง ๓๖ ปี และดูเหมือนว่าอุโบสถจะมาเสร็จเรียบร้อยในสมัยของท่าน

๔. พระอาจารย์ริด ย้ายมาจากวัดบางยี่ขันไปเป็นเจ้าอาวาส ตั้งแต่ปีขาล พ.ศ. ๒๔๓๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๗ รวมระยะเวลาเป็นเจ้าอาวาส ๑๓ ปี

๕. พระอาจารย์ชม เป็นเจ้าอาวาสตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้ลาสิกขาเมื่อเป็นเจ้าอาวาสได้ ๕ พรรษา

๖. พระอาจารย์แพ เป็นเจ้าอาวาส ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๒ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๐ รวมระยะเวลาเป็นเจ้าอาวาส ๘ ปี

๗. พระครูอนุกูลพิทยา (เส่ง อินฺทสโร) เป็นเจ้าอาวาสตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๐ จนถึง พ.ศ. ๒๕๒๑ (รวม ๖๐ ปี)

๖. สิ่งก่อสร้างภายในบริเวณวัดสมัยเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๒๑)

พระครูอนุกูลพิทยา (เส่ง อินฺทสโร) ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดน้อยนางหงษ์อย่างเป็นทางการตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๖๐ ได้บูรณะปฏิสังขรณ์และก่อสร้างเสนาสนะภายในวัดให้เป็นระเบียบและจัดเป็นหมวดหมู่ขึ้นทำให้บริเวณวัดกว้างขวาง เป็นสัดส่วน

ในสมัยที่ท่านเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันปกครองวัดนั้น ท่านได้ก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ภายในวัดแทบจะพูดได้ว่าสร้างขึ้นมาใหม่ทั้งหมดในสมัยของท่านนั่นเอง ซึ่งสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ เหล่านั้น มีทั้งเสนาสนะสำหรับพระสงฆ์ และเสนาสนะสาธารณประโยชน์ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ให้ดูที่ประวัติของท่านในเรื่องเกี่ยวกับสาธารณูปการประเภทถาวรวัตถุ

● ● ●

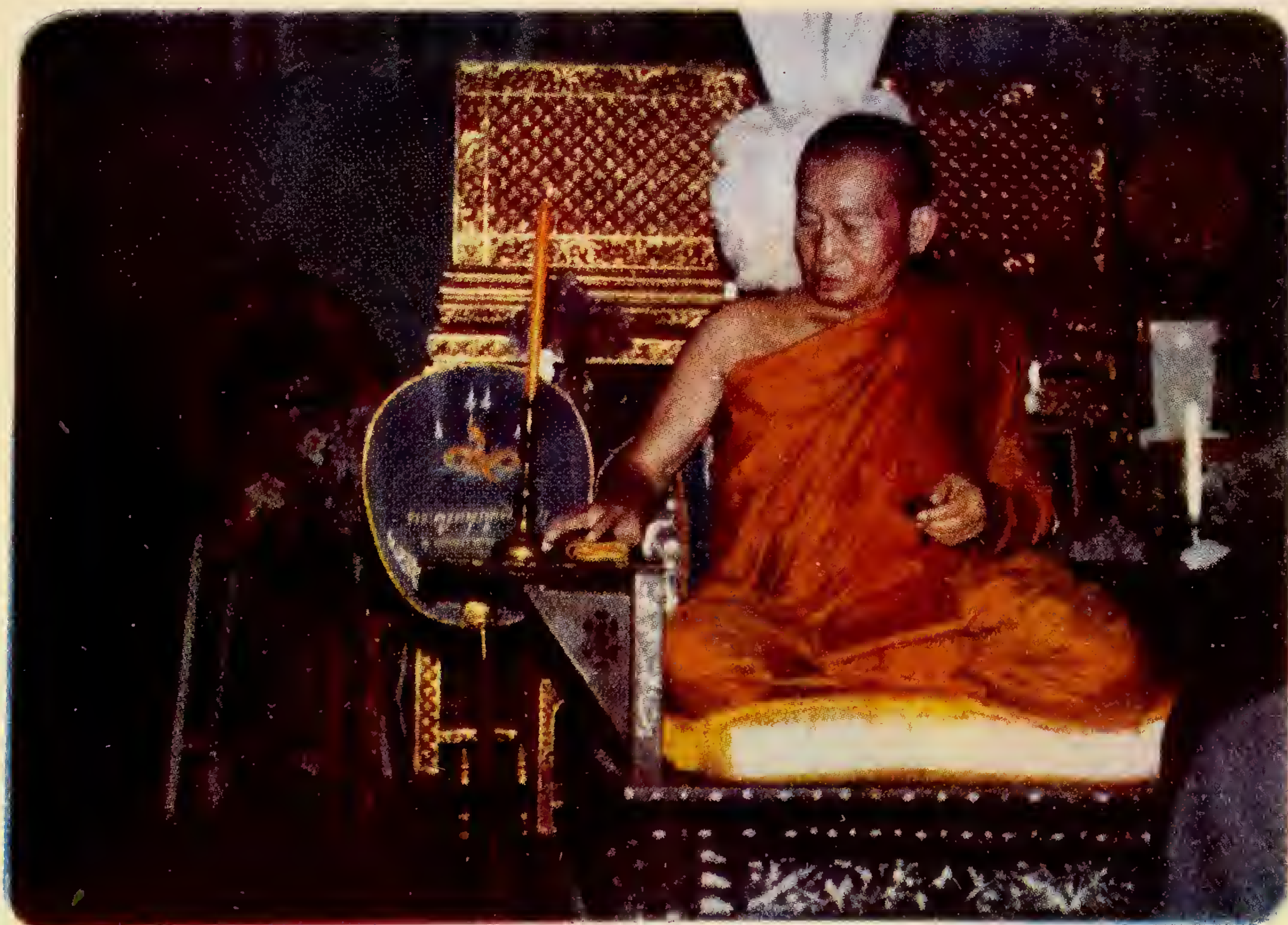




สมเด็จพระสังฆราชประทานน้ำสรงศพพระครูอนุกูลพิทยา (เส่ง อินทสโร)



กุฏิ ที่ตั้งศพบำเพ็ญกุศลพระครูอนุกูลพิทยา (เส่ง อินหลโร)



สมเด็จพระสังฆราชทรงพระธรรมเทศนาเนื่องในสตมวาร



พระราชาคณะมาในงานศพ



พลเอก พร ธนะภูมิ เลขาธิการนายกรัฐมนตรีพร้อมด้วยคุณหญิงเรณี ธนะภูมิ และผู้มีเกียรติมาในงานบำเพ็ญกุศล



ผู้มีเกียรติมาในงานบำเพ็ญกุศล



คุณหญิง นวลลมอ่ม ตุงคะมณี ถวายกัณฑ์เทศ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

พระธรรมเทศนา

โดย สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

สมเด็จพระสังฆราช

ในงานบำเพ็ญกุศลศพสตมวาร

พระครูอนุกูลพิทยา (เส่ง อินฺทสโร)

วันที่ ๑๓ สิงหาคม ๒๕๒๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

โย จ อปฺปํปิ สุตฺวาน ธมฺมํ กาเยน ปสฺสติ

โส เว ธมฺมธโร โหติ โย ธมฺมํ นปฺปมชฺชตีติ

บัดนี้จักแสดงพระธรรมเทศนา เป็นธรรมมิกถา อนุโมทนาในกุศลจริยา ทักษิณานุปทานกิจซึ่งคณะศิษยานุศิษย์ อันมีพระมหาบุญรอด สุเมโธ ในนามของคณะศิษย์ ได้มาปรารภในการบำเพ็ญกุศล เนื่องในสตมวารครบ ๑๐๐ วัน ศพของท่านพระครูอนุกูลพิทยา อดีตเจ้าอาวาสวัดน้อยนางหงษ์ ซึ่งถึงมรณภาพล่วงลับไปแล้ว และในการนี้ คุณนายสง่า เสถียรวิธีจักร และธิดา ได้มีศรัทธา ร่วมใจในการบำเพ็ญกุศล จัดเครื่องไทยทานกัณฑ์เทศน์ เข้าร่วมด้วย อันนี้ก็นับว่า ศิษยานุศิษย์และคุณนายพร้อมด้วยธิดา มานึกถึงอุปการคุณของท่าน พระครูอนุกูลพิทยา หรือเรียกกันตามภาษาด้วยความเคารพนับถืออย่างสูง ว่า "หลวงปู่เส่ง" ซึ่งท่านเจริญอายุถึง ๙๘ ปี นับว่าเป็นพระเถระ ที่ปกครองวัดน้อยนางหงษ์ มาเป็นเวลาเนิ่นนาน ได้เป็นเจ้าอาวาสมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๐ และได้ปกครองวัดอยู่ถึง ๖๑ ปี จึงมรณภาพ อันนี้ก็นับว่า ท่านได้เป็นผู้ปกครองวัดน้อยนางหงษ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ท่านได้บรรพชา อุปสมบท เป็นสามเณร พระภิกษุ อยู่ในวัดน้อยนางหงษ์นี้ และได้เจริญอายุพรรษา จนสามารถได้รับการมอบหมายแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสปกครองวัด ก็นับว่าท่านเป็นเลือดเนื้อเชื้อไข ของวัดน้อยนางหงษ์ มาตั้งแต่ดั้งเดิม

และก็ได้ปกครองวัดมาถึง ๖๑ ปี นับว่าเป็นเจ้าอาวาสที่ปกครองวัดนาน เป็นจำนวนไม่น้อย เมื่อปกครองวัดได้ ๖๑ ปี เช่นนี้ ในฐานะเป็นพระอุปัชฌาย์ก็ได้บวชกุลบุตรให้เป็นพระภิกษุ สามเณรขึ้นก็มีจำนวนไม่น้อยเช่นเดียวกัน การที่ท่านพระครูอนุกูลพิทยา หรือ "หลวงปู่เส่ง" นี้ท่านถึงมรณภาพไป ก็มิใช่ว่าจะเป็นผู้ซึ่งถึงมรณภาพไปรูปเดียวก็หามิได้ แต่ก็เป็นธรรมดาของชีวิตของสัตว์ทั่ว ๆ ไป ทั้งมนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน ที่มีการเกิดขึ้นเป็นเบื้องต้นแล้ว ก็จะต้องมีการแปรเปลี่ยนเป็น แก่ เฒ่า ชรา เจ็บไข้ ในที่สุด ก็ถึงแก่การมรณกรรมล่วงลับไป เหมือนกันทั้งนั้น ผิดกันอยู่แต่เพียงว่า การถึงมรณกรรมนั้น ย่อมผิดแผกกัน บางคนถึงมรณกรรมตั้งแต่อายุยังน้อยยังเยาว์วัยก็มี เจริญอยู่ได้ถึงท่ามกลางจึงมรณกรรมก็มี เจริญอายุอยู่ได้ถึงปัจฉิมวัยจึงถึงมรณกรรมก็มี เพราะฉะนั้นการถึงมรณกรรมของบุคคลหรือสัตว์ทั้งหลายนั้น ไม่มีจำกัดเวลา ไม่เลือกว่า จะต้องถึงเวรและกรรม ต่อเมื่ออายุถึงปูนปัจฉิมวัย ฉะนั้น ความตายของสัตว์ทั้งหลายย่อมมีทั่วไป ทั้งนั้น ข้อสำคัญนั้น เมื่อใครได้มีชีวิตอยู่ และได้บำเพ็ญคุณธรรมความดีเป็นบุญเป็นกุศลเป็นประโยชน์แก่ตนเองและประโยชน์ผู้อื่น ไม่มากมายเพียงไร ก็ชื่อว่า ได้ใช้ชีวิตความเป็นอยู่ให้ก่อเกิดคุณประโยชน์ ส่วนพาลชนนั้น มักใช้ชีวิตในทางข่มเหงรังแก เบียดเบียนผู้อื่น เท่ากับว่า มีชีวิตอยู่เพื่อทำความทุกข์ยากลำบาก เดือดร้อนให้แก่ผู้อื่นเป็นสำคัญ เช่นนี้นับว่ามีชีวิตอยู่เสียเปล่า หรือมีชีวิตอยู่ กีดขวางความเจริญของโลก ความสุขความเจริญของคนทั้งหลาย ก็เป็นที่พึงปรารถนาของคนทั่วไป ส่วนท่านพระครูอนุกูลพิทยา ท่านได้ปกครอง ท่านได้บวชเป็นสามเณรและพระภิกษุ อยู่ในวัดน้อยนางหงษ์ และได้พยายามศึกษาเล่าเรียน พระธรรมวินัยมาตามกำลังความสามารถ แม้จะไม่ได้เครื่องหมายว่า เป็นนักธรรม เป็นเปรียญก็ตาม แต่ถึงกระนั้นท่านก็พยายาม ประพฤติตน ปฏิบัติตน ตามหน้าที่ของท่านที่เป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เพราะว่า บุคคลผู้ได้บวช เป็นพระภิกษุขึ้นแล้ว ระเบียบที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ เป็นพระวินัยก็มีเป็นอันมาก เพื่อเป็นระเบียบแบบแผน ให้ผู้บรรพชาอุปสมบทแล้ว ได้ประพฤติปฏิบัติตามเป็นการอบรมบ่มนิสัยของตน ให้อยู่ในคุณงามความดี สมกับเพศภูมิ เป็นสมณนักบวช ท่านพระครูอนุกูลพิทยา ก็ได้พยายาม ประพฤติตน ปฏิบัติตนของท่าน จนสุดความสามารถ เมื่อมีความประพฤติดี ปฏิบัติชอบ อยู่เช่นนี้ เมื่อมีอายุพรรษาพอสมควร และเจ้าอาวาสในวัดน้อยนางหงษ์ก็ว่างลงจึงได้รับการแต่งตั้ง มอบหมายให้เป็นเจ้าอาวาสปกครองวัดสืบต่อมา ท่านก็ได้พยายาม

ที่จะปกครองวัดวาอาราม ให้มีความสุขความเจริญ ตามความสามารถของท่าน ในด้านพระภิกษุสามเณร ท่านได้พยายามสนับสนุน ให้มีการศึกษาอยู่เสมอ ทั้งส่วนสามัญ นักธรรมและบาลี ท่านมิได้เพิกเฉยในเรื่องการที่จะสนับสนุน ให้พระภิกษุสามเณร ได้มีการศึกษาเล่าเรียน พระ-ธรรมวินัย เพื่อเป็นแบบฉบับ ประพฤติตัว ปฏิบัติตัวเป็นพระเณรที่ดี เพื่อเป็นศรีแก่พระศาสนา แม้องค์ของท่าน ไม่ประกาศว่า มีความรู้ชั้นนั้น ชั้นนี้ก็ตาม แต่ก็อาศัยว่า ท่านได้อบรมบ่มนิสัยมาในเรื่องการตามแบบฉบับของพระธรรมวินัย ซึ่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้แล้ว เพียงประพฤติตน ปฏิบัติตน สำรวมกายวาจาใจให้อยู่ในระเบียบแบบแผนของพระวินัย ก็นับว่า เป็นพระที่มี ความประพฤติ ปฏิบัติ สงบเสงี่ยม จึงเป็นที่สรรเสริญยกย่องของศิษยานุศิษย์ตลอดถึงผู้เคารพนับถือเป็นจำนวนมาก ข้อนี้ก็เห็นได้ว่า เมื่อท่านมรณภาพล่วงลับไปแล้ว จึงมีศิษยานุศิษย์ตลอดถึงผู้มีความเคารพนับถือในท่าน ต่างก็ยังมาถวายความเคารพ ด้วยระลึกถึงคุณงามความดีของท่าน เพราะท่านนับว่าเป็นผู้เจริญอายุเข้าได้ถึง ๙๘ ปี เช่นนี้ นับว่าเป็นบุญกุศลของท่านที่ได้สร้างสมมาแล้ว เป็นผู้ที่หาได้ยากที่มีอายุถึงปูนนี้ จึงเป็นที่น่ายินดีของศิษยานุศิษย์และท่านที่มีความเคารพนับถือ ในองค์ท่าน ตั้งแต่เดิมมา ย่อมจะได้เห็นจริยาวัตร การประพฤติปฏิบัติ ของท่านอยู่ในความสงบเรียบร้อย มุ่งในทางอบรมบ่มนิสัยของท่านให้อยู่ในพระธรรมวินัย เพื่อเป็นพระที่ดีเป็นศรีแก่พระศาสนาส่วนหนึ่ง แล้วก็ยังพยายามที่จะสนับสนุนพระภิกษุสามเณร ที่อยู่ในปกครองให้มีความเฉลียวฉลาดสามารถ ด้วยการศึกษา เล่าเรียนพระธรรมวินัย เพื่อเป็นพระที่ดีเป็นศรีแก่พระศาสนา อันนี้ก็นับว่าเป็นคุณงามความดีของท่านประการหนึ่ง เพราะเพียงท่านได้สนใจ การอบรมบ่มนิสัย ให้พระภิกษุสามเณร มีความรู้ความเฉลียวฉลาดในการศึกษาเล่าเรียน จึงได้รับยกย่อง สัญญาบัตรมีนามว่า "พระครูอนุกูลพิทยา" อันนี้ก็เป็นเครื่องหมายแสดงถึงว่า ท่านเป็นผู้สนใจ สนับสนุนการศึกษาเล่าเรียนเป็นอย่างดี เมื่อท่านได้ปกครองวัดวาอาราม มาตามปกติแล้ว มิใช่สนับสนุนพระภิกษุสามเณร ให้มีการศึกษาเล่าเรียนดีเท่านั้น ส่วนวัดวาอารามท่านก็ได้พยายาม ปฏิสังขรณ์ ซ่อมแซมให้มั่นคงถาวรสืบต่อไป อันนี้ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดก็ย่อมที่จะได้พิจารณาเห็นได้ว่า ท่านมิได้เพิกเฉยละเลย การที่จะปฏิสังขรณ์เสนาสนะในวัดให้มั่นคงถาวรหรือบางสิ่งบางอย่างก็พยายามสร้างขึ้นใหม่ เพื่อให้ได้รับความสะดวกแก่ชาวบ้านที่จะบำเพ็ญบุญ บำเพ็ญกุศล ได้รับความสะดวกสบาย อันนี้ก็มีปรากฏอยู่ และบริเวณวัด

สิ่งใดไม่เหมาะสม สิ่งใดที่ไม่สมควร ท่านก็จะพยายามที่จะก่อสร้าง ให้มีความสะดวกสบายเรียบร้อยขึ้น ปรากฏว่า ทุนงานการปฏิสังขรณ์ ที่ท่านได้ทุ่มเทลงไปนั้น นับจำนวนได้เป็นล้านบาท นี้ก็แสดงว่า ท่านมิใช่แต่อนุกูลพิทยา เท่านั้น ท่านได้พยายามอนุกูลเสนาสนะที่อยู่อาศัยให้มั่นคงถาวรสืบต่อไปอีกด้วย ภิกษุผู้บำเพ็ญตน อยู่ในคุณงามความดี โดยได้บรรยายมาพอสมควรเช่นนี้ ก็นับว่าเป็นผู้อาศัยบุญกุศลในปางก่อน สนับสนุนส่วนหนึ่ง และยังได้อาศัยการฝึกฝนอบรม ความดีงามส่งเสริมอยู่ตามลำดับกาลเวลาไม่ขาดระยะอีกด้วย จึงทำให้ท่านอยู่ในสัมมาปฏิบัติ ส่งเสริมให้เกิดศักดิ์ศรีเกียรติคุณ เจริญขึ้นตามลำดับอายุขัย แต่อาศัยการประพฤติปฏิบัติของตนในทางที่ดี จนประจำอัธยาศัย ไม่ใช้ชีวิตเสื่อมเสียในทางมัวเมา นักปราชญ์ มีสมเด็จพระบรมศาสดา เป็นต้น ก็ยกย่องสรรเสริญว่า ผู้มีใจเป็นธรรม หรือมีธรรมประจำใจควรแก่การคบหาสมาคม ให้การเคารพบูชา ข้อนี้ก็จะเห็นได้จากชีวประวัติของท่าน พระครูอนุกูลพิทยา ที่ได้ประพฤติปฏิบัติมาแล้ว แสดงให้เห็นว่า ท่านมุ่งการกระทำ ธีรธรรม ความชอบเป็นหลักสำคัญ ส่วนการที่จะประกาศว่า เป็นผู้มีความรู้ทางนักธรรม ทางบาลี หรือทางอื่น ๆ ท่านไม่ได้สนใจ เพราะว่าสิ่งเหล่านั้น เป็นเพียงเครื่องประกอบ หรือเป็นเครื่องมือ ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ สืบต่อไป แต่ถ้ามีการศึกษาเล่าเรียนมาก แต่หาได้ประพฤติปฏิบัติคุณงามความดีให้มาก สมกับภูมิรู้ ข้อนี้ย่อมเสียประโยชน์เปล่า แต่ท่านพระครูอนุกูลพิทยา หรือ "หลวงปู่เส่ง" ท่านมุ่งในทางประพฤติปฏิบัติสำคัญกว่าประการอื่น ๆ ท่านจึงทรงคุณงามความดี เป็นที่น่ากราบไหว้บูชา แม้จะไม่ประกาศว่าเป็นผู้มีความรู้ แต่ท่านก็ได้ประกาศว่า เป็นผู้มีคุณงามความดี มากด้วยความเมตตากรุณา เป็นสำคัญ ภิกษุเช่นนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาค ย่อมทรงสรรเสริญ ดังนิเขปบทข้างต้นแห่งเทศนานี้ว่า

โย จ อปฺปํปิ สุตฺวา ธมฺมํ กาเยน ปสฺสติ เป็นต้น ใจความว่า ผู้ใดฟังธรรมแม้น้อย แต่เห็นธรรมด้วยกาย และไม่ประมาทธรรม ผู้นั้นแลชื่อว่าผู้ธรรมธร ผู้ซึ่งทรงธรรมไว้ พระพุทธภาษิตนี้นำให้ลง สันนิษฐานได้ว่า การกระทำความดีไว้มาก ย่อมควรยกย่องกว่าซึ่งเพียงแต่เรียนรู้มาก แต่ไม่กระทำความดีให้มากสมกับความรู้ ธรรมดาการศึกษาศิลปวิทยาทั้งหลาย ก็เพื่อนำมาเป็นแบบฉบับเพิ่มเติมสติปัญญาของตนให้กว้างขวาง เพื่อดำเนินชีวิตให้เป็นคุณเป็นประโยชน์ หลีกเลี่ยงอันเป็นทุกข์โทษเสีย การศึกษาจึงจะชื่อว่า อำนวยประโยชน์แก่ผู้ศึกษา ทั้งพุทธิศึกษา

จริยศึกษา พลศึกษา เป็นต้น หาไม่แล้วศิลปวิทยาที่ศึกษานั้น จะกลับเป็นโทษชักชวนให้หลงทนงตนดูหมิ่นผู้อื่น คำว่า "ธรรม" ในพุทธภาษิตข้อนี้ ก็หมายถึงคุณงามความดี อันจัดว่าศีลธรรม ในแนวคำสอนของพระพุทธศาสนา เป็นหน้าที่ของพุทธสาวก ผู้ปรารถนาคุณงามความดีแก่ตน จะพึงศึกษาอบรมประพฤติปฏิบัติ ถ้าเพียงแต่เรียนรู้กว้างขวางในภูมิปริยัติ สามารถเปิดเผย แสดงออกได้กว้างขวางมากมายเพียงไร บัณฑิตก็ยังไม่นับว่า เป็นผู้ทรงคุณธรรมความดี ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ ท่านเรียกแต่เพียงว่า สงวนวงศ์ตระกูลหรือเพียงรักษาประเพณีของผู้คงแก่เรียนไว้เท่านั้น ส่วนผู้ไม่คงแก่เรียนก็จริง แต่หากหมั่นฝึกฝนอบรมตนให้ทราบซึ้งถึงจุดหมายตามชั้นพิทยาการนั้น ๆ ท่านจักยกย่องว่าเป็น ธรรมธร คือผู้ตั้งตนอยู่ในความดีเป็นผลที่แท้จริงของการศึกษา เรื่องคุณธรรมความดีเป็นสิ่งปรารถนาของบุคคลทั่วไป เพราะคุณธรรมนั้น มีประจำอัธยาศัยของบุคคลใด บุคคลนั้นแม้จะเป็นเด็ก ก็เป็นเด็กที่มีแววดี ชวนให้ผู้ใหญ่เอ็นดูอนุเคราะห์สงเคราะห์ หากเป็นผู้ใหญ่ก็สมควรให้ผู้น้อยยกย่องสรรเสริญเคารพบูชา อย่างเต็มอกเต็มใจ หรือผู้ใหญ่ด้วยกันก็ย่อมจะนับถือแสดงคารวะ การที่จะมีคุณธรรมความดีสมปรารถนา จึงอยู่ที่ความอ่อนน้อมยอมตนอบรมอัธยาศัยให้แนบแน่นอยู่ในคุณธรรม มีธรรมเป็นบรรทัดฐาน ดำเนินชีวิตจนมีชีวิตอยู่ในธรรม มิใช่เพียงรู้อธิบายให้กว้างขวาง แต่อัธยาศัยยังคงเดิม ไม่มีธรรมประจำใจก็จะไม่ทราบว่าคุณธรรมความดีนั้นเป็นอย่างไร เป็นคุณเป็นประโยชน์อย่างไร ถึงจะทราบบ้างก็เป็นทำนองเห็นเงาในกระจก ซึ่งไม่เป็นของจริง จึงมักดำเนินชีวิตไปตามอำเภอใจ นอกหลัก-ธรรมเสมอ เหตุนี้ท่านจึงยกย่องผู้มีคุณธรรมประจำใจ แม้จะเป็นส่วนน้อย เพียงชั้นกัลยาณธรรมหรือชั้นศีลเท่านั้น ก็ดีกว่าผู้เรียนรู้ ชนิดมดแดงแฝงพวงมะม่วงงอม เมื่อตนเองไม่เคยดื่มรสคุณธรรมแม้จะศึกษาได้มาก ก็ได้ชื่อว่าไม่มีคุณธรรม หรือผู้ไม่ประพฤติธรรม แม้จะมีผู้อื่นโยนคุณธรรมให้ก็ไม่สามารถเห็นคุณค่าของธรรม กลับเพิกเฉยละเลย หรือหมิ่นแคลนเสียด้วยซ้ำ คำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาอันชื่อว่าเป็นหลักแห่งคุณธรรม ความดี ไม่ใช่จะลึกซึ้งละเอียดจนเกินสามารถของผู้ประพฤติธรรม พระพุทธองค์ทรงสอน เพียงให้ประพฤติมั่นให้อยู่ในความพอดี อยู่ตามฐานะตามชั้นเชิงของบุคคล ส่วนผู้ย่อหย่อนให้เข้มแข็งขึ้นสู่ระดับธรรม สอนผู้ลุ่มหลงพุ่งเพื่อเกินขอบเขตให้ลดลงมาสู่ระดับธรรมอีก เหมือนดังนาฬิกาที่ใช้ดูเวลา ถ้าช้าเกินไปหรือเร็วเกินไปก็เรียกว่า

เดินไม่เที่ยงตรง ไม่มีใครนิยม อาจจะมีใครมาขอเทียบเวลา ก็ย่อมจะได้เวลาที่ไม่เที่ยงตรงต่อไปอีก จึงเหมือนกับผู้ไม่มีคุณธรรมความดี ขาดเมตตา กรุณา ยักยอก ฉ้อโกง ทุจริตจนสุดวิสัยใคร คบหาใกล้ชิด ก็ย่อมติดนิสัยไม่ดีเช่นนี้ไปด้วย เช่นเดียวกับเทียบเวลาจากนาฬิกาที่เดินไม่เที่ยงตรง ก็ย่อมจะได้เวลาที่ไม่เที่ยงตรงฉะนั้น ที่สมเด็จพระพุทธองค์ทรงแนะนำพร่ำสอน พุทธศาสนิกชนด้วยธรรมนานาประการนั้น ก็เช่นเดียวกัน ทรงประกาศเทียบเวลาเพื่อให้อัธยาศัยของบุคคลเที่ยงตรงตามหลักธรรม เจริญด้วยความดี ความงาม ตามฐานะหน้าที่ทั่วกันนั่นเอง ผู้บำเพ็ญตนก็ต้องหาลงทุนลงแรงจนถึงความลำบากยากเข็ญอย่างไรไม่ เพียงแต่คอยพิจารณาตรวจตราดูตนของตนว่ายังบกพร่อง หรือยังฝ่าฝืนคำทำชั่วอย่างไรบ้าง ก็เพียรพยายามละเว้นเสีย ส่วนที่คุณความดีที่ยังไม่เคยบำเพ็ญ ก็จงฝึกหัดอบรมบำเพ็ญตามโอกาส นิสัยก็จะค่อยมีรัศมีคุณธรรมเพิ่มเติมอยู่เรื่อยไป ถ้าคอยเพ่งเล็งเห็นหน้านาฬิกาเทียบเวลาอยู่เสมอ ก็จะทราบเวลาเที่ยงตรงตลอดไป หาไม่แล้วก็จะเหมือนกับมีคนโกหกติดข้อมืออยู่เสมอนั่นเอง เหตุนี้สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสให้ปฏิบัติตนตามแนวทางที่ทรงแนะนำพร่ำสอนไว้ ด้วยยึดถือหลักให้เหมาะสมหน้าที่ เหตุผลตลอดไป ถึงจะรู้น้อยศึกษาน้อยก็ย่อมจะเป็นผู้มีหลักคุณธรรมความดีติดอัธยาศัยได้ เพราะไม่ประมาททะนงตน ท่านสรรเสริญว่าเป็นผู้ทรงคุณธรรม ผู้ซึ่งใกล้ชิดติดต่อ ชื่อว่าสืบเชื้อสายคุณธรรมความดีงามให้แพร่หลายสืบต่อไป ท่านพระครูอนุกูลพิทยา หรือเรียกด้วยความเคารพนับถืออย่างสูงว่า "หลวงปู่เส่ง" ท่านเป็นหลวงปู่แก่ย่านบางยี่ขันที่มีอายุเป็นจำนวนไม่น้อยทีเดียว นับว่าชื่อว่าเป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ตั้งแต่ชั้นบิดาจนถึงบุตร อาจจะตลอดถึงหลานเหลนก็ได้ ทั้งนี้ก็อาศัยคุณธรรมความดีที่ท่านได้ประพฤติปฏิบัติตามแนวทางพระธรรมวินัย ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สอนไว้อย่างไรท่านก็พยายามฝึกฝนอบรมประพฤติปฏิบัติ ห้ามไว้อย่างไร ท่านก็ประพฤติปฏิบัติงดเว้น ไม่ฝ่าฝืนทั้งต่อหน้าและลับหลัง จึงปรากฏให้ประชาชนและศิษยานุศิษย์ ได้รับความอุ่นใจว่า ท่านเป็นผู้มีกิริยามารยาทเรียบร้อย สงบเสงี่ยม น่าเคารพ น่ากราบไหว้ น่าบูชา อย่างแท้จริง เมื่อท่านเป็นที่น่าเคารพน่านับถือ และท่านมรณภาพไปเช่นนี้ จึงเป็นเหตุเตือนใจให้ศิษยานุศิษย์ ตลอดท่านที่เคารพกราบไหว้บูชา เสียดายอาลัยรักในชีวิตของท่านเป็นอย่างมาก การที่จะแสดงน้ำใจ แสดงกตัญญูกตเวที ระลึกถึงคุณงามความดี ที่เป็นการตอบสนองของท่านเท่านั้น มิใช่อาศัยเพียงการบำเพ็ญกุศลตามศาสนการตามประเพณี เช่น คราว ๗ วันบ้าง ๕๐ วันบ้าง ๑๐๐ วันบ้าง เช่น

ในวันนี้ จะชื่อว่าเป็นการแสดงน้ำใจกตัญญูกตเวที ก็หามิได้ การแสดงน้ำใจกตัญญูกตเวทีที่เหมาะสมนั้นหรือเป็นไปตามธรรมแล้วอยู่ที่การประพฤติตัว ปฏิบัติตัว ตามแนวทางคุณงามความดี หรือตามโอวาทที่ท่านแนะนำสั่งสอนไว้อย่างไร เคยห้ามไว้อย่างไร ก็พยายามประพฤติปฏิบัติตาม ไม่ฝ่าฝืนทั้งต่อหน้าและลับหลัง เช่นเดียวกัน แสดงว่าทุก ๆ คนปรารถนาที่จะแสดงน้ำใจกตัญญูรู้คุณท่านและตอบสนองพระคุณท่านด้วยน้ำใจอันดีแล้ว ก็ควรที่จะบำเพ็ญตนให้อยู่ในคุณธรรมความดี เป็นการสร้างความดีของตนเพื่อบูชาความดีของท่านผู้เป็นที่เคารพนับถือ ในฐานะเป็นอุปัชฌาย์อาจารย์ทุกกาลทุกสมัย เมื่อทำได้เช่นนี้ตราบใด ก็ชื่อว่าเป็นการแสดงน้ำใจกตัญญูกตเวทีต่อท่านอยู่เสมอ แม้บัดนี้ ชีวิตร่างกายของท่านกำลังอยู่ในเกณฑ์จะได้รับการฌาปนกิจศพสืบต่อไปแล้ว แต่ก็ถือว่าเพียงสิ้นชีวิตอายุของท่านเท่านั้น ส่วนคุณธรรมความดีในฐานะที่เป็นอุปัชฌาย์-อาจารย์หรือเป็นที่เคารพนับถือกราบไหว้มาแต่เดิมนั้น หาได้ล่วงลับดับสูญไปไม่ คุณธรรมความดีของท่านยังปรากฏอยู่ในจิตใจของศิษยานุศิษย์ของท่านทั้งหลายตลอดกาล เมื่อศิษยานุศิษย์ปรารถนาจะตอบสนอง เคารพบูชาด้วยน้ำใจกตัญญูกตเวทีของตนนั้น จึงเป็นการสมควรที่จะได้ประพฤติตนปฏิบัติตนตามแนวทางคำสั่งสอนของท่าน หรือตามแนวทางคำสอนของพุทธศาสนา เพื่อให้เป็นผู้มีคุณงามความดี สมกับคุณงามความดีของท่าน เมื่อต่างกระทำสิ่งนี้แล้วก็จะได้ชื่อว่าเป็นผู้แสดงน้ำใจกตัญญูกตเวที บูชาคุณงามความดีของท่านด้วยน้ำใจอันดีงาม ด้วยประการฉะนี้

เพราะฉะนั้นขออำนาจกุศลบุญราศี ทักษิณานุปทานที่คณะศิษยานุศิษย์ ที่ได้ร่วมกันบำเพ็ญกุศล โดยมี คุณนายสง่า เสถียรวิธีจักร และธิดา ร่วมเป็นเจ้าภาพกัณฑ์เทศน์ เพื่อประมวลวิบากสมบัติเหล่านี้ ถวายให้เกิดความสุข ความเจริญ สถาพร แก่ท่าน พระครูอนุกูลพิทยา หรือเรียกด้วยความเคารพว่า "หลวงปู่เส่ง" ให้เกิดความสุขความเจริญสถาพร ตามสมควรตามคติวิสัยในสัมปรายภพ สมเจตนาปรารภ อุทิศถึงจงทุกประการ ในอวสานพระธรรมเทศนา พระสงฆ์ทั้ง ๔ รูปจะได้สาธยาย ปกิณกกา เพื่อเพิ่มพูนกุศล ทักษิณานุปทานให้ยิ่งขึ้นอีกส่วนหนึ่ง ณ กาลบัดนี้ เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้

คติพจน์สมเด็จพระพุฒาจารย์

(โต พรหมรังษี)

๑. จงอย่าเอาศาสนาบังหน้าเพื่อเลี้ยงชีพ

๒. จงอย่าคิดอกุศลต่อชนทั้งหลาย

๓. จงอย่าถือว่า พระพุทธหรือโพธิสัตว์องค์นั้นเป็นของตน

๔. จงใช้ปัญญาของตนทำมาหากิน อย่าหวังว่าพระท่านจะช่วยเราได้ทุกกรณี

๕. จงอย่าอวดดีว่าเรามีผู้คุ้มครองที่วิเศษตัวเราทรนงองอาจอาจารย์ไม่ร่วมด้วย

๖. จงเป็นคนที่มีคุณค่าต่อคน

๗. จงเป็นคนที่ปากกับใจตรงกัน

๘. จงเป็นที่ยอมขายลูกขายเมียแต่ไม่ยอมขายชาติ

๙. บาปมากที่สุดคือการขายเอกราชของชาติไทย

พระธรรมเทศนา

แสดงโดย

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

ในสัตมวาร

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
ปฏิปชฺเชถ เมธาวี อโมฆํ ชีวิตํ ยถาติติ

บัดนี้อาตมาภาพ จะรับประทานแสดงพระธรรมเทศนา ในอโมฆชีวิตกถา แสดงเรื่องชีวิต เป็นอโมฆ คือ ชีวิตที่ไม่เป็นหมัน ฉลองศรัทธาประดับปัญญาบารมี เพิ่มพูนกุศลบุญราศีทักษิณานุปทานกิจที่คณะสงฆ์วัดน้อยนางหงษ์ มีพระสุพจน์ ผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส เป็นประธาน พร้อมทั้งศิษยานุศิษย์ และท่านที่มีความเคารพนับถือสักการบูชา ในท่านพระครูอนุกูลพิทยา อดีตเจ้าอาวาสวัดน้อยนางหงษ์ ได้มีสมานฉันท์มาร่วมใจกัน บำเพ็ญกุศลในสมัยเนื่องในสัตตมวารครบ ๗ วัน นับแต่ท่านพระครูอนุกูลพิทยา ถึงมรณภาพเป็นต้นมา เพื่อประมวลกุศลส่วนทักษิณาครั้งนี้ อุทิศถวายเป็นเปตพลีธรรมบรรณาการแด่ท่านพระครูอนุกูลพิทยา ด้วยอำนาจความเคารพนอบนบนับถือสักการะบูชา และด้วยอำนาจกตัญญูกตเวทิตาธรรม เมื่อท่านพระครูอนุกูลพิทยา ได้ทราบด้วยญาณวิถีทางใดทางหนึ่งแล้ว คงจะชื่นชมโสมนัส ในความผู้มีคุณธรรมประจำตน ของคณะสงฆ์วัดน้อยนางหงษ์และคณะศิษยานุศิษย์ ตลอดถึงผู้เคารพนับถือสักการบูชา ที่ยังระลึกนึกถึงท่าน และยังบำเพ็ญทักษิณานุปทานอุทิศถวาย และเนื่องจากเหตุนี้ท่านจักได้อนุโมทนาสาธุการ ส่วนกุศลทักษิณานุปทาน ที่คณะเจ้าภาพได้บำเพ็ญอุทิศถวาย ข้อนี้จักเป็นเหตุเป็นปัจจัย ดลบันดาลให้เกิดทิพย์สุขทิพย์สมบัติ แด่ท่านพระครูอนุกูลพิทยา ตามสมควรแก่คติในสัมปรายภพทุกประการ อันเป็นสมฺมโนปณิธาน ความตั้งใจอย่างแน่วแน่ ของคณะ

ท่านเจ้าภาพที่ได้ร่วมกันบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานถวาย ท่านพระครูอนุกูลพิทยา ได้ทราบตามประวัติย่อของท่านว่าสำนักอยู่ในวัดน้อยนางหงษ์นี้ เข้าใจว่าตั้งแต่เป็นเด็ก ได้บรรพชาเป็นสามเณรวัดนี้ ได้อุปสมบทวัดนี้เช่นเดียวกัน ถ้ากล่าวตามสามัญ ก็เรียกว่าเป็นลูกของวัดน้อย-นางหงษ์ และเป็นผู้มั่นคงที่จะทะนุบำรุงวัดน้อยนางหงษ์ให้เจริญรุ่งเรืองตามกำลัง ความสามารถ เพราะได้ทราบมาว่า เมื่อทางการคณะสงฆ์ได้ทาบทาม จะให้ท่านไปดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดอื่น ซึ่งโดยฐานะก็จัดว่ามีฐานะที่สูงกว่าวัดน้อยนางหงษ์ แต่ท่านก็ไม่ปรารถนาที่จะไปดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดอื่น ที่มีฐานะสูงกว่า เป็นอันประกาศเจตนาอย่างแน่วแน่ ที่ท่านตั้งใจจะทะนุบำรุงวัดน้อยนางหงษ์ตามกำลังความสามารถของท่าน และท่านก็ได้ปฏิบัติการตามตั้งใจนั้นเป็นที่ประจักษ์ชัดแก่ประชาชนพุทธบริษัทโดยทั่วไป และพยายามก่อสร้างปฏิสังขรณ์วัดน้อย-นางหงษ์นี้เป็นลำดับ ๆ มา นับว่าท่านได้ทะนุบำรุงวัดน้อยนางหงษ์นี้ให้เข้าสู่เป็นวัดที่มีหลักฐานคำกล่าวตามโลกวิสัย ก็ให้เป็นที่เชิดหน้าชูตาของพุทธบริษัท หรืออย่างน้อยก็ประชาชนในเขตตำบลนี้ ให้เห็นว่าวัดน้อยนางหงษ์ ซึ่งเป็นวัดประจำตำบล หรือในหมู่บ้านนี้มีสง่าราศี เป็นที่เชิดหน้าชูตา นอกจากนั้น ถ้ากล่าวตามประวัติของท่าน จะพึงเห็นได้อีกประการหนึ่งว่าท่านพระครูอนุกูลพิทยานั้น เป็นผู้เจริญรอยตามพระพุทธบาทยุคลขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ท่านจัดเข้าในพระพุทธคุณ ๒ ประการที่เรียกว่า อัตตสมบัติ ประการหนึ่ง พระปรหิตสมบัติ อีกประการหนึ่ง พระพุทธคุณ ๒ ประการนี้ มีประจำ อยู่ในองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ส่วนพระพุทธคุณที่จัดไว้หลายส่วนนั้น ก็สืบเนื่องไปจากพระพุทธคุณ ๒ ประการนี้ ในที่นี้จะกล่าวเป็นคำอธิบายเป็นส่วนสามัญทั่วไป คำว่าอัตตสมบัติ แปลว่า สมบัติของตนหรือสมบัติเพื่อตนก็ได้ อันสมบัติของตนหรือสมบัติเพื่อตนนั้น ถ้ากล่าวตามหลักธรรมทั่วไป ที่ท่านจัดไว้ในที่อื่น ท่านแยกสมบัติที่บุคคลต้องการปรารถนา อยากมีอยากได้เป็น ๓ ประการ คือ รูปสมบัติประการหนึ่ง โภคสมบัติประการหนึ่ง คุณสมบัติประการหนึ่ง สมบัติทั้ง ๓ ประการนี้ ไม่มีผู้ใดปฏิเสธว่า ตนไม่ปรารถนา แม้จะไม่ปรารถนา ในข้อสุดท้ายในคุณสมบัติ ก็ยังต้องการรูปสมบัติ และโภคสมบัติอันสมบัติทั้ง ๓ นี้ เป็นของที่มนุษย์ปรารถนา รูปสมบัติประการต้น ตามความหมาย ก็ไม่ได้หมายเฉพาะมีรูปร่างสวยสดงดงามเท่านั้น หมายความตลอดลงมาถึงว่า ผู้ใดมีรูปร่างไม่วิกลบกพร่องหรือกล่าวตามหลักมีอาการครบ ๓๒ ทุกประการ ผู้นั้นจัดว่าประกอบด้วยรูปสมบัติ อัน

รูปสมบัตินั้นยังจำแนกออกอีก ๓ ประการ คือ เป็นรูปสมบัติชั้นสามัญทั่วไปประการหนึ่ง เป็นชั้นปกติธรรมดา ที่สูงขึ้นไปอีกท่านจัดว่าเป็นรูปสมบัติชั้นวิเศษ คือเหนือกว่าชั้นปกติ สูงขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งท่านจัดเป็นชั้นอติวิเศษ คือ สูงกว่าชั้นวิเศษ รูปสมบัติที่ประกอบด้วยชั้นทั้ง ๓ นี้ จัดเข้าในรูป จัดเข้าในชั้นทั้ง ๓ นี้ จัดเป็นรูปสมบัติทั้ง ๔ ส่วนโภคสมบัตินั้น ในที่นี้หมายเอาทรัพย์สินทั่วไป เป็นที่เข้าใจของคนทั่วไป คุณสมบัตินั้น หมายถึง คุณงามความดีก็เป็นที่รู้กันอยู่ แต่ในทางพระศาสนา คำว่าคุณสมบัตินั้นมุ่งตรงไปในทางคุณธรรม เมื่อพูดถึงคุณธรรมแล้วท่านก็รวมกล่าวว่า ท่านไม่ได้หมายถึงอริยทรัพย์ ตามหลักทั้ง ๓ นี้พึงเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าของเรานั้นพระองค์ประกอบด้วยรูปสมบัติ ถ้ากล่าวตามหลัก ๓ ชั้น ก็อยู่ในหลักชั้นอติวิเศษ คือดีสุดยอดในส่วนโภคสมบัติ เมื่อพระองค์ยังดำรงเพศคฤหัสถ์ นับว่ามีสมบัติมหาศาล ครั้นเมื่อพระองค์ได้สละเพศคฤหัสถ์ออกบำเพ็ญเนกขัมมบารมี หรือที่เรียกว่าออกมหาภิเนษกรมณ์ กล่าวง่ายว่าออกบวช และได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว สมบัติอันนี้ก็กลายมาเป็นคุณสมบัติ หมายความว่าพระองค์เป็นกลางแห่งคุณธรรมทั้งหลาย เป็นบ่อเกิดแห่งพระธรรมทั้งปวง ท่านพระครูอนุกูลพิทยาจะต้องนับว่าท่านเป็นผู้มีอัตตสมบัติ เจริญรอยตามพระพุทธบาทยุคลทั้ง ๓ ประการแรกท่านประกอบด้วยรูปลักษณะ ไม่วิกลวิกาล ไม่บกพร่อง จนต้องเป็นเหตุต้องห้ามไม่ให้บรรพชาอุปสมบทในบวรพระพุทธศาสนา ข้อนี้เป็นที่ชัดแจ้งตั้งแต่นั้นมา ท่านก็ได้สั่งสมคุณธรรม แทนที่จะสั่งสมโภคสมบัติเพื่อตน แต่กลับสั่งสมอริยทรัพย์ให้เกิดมีขึ้นแก่ตน แทนโภคสมบัติ อันนี้จัดว่าเป็นผู้มีคุณสมบัติครบถ้วนทุกประการ ท่านเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เป็นผู้มั่นคงในศีลาจารวัตร เป็นผู้ประกอบด้วยคุณธรรมหลายประการ ท่านผู้เป็นศิษยานุศิษย์ที่เคารพนับถือสักการบูชาในท่านโดยใกล้ชิด จะพึงเห็นได้ว่า ท่านเป็นผู้มีคุณธรรม ควรแก่การเคารพสักการบูชา ไม่ว่าจะตั้งอยู่ในฐานะอุดมเพศ คือเป็นพุทธสาวกฝ่ายบรรพชิตในพระพุทธศาสนาหรือในส่วนที่เป็นผู้ประกอบด้วยศีลาจารวัตร และคุณธรรมนานาประการ เพราะฉะนั้น จึงควรแก่การโวหารที่จะกล่าวได้ตามหลักมงคลสูตรว่า ท่านเป็นปูชนียบุคคล คือ เป็นบุคคลผู้ควรบูชาการที่คณะท่านเจ้าภาพได้มากระทำการสักการบูชา ในเมื่อท่านถึงมรณภาพไปแล้ว ทั้งในส่วนอามิสบูชา คือ บูชาด้วยวัตถุต่าง ๆ ตั้งต้นจะยกย่องสรีระศพของท่านนั้น เทิดทูนไว้ในพิธีมณฑล ควรเป็นที่เจริญตาเจริญใจ ของบุคคลที่ได้พบเห็นก็ดี ได้ตั้งใจบำเพ็ญกุศลบุญราศีส่วนทักษิณานุปทาน

ตั้งต้นแต่สวดพระอภิธรรม มาติกาบังสุกุลสวดพระพุทธมนต์ ตลอดถึงให้มีพระธรรมเทศนา ซึ่งเป็นบุญกิริยาหรือเป็นบุญกิริยาวัตถุ คือสิ่งเป็นที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญบุญ นานาประการก็ดี ชื่อว่าได้บูชา ท่านผู้ควรบูชา เพราะพระพุทธเจ้าตรัสไว้ ในติโลกุตตรสูตรว่า หน้าที่บูชาผู้ที่ล่วงลับดับขันธ์ไปแล้วนั้นเป็นกรณียของบุคคลที่ยังมีชีวิตอยู่ จะพึงบำเพ็ญตามกาลโอกาส และตามความสามารถของตน บุคคลที่จะสร้างอัตตสมบัติให้เกิดกับตนในเบื้องต้นให้ได้นั้น นับว่าเป็นเหตุเป็นปัจจัยสำคัญที่จะบำเพ็ญปรหิตสมบัติ คือ สร้างในสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นหรือแก่ส่วนอื่นสืบต่อไป พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย เมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว นับได้ว่าถึงที่สุดแห่งพระอัตตสมบัติ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า พระองค์มีพระอัตตสมบัติสมบูรณ์บริบูรณ์อย่างที่สุด ต่อจากนั้น พระองค์ก็ได้ทรงบำเพ็ญพระปรหิตสมบัติตลอด ๔๕ พระพรรษาได้ทรงบำเพ็ญ จนกระทั่งวาระสุดท้าย แห่งพระชนมาชีพของพระองค์ พุทธบริษัทโดยส่วนมากเมื่อได้ฟังพระประวัติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในขณะที่พระองค์จะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน พระองค์ยังได้โปรดสุภัททปริพาชก ซึ่งเป็นสาวกองค์สุดท้ายของพระองค์ทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรงบรรทมอยู่ที่พระแท่น ที่จะทรงดับขันธ์ปรินิพพาน ถ้ากล่าวตามโวหารโลกในปัจจุบัน ก็เห็นจะกล่าวได้ว่า พระพุทธองค์นั้น ทรงทำงานจนกระทั่งถึงที่สุดของชีวิต คือเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน พุทธสาวกของสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์นั้น เมื่อสร้างตนให้มีอัตตสมบัติพอสมควรแก่อัตตภาพแล้ว โดยส่วนมากที่สุดนั้น ก็ย่อมจะบำเพ็ญปรหิตสมบัติตามสมควรแก่กำลังความสามารถของตน ท่านพระครูอนุกูลพิทยา เมื่อท่านได้สร้างตนให้เจริญด้วยอัตตสมบัติโดยที่กล่าวโดยสังเขปแล้ว ต่อแต่นั้น ท่านก็ได้บำเพ็ญปรหิตสมบัติ เกี่ยวกับบุคคล เกี่ยวกับวัตถุเกี่ยวกับสถานที่ เกี่ยวกับระเบียบแบบแผน ที่เกี่ยวกับบุคคลนั้น ปรากฏตามประวัติว่า ท่านได้เอาใจใส่ดูแล พระภิกษุสามเณรที่อยู่ในการปกครองของท่านให้เป็นผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ทั้งในทางพระวินัย ทั้งในทางการศึกษาเล่าเรียน ทั้งในกิจวัตร ทั้งในระเบียบแบบแผนของวัดน้อยนางหงษ์ ที่ท่านได้กำหนดไว้ที่เกี่ยวกับบุคคลภายใน คือ พระภิกษุสามเณร นอกจากนั้นยังสงเคราะห์อนุเคราะห์ศิษย์ที่อยู่ในวัดตลอดถึงประชาชน เพื่อให้เขาได้ประโยชน์ตามสมควรในฐานะที่ท่านเป็นสมภารเจ้าวัดก็ดี และในฐานะที่ท่านเป็นพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ก็ดี ในฐานะที่

ท่านเป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ก็ดี ก็ได้ทำหน้าที่ของท่านโดยสมบูรณ์ตามกำลังความสามารถ เป็นผู้ฉลาด เป็นผู้สามารถทั้งในการงาน ทั้งในการติดต่อประสานงานบุคคลทั่วไป อันนี้เป็นที่ประจักษ์แก่คนทั้งหลาย ทั้งที่อยู่ใกล้ชิดและห่างไกล อันนี้เป็นส่วนที่แสดงให้เห็นว่า ท่านได้บำเพ็ญปรหิตสมบัติ เกี่ยวด้วยบุคคล เกี่ยวด้วยวัตถุสถาน นั้นก็เป็นที่ประจักษ์ชัดว่าท่านได้เอาใจใส่ในการบูรณะปฏิสังขรณ์ การก่อสร้างวัดน้อยนางหงษ์นี้ให้เจริญเป็นลำดับมา ได้จัดสถานที่ให้เจริญขึ้นให้เหมาะสมแก่วัดวาอาราม ปรับปรุงระเบียบแบบแผนให้เหมาะสม เพื่อเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาประสาทะของประชาชน ผู้ได้ประสบพบเห็น กรณียกิจที่ท่านได้ปฏิบัติ ที่นำมาโดยสังเขปนี้ เพื่อชี้ให้เห็นว่า ท่านได้บำเพ็ญปรหิตสมบัติ เจริญรอยตามพระพุทธบาทยุคล ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มนุษย์เราที่เกิดมานั้น ถ้าหากปราศจากเสียแล้วซึ่งสมบัติ ๒ ประการ คืออัตตสมบัติ และปรหิตสมบัติแล้วคุณค่าแห่งการเกิดมาเป็นมนุษย์ของบุคคลนั้น ควรจะเรียกได้ว่า ไร้ความหมาย คือหมายความว่า ความเป็นมนุษย์ที่ท่านแปลความว่า ผู้มีใจอันสูง ก็ไม่ตรงตามชื่อของตน ที่ได้นามว่าเป็นมนุษย์เพราะความเป็นผู้มีใจสูงนั้น ไม่ปรากฏหรือบังเกิดมีแก่ตนในระยะที่ตนยังเป็นมนุษย์อยู่ ด้วยเหตุนี้ความเป็นผู้มีสมบัติ ๒ ประการ ถือว่าเป็นหลักสำคัญของตน ถ้ามีเพียงประการเดียว อัตตสมบัติ ความเป็นมนุษย์นั้น ก็ยังไม่สมบูรณ์บริบูรณ์เต็มที่ เพราะสิ่งที่จะพึงบำเพ็ญนั้น ยังมีอยู่อีกส่วนหนึ่ง คือ ปรหิตสมบัติ ความเรื่องนี้ถ้าทบทวนประวัติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็จะพึงกำหนดได้ก็เมื่อ พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระ-พุทธเจ้าแล้ว ในช่วงระยะเวลาที่ยังเสด็จวนเวียนอยู่ ณ โพธิมณฑล คือต้นพระศรีมหาโพธิซึ่งเป็นต้นไม้ที่พระองค์ประทับนั่งตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในฤทัยของพระองค์ ก็น้อมไปเพื่อความขวนขวายน้อย กล่าวให้เข้าใจง่าย พระฤทัยน้อมไปเพื่อจะไม่สั่งสอนเวไนยสัตว์ เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้วได้บรรลุพระอัตตสมบัติบริบูรณ์แล้วก็จะเงียบหาย และก็มีตัวอย่างให้พุทธองค์เห็น เช่น พระปัจเจกพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้านั้นเป็นผู้ที่ได้ตรัสรู้แล้ว แต่ไม่ยอมสั่งสอนใคร จึงได้นามว่า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ก็อยากที่จะเป็นพระปัจเจกพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธองค์ทรงใฝ่ในพระเมตตา กรุณา เป็นพระพรหมวิหารธรรม ทรงเล็งเห็นสัตว์โลกที่ควรจะได้รับรสพระธรรม ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้แล้วมีอยู่ อันนี้เป็นเหตุให้พระองค์ทรงบำเพ็ญปรหิตสมบัติหรือน้อมพระทัยมาเพื่อจะสั่งสอนเวไนยสัตว์ เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนาคำสอน

ของพระองค์นั้น จึงได้แพร่หลาย ยั่งยืนสืบไป ปรหิตสมบัตินั้น เป็นสิ่งที่มนุษย์ ผู้เกิดในโลกมนุษย์ จะพึงช่วยเหลือเกื้อกูลส่งเสริมตามกำลังตามสามารถของตน เพื่อทิ้งรอยแห่งความดีไว้ให้เป็นแบบอย่าง หรือให้เป็นแบบแผนหรือมิฉะนั้นให้เป็นแบบฉบับ ของคนที่เกิดมาในภายหลัง และโลกเราที่เจริญขึ้นโดยลำดับนั้น ก็เพราะอาศัยบุคคลเราได้บำเพ็ญปรหิตสมบัติ ก็ถ้าหากบุคคลเรานั้นละเลยในปรหิตสมบัติแล้ว อัตตสมบัติที่ตนมีก็หมดความหมายเช่นเดียวกัน ที่ว่าหมดความหมายนั้น เพราะคนทุกคนไม่มีผู้ใดยืนยันได้ว่า ตนเองจะอยู่ค้ำฟ้า เพราะในที่สุดก็ละโลกนี้ไป เมื่อละไปแล้วก็สิ้นซากไม่มีอะไรหลือที่จะเป็นคุณประโยชน์แก่คนที่อยู่ในภายหลัง เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ความผาสุกความเจริญรุ่งเรือง ความมั่นคงของประชาชน ก็จะไม่มีสิ่งใดจะยึดกันได้ สิ่งที่จะเข้ามาสู่ก็คือ ความทุกข์ยาก ความต่ำทราม หรือความอับเฉา เหล่านี้จะเข้ามาแทนที่ ที่โลกเจริญรุ่งเรือง มีความสุขพอสมควร มีความมั่นคงก็เพราะอาศัยมนุษย์ ได้บำเพ็ญปรหิตสมบัติสืบต่อมา การที่มีอัตตสมบัติ อย่างท่านพระครูอนุกูลพิทยา ท่านได้ทำหน้าที่ทั้ง ๒ ประการประกอบด้วยคุณสมบัติดังที่กล่าวแล้ว เพราะฉะนั้น จึงควรกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า ชีวิตของท่านนั้นเป็นชีวิตที่ดีงาม ชีวิตของท่านนั้นเป็นชีวิตที่ไม่เป็นหมัน คือไม่ปราศจากประโยชน์ ประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน ท่านได้บำเพ็ญไว้ทั้ง ๒ ประการ ดังที่กล่าวมา ความเกิดนั้น เราเห็นแต่ความเกิด แต่ความจริงนั้น ความเกิดนั่นเองย่อมนำเอาความแก่และความตายมาด้วย จะโทษแก่โทษตายว่าทำไมจึงมีอยู่นั้น โทษไม่ได้ ความจริงความแก่และความตายนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นเอง ที่เกิดขึ้นแก่คนนั้น ตามพระคัมภีร์ท่านกล่าวว่า เพราะชาติคือความเกิด เป็นผู้ชวนเอาความแก่และความตายมาด้วย เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสบทในเรื่องนี้ให้ชัดว่า มรณนฺตํ ชีวิตํ ชีวิตมีความตายเป็นที่สุด เป็นพุทธภาษิตที่เด็ดขาด ไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งในโลกนี้จะคิดคัดค้านโต้แย้งโดยประการใดประการหนึ่งได้ เมื่อจับหลักได้ดังนี้จะพึงเห็นได้ว่า ความเกิดของคนนั้นก็ไม่สำคัญอันใด ความตายของคนก็ไม่สำคัญอันใด เพราะความเกิดเป็นเบื้องต้นเท่านั้น ความตายก็เป็นเพียงที่สุดเท่านั้น ความสำคัญของคนนั้น ขึ้นอยู่ในระหว่างเกิดกับตาย ที่ท่านกล่าวไว้ ที่พระองค์ตรัสสอนพุทธบริษัทของพระองค์ทั้งอุบาสกอุบาสิกาให้ศึกษาชีวิตของตนให้เข้าใจ จะนำความมากล่าวในพระสูตรทั้งหลายแต่ละอย่างก็มีอันมาก จะขอรวมมากล่าวในที่นี้ เพื่อเป็นเครื่องประดับปัญญาบารมีของท่านสาธุชนโดยทั่วไป พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องชีวิตไว้ในพระสูตรทั้งหลาย ถ้าจะนำมากล่าวรวมเป็นคู่ก็ได้

๒ คู่ คือ สุชีวิต ทุชีวิต คู่หนึ่ง โมฆชีวิต อโมฆชีวิต คู่หนึ่ง ความจริงถ้าพิจารณาดูความหมายแล้วจะเห็นว่าทั้ง ๒ นี้ เกือบจะใช้แทนกันได้ แต่ในที่บางพระสูตร พระองค์ตรัสเรียกสุชีวิตกับทุชีวิต ในบางพระสูตรตรัสเรียก โมฆชีวิต กับอโมฆชีวิต ทุชีวิตเป็นคำภาษาบาลี พูดถึงชีวิตเราเข้าใจ แต่ในภาษาบาลีแบ่งชีวิตนั้นออกเป็น ๒ คือ ทุชีวิต สุชีวิต ทุชีวิต แปลว่า ชีวิตที่ต่ำทราม ชีวิตที่ไม่ดีงาม ชีวิตที่อับเฉา ชีวิตที่ยากจนค่นแค้น ชีวิตที่เศร้าหมอง เป็นต้น เหล่านี้รวมเรียกว่า ทุชีวิตทั้งสิ้น สุชีวิตแปลว่า ชีวิตที่ดี ชีวิตที่งาม ชีวิตที่รุ่งเรือง ชีวิตที่สุกใส ชีวิตที่อยู่เย็นเป็นสุขก็ได้ ชีวิตที่สมบูรณ์ กลับเรียกสุชีวิตทั้งสิ้น โมฆชีวิต แปลว่า ชีวิตที่เป็นหมันชีวิตที่เปล่าประโยชน์ อโมฆชีวิต แปลว่า ชีวิตที่ไม่เป็นหมัน หรือชีวิตที่ไม่เปล่าประโยชน์ เมื่อทราบคำแปลดังนี้ จะพึงเห็นได้ในระหว่างเกิดกับตายของคนนั้น มีอะไรบ้างที่เกี่ยวกับชีวิตของตน บุคคลจะได้สุขได้ทุกข์ก็ดี จะตกนรกขึ้นสวรรค์ก็ดี จะได้บรรลุมรรคผลนิพพานก็ดี ก็ได้ในระหว่างเกิดกับตาย ไม่ใช่ได้ในระหว่างอยู่ บุคคลเราจะมั่งคั่งสมบูรณ์ก็ดี จะยากจนค่นแค้นก็ดี จะรุ่งเรืองสุกใสก็ดี จะตกอับเฉาเศร้าหมองก็ดี ก็อยู่ในระหว่างเกิดกับตาย ไม่ใช่ตายแล้วจึงได้ หรือเกิดแล้วจึงได้ เพราะฉะนั้น ชีวิตประวัติหรือความเป็นไปของชีวิตนั้นจึงเป็นสิ่งสำคัญมาก สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนพุทธบริษัทของพระองค์ ให้ศึกษาชีวิตของพระองค์ และชีวิตของตนนี้เป็นสิ่งที่น่าศึกษา และเป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ชิดกับบุคคลทุกวันคืน ทุกโมงยาม หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ทุกวินาทีก็ว่าได้ บุคคลผู้พลาดพลั้งในชีวิตของตน บุคคลผู้มีความมั่นคงในชีวิตของตนนั้น ก็มาจากเหตุเดียว คือไม่ศึกษาชีวิตของตนให้รอบคอบ หากศึกษาชีวิตของตนให้รอบคอบแล้ว จะพึงเห็นได้ในเรื่องที่ตนควรจะเว้นกับในเรื่องที่ตนควรจะประพฤติ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวเป็นธรรมภาษิตไว้ โดยนำพุทธภาษิตอันนั้นมาประพันธ์ขึ้น เป็นคำบาลี ที่ยกเป็นหัวข้อแห่งพระธรรมเทศนากัณฑ์นี้ว่า

ปฏิปชฺเจก เมธาวี อโมฆํ ชีวิตํ ยถา.

บุคคลผู้มีเมธาวี พึงใช้ปัญญา พึงปฏิบัติตน ในประการที่ไม่ให้ชีวิตของตนเป็นหมัน ในธรรมภาษิตข้อนี้ ผู้มีปัญญาพึงกำหนดว่า ท่านใช้คำที่เป็นประธาน คือ บุคคลผู้มีปัญญา บุคคลผู้มีปัญญาในที่นี้ หมายถึงว่า ผู้มีปัญญาที่จะทำลายสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ชีวิตของตน หรือกล่าว

อีกนัยหนึ่งว่า ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องทำลายกิเลส ความเศร้าหมอง ที่เกิดขึ้นแก่ตน ท่านกำหนดไว้เป็นเบื้องต้น เป็นสามัญทั่วไปแก่บุคคลทั่วไป คือ ในเบื้องต้น จะต้องกำหนดให้รู้ว่า สิ่งใดเป็นบาปบุญ สิ่งใดเป็นคุณโทษ สิ่งใดเป็นประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ สิ่งใดเป็นทางได้ทางเสีย เมื่อบุคคลมีปัญญากำหนดได้ดังนี้แล้ว ก็ย่อมจะแยกได้เองว่า สิ่งไหนเป็นคุณ สิ่งไหนเป็นโทษ สิ่งที่เป็นโทษจะได้ละ สิ่งที่เป็นคุณจะได้บำเพ็ญ บุคคลที่มีเมธา หมายความว่า มีปัญญาความรู้ทั่ว ๆ ไป และปฏิบัติด้วย การดำเนินปฏิบัติ ดำเนินไปในทุกวิถีทาง ที่ท่านกำหนดไว้หรือที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ อาจจะตั้งปัญหาถามว่า จะพึงปฏิบัติอย่างไร การปฏิบัติของบุคคลนั้น มีทางที่จะปฏิบัติได้หลายทาง หลายประการ เพราะแต่ละทางนั้น พระพุทธเจ้าทรงจำแนกไว้มาก ทางที่จะให้ถึงประโยชน์ปัจจุบัน คือได้รับประโยชน์ ในภาคนี้ พระองค์ก็ตรัสสอนไว้ ทางที่จะให้ถึงประโยชน์ในภายหน้า พระองค์ก็ทรงตรัสไว้ ทางที่จะให้ถึงมรรคผลนิพพาน พระองค์ก็ทรงตรัสสอนไว้ จะปฏิบัติทางไหนก็เลือกเอา ตามกำลังและความสามารถของตน มีทางอยู่พร้อม ไม่มีปัญหาอันใด ที่เป็นปัญหาอยู่นั้น มีทางเดิน แต่มักไม่มีผู้เดินทาง เมื่อไม่มีผู้เดินทางแล้ว จะกล่าวว่าไม่มีทางเดินนั้นหาได้ไม่ วิสัยของบุคคลผู้มีเมธานั้น จะต้องเดินถูกทาง ว่าตนต้องการประโยชน์ขั้นใดชั้นใด เมื่อต้องการประโยชน์ปัจจุบัน ก็ปฏิบัติไปในทางที่จะนำไปสู่ประโยชน์ปัจจุบัน เมื่อต้องการประโยชน์ภายหน้า ก็พึงปฏิบัติตนในทางที่จะให้เกิดประโยชน์ในภายหน้า เมื่อต้องการมรรคผลนิพพาน ก็พึงปฏิบัติไปตามทางนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงสั่งสอนไว้ทุกทาง เมื่อบุคคลผู้มีเมธา ได้ปฏิบัติตามทางเช่นนี้แล้ว บุคคลผู้นั้น ได้ชื่อว่าปฏิบัติ ทำชีวิตของตนไม่ให้เป็นหมัน คือไม่เปล่าประโยชน์ ได้ประโยชน์ตามกำลังและความสามารถ ประโยชน์ที่ตนต้องการนั้น ไม่พ้นไปจากที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน ๓ ทาง คนที่ไม่ต้องการประโยชน์ในภายหน้า ก็ต้องการประโยชน์ในปัจจุบัน บุคคลที่ไม่ต้องการประโยชน์อย่างยอดมรรคผลนิพพาน หรือกล่าวนิพพานอย่างเดียว ก็ยังต้องการประโยชน์ภายหน้า เมื่อผู้ต้องการที่ละประโยชน์ปัจจุบันกับประโยชน์ภายหน้า ก็เข้าสู่มรรคผลนิพพานได้ ท่านพระครูอนุกูลพิทยา ท่านได้ดำรงชีวิตของท่านมาโดยอาศัยปัญญา เป็นอาวุธคู่มือ รู้จักว่า สิ่งใดเป็นบาป เป็นบุญ สิ่งใดเป็นคุณ เป็นโทษ สิ่งใดเป็นประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ สิ่งใดเป็นทางได้ ทางเสีย ท่านได้ปฏิบัติตนของท่าน ให้เป็นไปตามทางนั้น จักพึงเห็นได้ว่า ท่านได้ดำเนินหรือปฏิบัติงานในส่วนปรหิตสมบัตินั้น

เฉพาะทางประโยชน์ปัจจุบัน ก็เป็นที่ประจักษ์รู้อยู่เห็นอยู่ ท่านได้กระทำสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์แก่ผู้อื่น ทิ้งรอยไว้เป็นอันมาก ท่านทำประโยชน์ภายหน้า ให้เกิดมีแก่คนอื่น ทั้งตัวท่านก็เป็นที่ประจักษ์อยู่ จะถึงมรรคผลนิพพานไม่แน่ใจ แต่ว่าท่านได้ปฏิบัติในทางหรือแนวทาง ที่จะเข้าสู่มรรคผลนิพพาน เพราะว่าท่านปฏิบัติทางจิตใจ ซึ่งไม่มีใครจะรู้ได้ แม้จะยังไม่ถึงมรรคผลนิพพาน จึงชื่อว่าท่านได้ดำเนินรอยตาม หรือตามทางแห่งจิตภาวนา คือเจริญทางจิตใจของท่านเพื่อถึงความสงบระงับ เพื่อบรรเทา หรือดับโลภ โกรธ หลง อันมีอยู่ในตนของท่าน นับว่าท่านได้ปฏิบัติตามทางที่พระพุทธองค์ได้ทรงสั่งสอนไว้ทุกประการ และได้สร้างชีวิตของท่านไม่ให้เป็นหมัน ไม่ให้เปล่าประโยชน์ ไม่ว่าด้วยประการใด ๆ ทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ จึงควรกล่าวได้ว่า ท่านเป็นปูชนียบุคคล คือผู้ที่ควรบูชาอย่างแท้จริง หรือกล่าวในที่แห่งอื่น ท่านเรียกบูชารหบุคคลก็แปลว่า ท่านผู้ควรบูชา มีนัยเช่นเดียวกัน ท่านถึงมรณภาพไปแล้วนั้น ได้ทิ้งรอยแห่งความดีของท่าน ให้เป็นที่ประจักษ์แก่คนทั้งหลาย ควรจะกล่าวได้ว่า ท่านเป็นแบบอย่างที่ดีของบุคคลในภายหลัง การที่ท่านเป็นแบบอย่างที่ดีนั้น ก็เพราะเป็นผู้มีแบบแผน นอกจากเป็นผู้มีแบบแผนแล้วยังเป็นผู้มีแบบฉบับ อันผู้มีแบบฉบับนั้นเป็นคนผู้ควรบูชาอย่างยิ่ง ด้วยประการฉะนี้

อิมินา กปุญญนะ ด้วยอำนาจกุศลบุญราศี ส่วนทักษิณานุปทาน ที่คณะท่านเจ้าภาพ ประกอบด้วยคณะสงฆ์วัดน้อยนางหงษ์ มีพระสุพจน์ ผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสเป็นประธาน พร้อมทั้งคณะศิษยานุศิษย์ พร้อมทั้งผู้มีความเคารพนับถือสักการบูชา ในท่านพระครูอนุกูลพิทยา ได้มีสมานฉันท์พร้อมใจกันบำเพ็ญกุศล ส่วนทักษิณานุปทานนั้นเนื่องในสัตตมวารครบ ๗ วัน ณ บัดนี้ ขอจงสำเร็จ เป็นวิบากบุญราศี อำนวยทิพยสุข ทิพยสมบัติ แก่ท่านพระครูอนุกูลพิทยา ตามสมควรแก่คติในสัมปรายภพทุกประการ มีนัยดังรับประธาน แสดงพระธรรมเทศนามา ในอโมฆชีวิตกถา แสดงเรื่องชีวิตไม่เป็นโมฆ หรือ ไม่เป็นหมัน โดยย่นย่อพอสมควรแก่เวลา ยุติแต่เพียงเท่านี้

เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้

จากหนังสือเทศนาเสือป่า

๑. ในศาสนาของพระพุทธเจ้า ไม่มีสิ่งใดที่ข่มน้ำใจ ไม่มีสิ่งใดที่จะบังคับให้เชื่อนอกจากด้วยความภักดี

๒. เราปฏิบัติตามธรรมของพระพุทธเจ้าได้แล้ว อย่างน้อยที่สุดจะเป็นคนดีมีคนนับหน้าถือตา

๓. การที่จะถือจริง ๆ โดยไม่รู้ ก็ย่อมหาความมั่นคงยาก

๔. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนคนนำทาง ซึ่งชูประทีปขึ้นส่องให้เราแลเห็นทางได้ถนัด

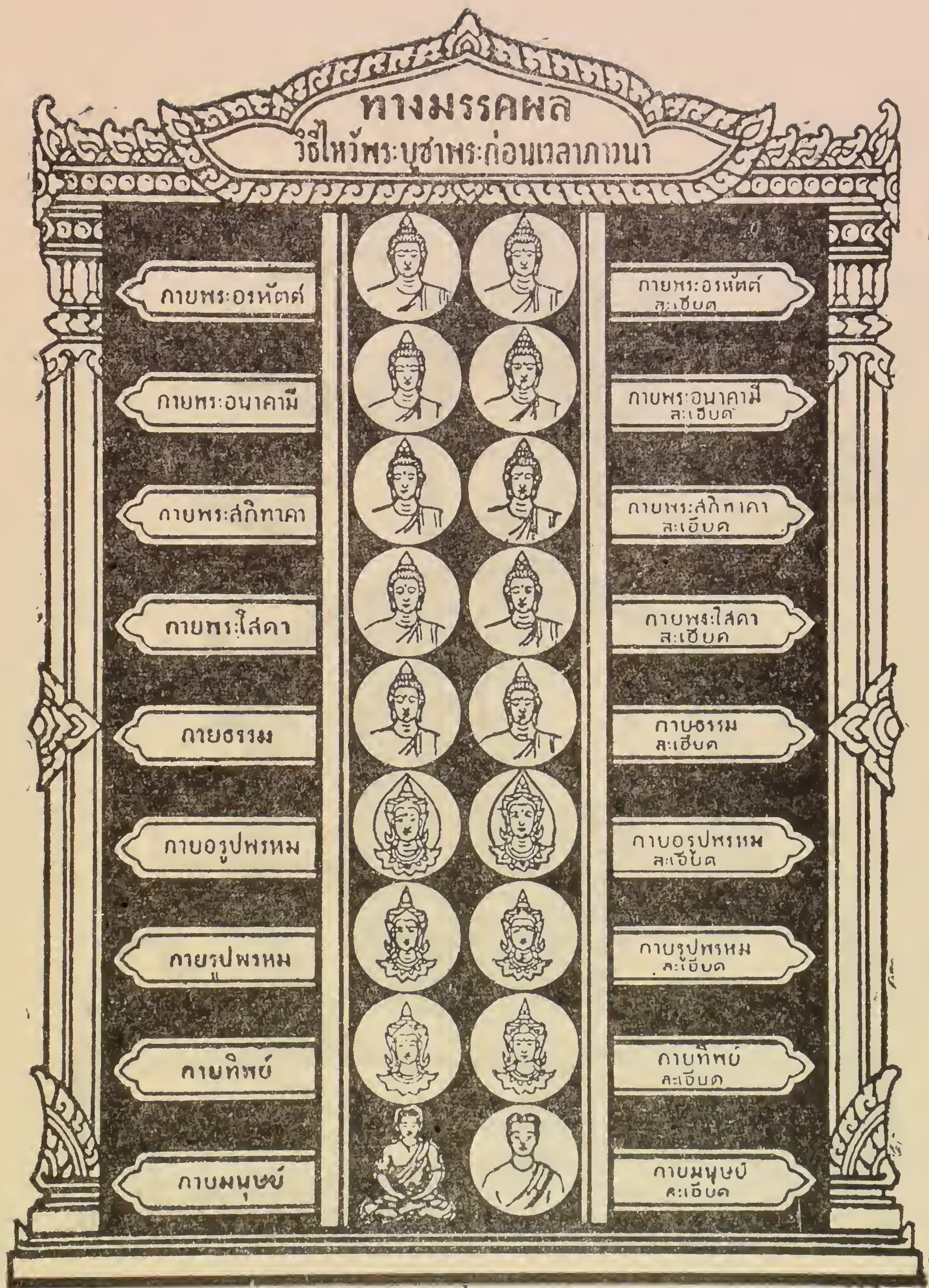
๕. คนที่นั่งอยู่เฉย ๆ คอยรอแสงไฟให้มาเอง ไม่เดินเข้าไปหาดวงไฟเพื่อให้ได้แสงสว่าง ดังนี้นับว่าเป็นความผิดของตนเอง

๖. หลักแห่งธรรมเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้อยู่อย่างเดียวในโลก, สิ่งอื่นจะเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม หลักแห่งธรรมจะมีความคร่ำคร่าหรือดับศูนย์ไปนั้นหามิได้

๗. การตามใจตัวเองแต่ผู้เดียว ย่อมมีแต่ผลร้าย หาผลดีมิได้เลย

๘. คำว่า "คนดีจริง ๆ" จะแปลแต่เพียงว่า มีความรู้ดีหรือเฉลียวฉลาดดีเท่านั้นหาพอไม่ ย่อมจะต้องมุ่งไปถึงผู้ที่ชนทั่วไปนิยมว่าเป็นคนดีโดยรอบตัวด้วย

๙. การประพฤติอยู่ในศีลในธรรมเป็นประโยชน์แก่ตนเองเป็นอย่างมาก เพราะเป็นของที่ทำให้ผู้อื่นเขาเชื่อน่าถือตา

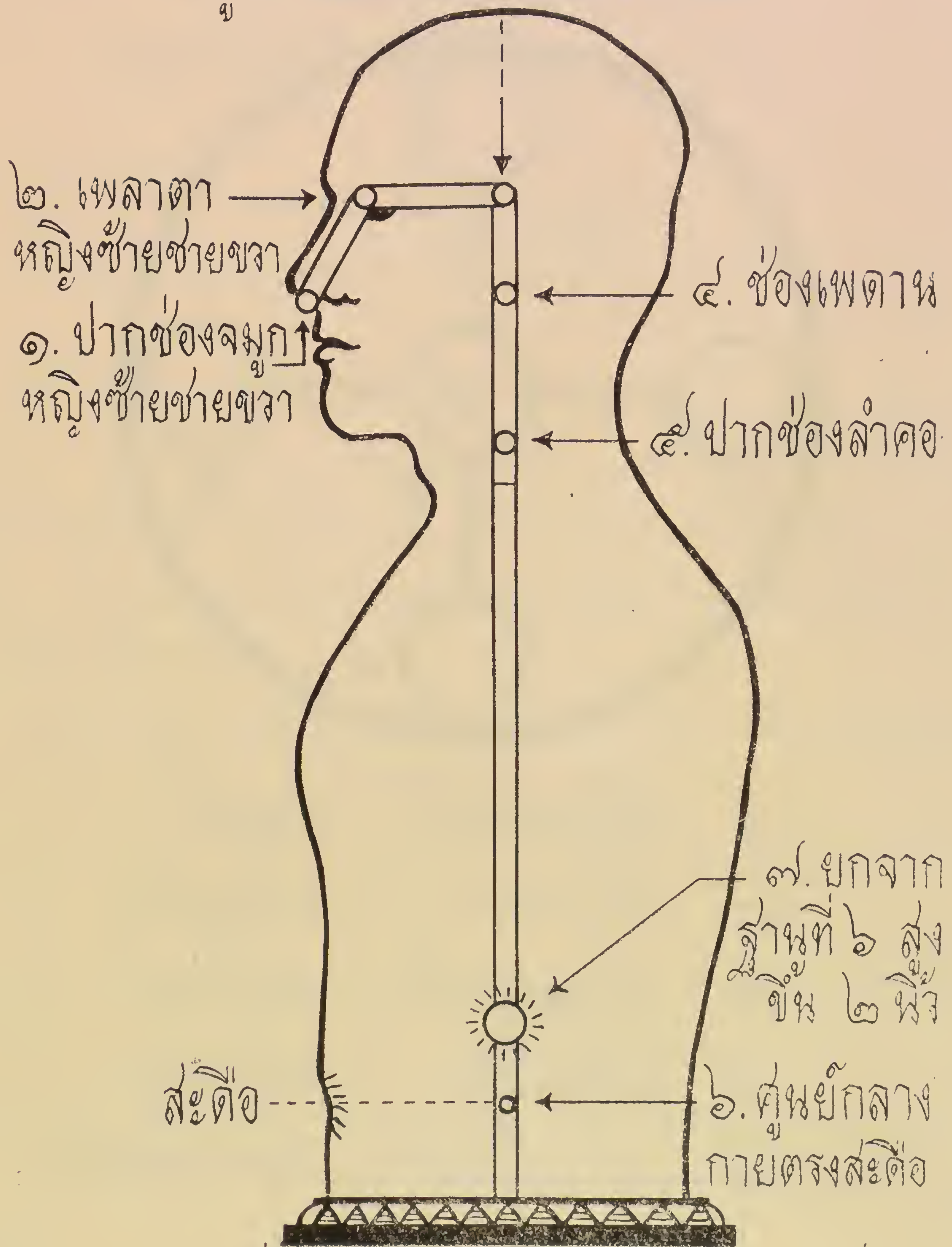


ทางมรรคผล
วิธีไหว้พระบูชาพระก่อนเวลาภาวนา
กายพระอรหัตต์
กายพระอรหัตต์ ละเอียด
กายพระอนาคามี
กายพระอนาคามี ละเอียด
กายพระสกิทาคา
กายพระสกิทาคา ละเอียด
กายพระโสดา
กายพระโสดา ละเอียด
กายธรรม
กายธรรม ละเอียด
กายอรูปพรหม
กายอรูปพรหม ละเอียด
กายรูปพรหม
กายรูปพรหม ละเอียด
กายทิพย์
กายทิพย์ ละเอียด
กายมนุษย์
กายมนุษย์ ละเอียด

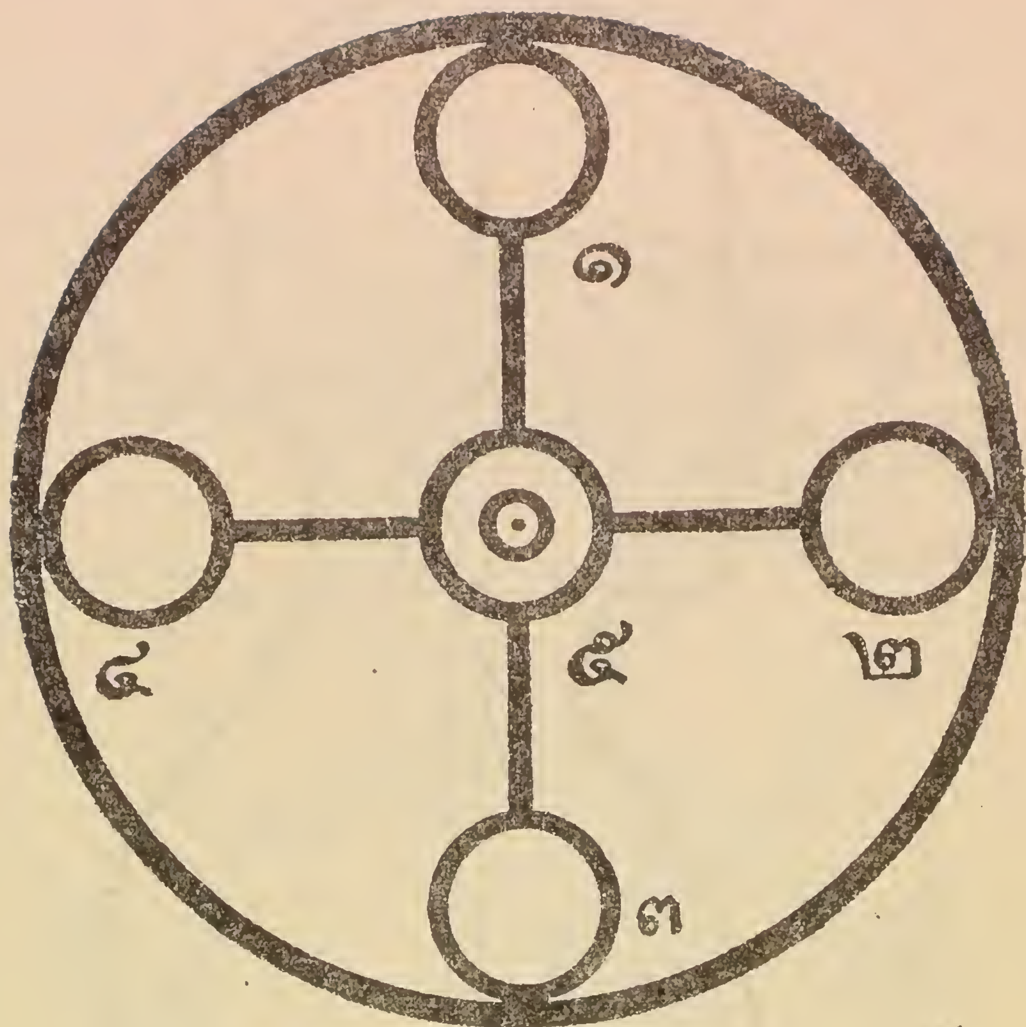


แบบนั่งสมาธิ เข้าที่ทำเพียรในการภาวนา

* รูปด้านข้างผ่าซีก ๓ จอมประสาท



* แสดงที่ตั้งของดวงนิมิตจากฐานที่ ๑ ถึงฐานที่ ๗



๑. ด้านหน้า ธาตุน้ำ
๒. ด้านขวา ธาตุดิน
๓. ด้านหลัง ธาตุไฟ
๔. ด้านซ้าย ธาตุลม
๕. ศูนย์กลาง อากาศธาตุ

ลักษณะของฐานที่ ๗

หลักการสอน
สมถวิปัสสนากรรมฐาน
ของ
พระมงคลเทพมุนี
(คัดจากเครื่องบันทึกเสียง)

บัดนี้ ท่านทั้งหลายทั้งหญิงและชาย ได้เสียสละเวลาอันมีค่า มาศึกษาในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นกิจส่วนตัว พระพุทธศาสนา แปลว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าสอนให้สัตว์โลกทั้งหมดละชั่ว ด้วยกายวาจาใจ ทำความดีด้วยกายวาจาใจ ทำใจให้ใส ๓ ข้อนี้แหละ เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ ทั้งอดีต ปัจจุบัน อนาคต ยืนยันเหมือนกันหมด

เหตุนี้เมื่อท่านทั้งหลายตั้งใจมั่นคงในพระพุทธศาสนาเช่นนี้ ก็เพื่อจะทำใจของตนให้ดี ตามหลักของทางพระพุทธศาสนา การที่จะทำใจให้ดีนี้ มีบาลีเป็นตำรับตำราว่า

เทฺวเม ภิกฺขเว วิชฺชาภาคิยา ดูก่อนภิกษุทั้งหลายวิชามี ๒ อย่าง

กตเม เทฺว ๒ อย่าง อะไรบ้าง ?

สมโถ จ สมถะความสงบระงับอย่าง ๑ วิปสฺสนา จ วิปัสสนาความเห็นแจ้งอย่าง ๑

สมโถ ภาวิโต กิมตฺถมนุโภติ สมถะเป็นขึ้นแล้วต้องการอะไร จิตฺตํ ภาวิยติ ต้องการให้จิตเป็นขึ้น จิตฺตํ ภาวิตํ กิมตฺถมนุโภติ จิตเป็นขึ้นแล้วต้องการอะไร โย ราโค โส ปหียติ ความกำหนัดยินดีอันใดที่มีอยู่กับจิตใจ ความกำหนัดยินดีอันนั้นก็หมดไป ด้วยสมถะความสงบระงับ

วิปสฺสนา ภาวิตา กิมตฺถมนุโภติ วิปัสสนาเป็นขึ้น แล้วต้องการอะไร ปญฺญา ภาวิยติ ต้องการทำปัญญาให้เป็นขึ้น ปญฺญา ภาวิตา กิมตฺถมนุโภติ ปัญญาเป็นขึ้นแล้วต้องการอะไร ยา อวิชฺชา สา ปหียติ ความไม่รู้จริงอันใดที่มีอยู่ในจิตใจ ความไม่รู้จริงอันนั้นหมดไป ด้วยความเห็นแจ้งคือวิปัสสนา ทางพระพุทธศาสนามีวิชา ๒ อย่างนี้เป็นข้อสำคัญนัก

บัดนี้ท่านทั้งหลายเสียสละเวลามา ก็เพื่อมาเรียนสมถวิปัสสนาทั้ง ๒ อย่างนี้ สมถะเป็นวิชาเบื้องต้น พุทธศาสนิกชนต้องเอาใจใส่ แปลว่าความสงบระงับใจ เรียกว่าสมถะ ความเห็นแจ้งเรียกว่าวิปัสสนา วิปัสสนาเป็นขั้นสูงกว่าสมถะ เป็นธรรมเบื้องสูง

สมถวิปัสสนา ๒ อย่างนี้ เป็นธรรมอันสุขุมลุ่มลึกในทางพระพุทธศาสนา ผู้พูดนี้ได้ศึกษามาตั้งแต่บวช พอบวชออกจากโบสถ์แล้วได้วัน ๑ รุ่งขึ้นอีกวัน ๑ ก็เรียนทีเดียว เรียนสมถะทีเดียว เรียนไม่ได้หยุดเลยจนกระทั่งถึงบัดนี้ และบัดนี้ทั้งเรียนด้วยทั้งสอนด้วยในฝ่ายสมถวิปัสสนาทั้ง ๒ อย่างนี้

สมถะมีภูมิแค่ไหน สมถะมีภูมิ ๔๐ คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสติ ๑๐ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตุววัฏฐาน ๑ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ ทั้ง ๔๐ นี้ เป็นภูมิของสมถะ

วิปัสสนามีภูมิ ๖ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาทธรรม ธรรมอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นแล้วดับไป นี้เป็นภูมิของวิปัสสนา

ภูมิสมถะ ภูมิวิปัสสนาทั้ง ๒ นี้ เป็นตำรับตำราในทางพระพุทธศาสนา ได้ใช้กันสืบมา

แต่ภูมิของสมถะที่เราจะพึงเรียนต่อไปนี้ เริ่มต้นต้องทำใจให้หยุดจึงจะเข้าภูมิของสมถะได้ ถ้าทำใจให้หยุดไม่ได้ก็เข้าภูมิสมถะไม่ได้ สมถะเขาแปลว่าสงบ ระงับแปลว่าหยุด แปลว่านิ่ง ต้องทำใจให้หยุด

อะไรที่เรียกว่าใจ เห็น อย่าง ๑ จำ อย่าง ๑ คิด อย่าง ๑ รู้ อย่าง ๑ สี่อย่างนี้รวมเข้าเป็นจุดเดียวกัน นั่นแหละ เรียกว่าใจ อยู่ที่ไหน อยู่ในเบาะน้ำเลี้ยงหัวใจ คือ ความเห็นอยู่ที่ท่ามกลางกาย ความจำอยู่ท่ามกลางเนื้อหัวใจ ความคิดอยู่ท่ามกลางดวงจิต ความรู้อยู่ท่ามกลางดวงวิญญาณ เห็น จำ คิด รู้ ๔ ประการนี้หมดทั้งร่างกาย

ส่วนเห็นเป็นต้นของรู้ ส่วนจำเป็นต้นของเนื้อหัวใจ ส่วนคิดเป็นต้นของดวงจิต ส่วนรู้เป็นต้นของดวงวิญญาณ ดวงวิญญาณเท่าดวงตาดำข้างในอยู่ในกลางจิต ดวงจิตเท่าดวงตาดำข้างนอก อยู่ในกลางเนื้อหัวใจ ดวงจำกว้างออกไปอีกหน่อยหนึ่ง เท่าดวงตาทั้งหมดดวงเห็นอยู่ในกลางกายโตกว่าดวงตาออกไป นั่นเป็นดวงเห็น ดวงเห็นนั่นแหละ ธาตุเห็นอยู่ศูนย์กลางดวงนั้น

นั่นแหละเรียกว่าเห็น เห็นอยู่ในธาตุเห็นนั้น ดวงจำ ธาตุจำ อยู่ในศูนย์กลางดวงนั้น ความจำอยู่ที่นั่น ความคิด ธาตุคิดอยู่ในศูนย์กลางดวงนั้น ดวงรู้ ธาตุรู้ อยู่ในศูนย์กลางดวงนั้น เห็น จำ คิด รู้ ๔ อย่างนี้แหละเอาเข้ามารวมเป็นจุดเดียวกัน เรียกว่าใจ เป็นของยากอย่างนี้ คำที่เรียกว่าใจนนั่แหละ

เวลานี้เรานั่งอยู่ที่นี่ ส่งใจไปถึงบ้านก็ได้ ส่งใจไปสวรรค์ก็ได้ ไปถึงนิพพานก็ได้ เรานึกส่งใจไปได้อย่างนี้ ใจนี้เป็นของลึกซึ้ง ถ้ารู้แคบก็ส่งไปได้แคบ ถ้ารู้กว้างก็ส่งไปได้กว้าง รู้ละเอียดก็ส่งไปได้ละเอียด รู้หยาบก็ส่งไปได้หยาบ แล้วแต่ความรู้ของมัน ความเห็นของมันสำคัญนัก

คำที่เรียกว่าใจนี้ เราต้องบังคับให้หยุดเป็นจุดเดียวกัน เห็น จำ คิด รู้ ๔ อย่างต้องรวมเป็นจุดเดียวกันให้อยู่กลางกายมนุษย์ สะดือทะลุหลัง ขวาทะลุซ้าย กลางกั๊กข้างในสะดือทะลุหลังเป็นด้ายกลุ่มไปเส้นหนึ่งตึง ขวาทะลุซ้ายเป็นด้ายกลุ่มไปเส้นหนึ่งตึง ตรงกันตึงทั้ง ๒ เส้น ตรงกลางจรดกัน ตรงกลางที่จรดกันนั้นเรียกว่ากลางกั๊ก กลางกั๊กนั่นแหละ ถูกดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ ใสบริสุทธิ์เท่าฟองไข่แดงของไข่ไก่ ถูกกลางดวงพอดี ที่สอนให้เอาพระของขวัญไปจรดที่กลางดวงกั๊กนั่น ก็คือกลางกั๊กนั่นเอง เราเอาใจของเราไปจรดที่กลางกั๊กนั้น เห็น จำ คิด รู้ ๔ อย่าง ไปจรดกลางกั๊กนั่น กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ มีที่ตั้งแห่งเดียวเท่านั้นที่เขาบอกว่า ตั้งใจ ๆ นั้น เราจะต้องเอาใจไปหยุดที่ ๆ ตรงนั้น จึงจะถูกเป้าหมายใจดำที่เขาบอกว่าตั้งใจ เวลานี้เราจะทำบุญกุศล เราก็ตั้งใจตรงนั้น บัดนี้เราจะรักษาศีล ก็ต้องตั้งใจตรงนั้น บัดนี้เราจะเรียนภาวนา เราก็ต้องตั้งใจตรงนั้นเหมือนกัน ต้องเอาใจไปหยุดตรงนั้น

เมื่อเอาใจไปหยุดอยู่กลางนั้นได้แล้ว ใช้สัญญา จำให้มั่น หยุดนิ่ง บังคับให้นิ่ง ถ้าไม่นิ่งต้องใช้บริกรรมภาวนาบังคับไว้ บังคับให้ใจหยุด พอถูกส่วนเข้า ใจก็หยุดนิ่ง พอใจหยุดเท่านั้นถูกตัวสมถะแล้ว

หยุดนั่นแหละเป็นตัวสมถะ หยุดนั่นเองเป็นตัวสำเร็จ ทั้งทางโลกและทางธรรมสำเร็จหมด โลกจะได้รับความสุข ใจต้องหยุดตามส่วนของโลก ธรรมที่จะได้รับความสุข ใจต้องหยุดตามส่วนของธรรม ท่านได้แนะนำตามวารบาลีว่า "นตฺถิ สนฺติ ปรํ สุขํ" สุขอื่นนอกจากหยุดจากนิ่งไม่มี

หยุดนั่นเองเป็นตัวสำคัญ เพราะเหตุนั้นต้องทำใจให้หยุด เมื่อใจของเราหยุดแล้ว เราก็ต้องหยุดในหยุดไม่มีการถอยหลังกลับ หยุดในหยุด ๆ ๆ อยู่นั่นเอง ใจที่หยุดนั้นต้องถูกกลาง ถ้าไม่ถูกกลางใช้ไม่ได้ ต้องหยุดเข้าสิบ เข้าศูนย์ เข้าส่วน ถูกสิบ ถูกศูนย์ ถูกส่วน ถ้าหยุดกลางกายเช่นนั้น ถูกสิบ พอถูกสิบเท่านั้นไม่ช้าจะเข้าถึงศูนย์ โบราณท่านจึงพูดกันว่า "เห็นสิบแล้วเห็นศูนย์ เป็นเค้ามูลสืบกันมาเที่ยงแท้แน่นักหนา ตั้งอนิจจาเป็นอาจิณ จุติแล้วปฏิสนธิ์ ย่อมเวียนวนอยู่ทั้งสิ้น สังขาราไม่ยืนยืน ราคีสิ้นเป็นตัวมา"

ศูนย์นี้เป็นตัวสำคัญนัก สัตว์จะเกิดในโลกได้ต้องอาศัยเข้าสิบแล้วตกศูนย์จึงเกิดได้ ถ้าเข้าสิบไม่ตกศูนย์แล้วเกิดไม่ได้ โลกกับธรรมต้องอาศัยกันอย่างนี้ ส่วนทางธรรมเล่าต้องเข้าสิบแล้วตกศูนย์ ตกศูนย์คือใจหยุด พอใจหยุดเรียกว่าเข้าสิบแล้ว เห็นเป็นดวงใสเท่าดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ผุดขึ้นที่ใจหยุดนั้น นั่นตกศูนย์แล้ว เข้าสิบแล้ว เห็นศูนย์แล้ว เรียกว่าเข้าสิบแล้วเห็นศูนย์ พอเห็นศูนย์ ใจก็หยุดอยู่กลางศูนย์กลางดวงใสเท่าดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ ดวงนั้นเรียกว่า **ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน** หรืออีกนัยหนึ่ง ดวงนั้นเรียกว่าดวงปฐมมรรค หนทางเบื้องต้นมรรค ผล นิพพาน

ถ้าจะไปสู่มรรค ผล นิพพาน ต้องเข้ากลางดวงนั้นไปได้ทางเดียว ทางอื่นไม่มี

เมื่อเข้ากลางดวงศูนย์นั้นได้แล้วเรียกว่า ปฐมมรรค นัยหนึ่ง อีกนัยหนึ่ง ดวงนั้นแหละเรียกว่า เอกายนมรรค แปลว่าหนทางเอก ไม่มีโท สองไม่มี แปลว่าหนทางหนึ่ง สองไม่มี ดวงนั้นแหละเรียกว่า ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นทางไปของพระพุทธเจ้า พระอรหัตต์ ทั้งหมดในสากลโลกสากลธรรม พระพุทธเจ้า พระอรหัตต์จะเข้าไปสู่นิพพานต้องไปทางนี้ทางเดียว ไปทางเดียวแนวเดียวกันหมด แต่ว่าการไปนั้น บางท่านเร็ว บางท่านช้า ไม่เหมือนกัน คำว่าไม่เหมือนกัน เพราะเร็วกว่ากัน ช้ากว่ากัน แล้วแต่นิสัยวาสนาของตนที่สั่งสมอบรมไว้ แต่ว่าทางไปนั้นเป็นทางเดียวกันหมด เป็นเอกายนมรรค หนทางเส้นเดียว เมื่อจะไปต้องหยุด

นี่ก็แปลก ทางโลกเขาจะไปต้องขึ้นเรือบิน เรือยนต์ รถยนต์ไปจึงจะเร็ว จึงจะถึง แต่ทางธรรมไม่ใช่เช่นนั้น เมื่อจะไปต้องหยุด ถ้าหยุดจึงจะเร็ว จึงจะถึง นี่แปลกอย่างนี้

ฉะนั้น ต้องเอาใจหยุด จึงจะเร็ว จึงจะถึง หยุดอยู่กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ พอหยุดอยู่ก็เห็นดวงใส ดวงที่ใสนั้น เรียกว่า *เอกายนมรรค* หรือเรียกว่า ปฐมมรรค หรือเรียกว่าธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน โตเท่าดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ ใจก็จะหยุดนิ่งอยู่กลางดวงนั้น พอหยุดนิ่งถูกส่วนเข้าเท่านั้น หยุดในหยุด ๆ ๆ กลางของหยุดเรื่อยเข้าไป กลางของกลาง ๆ ๆ ๆ ที่หยุดนั้นพอถูกส่วนเข้า เห็นดวงอีกดวงหนึ่งเท่า ๆ กัน เรียกว่า *ดวงศีล* หยุดอยู่กลางดวงศีลนั่นพอถูกส่วนเข้า ก็เห็นอีกดวงหนึ่งเรียกว่า *ดวงสมาธิ* ดวงเท่า ๆ กัน หยุดอยู่กลางดวงสมาธินั้น พอถูกส่วนเข้า ก็เห็นดวงหนึ่งเท่า ๆ กัน อยู่กลางดวงสมาธินั้น เรียกว่า *ดวงปัญญา* หยุดอยู่กลางดวงปัญญานั้น พอถูกส่วนเข้าก็เห็นอีกดวงหนึ่งเรียกว่า*ดวงวิมุตติ*ใสละเอียดหนักขึ้นไป หยุดอยู่กลางดวงวิมุตตินั่น พอถูกส่วนเข้า ก็เห็นอีกดวงหนึ่ง เรียกว่า *ดวงวิมุตติญาณทัสสนะ* หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติญาณทัสสนะ พอถูกส่วนเข้า เห็นตัวกายมนุษย์ของเราที่นอนฝันออกไป ที่ไปเกิดมาเกิด เขาเรียกว่า กายมนุษย์ละเอียด พอเราไปเห็นเข้าเท่านั้น เราก็รู้ได้ทีเดียวว่า อ้อ ! กายนี่เวลาฝันเราเคยเห็นเคยไปในเวลาทำกิจหน้าที่ เวลาตื่นแล้วไม่รู้ไปอยู่ที่ไหน บัดนี้เรามาเห็นแล้ว อยู่กลางดวงวิมุตติญาณทัสสนะนั่นเอง

เมื่อเห็นแล้วให้กายมนุษย์ละเอียดนั่น นั่งเข้าเหมือนกับกายมนุษย์หยาบข้างนอกนี่ เมื่อนั่งถูกส่วนเข้าแล้ว กายมนุษย์ละเอียดก็เอาใจไปหยุดอยู่ที่ศูนย์กลางของกายมนุษย์ละเอียด ที่ศูนย์กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ละเอียด พอถูกส่วนเข้าเท่านั้น ก็เห็นดวงธัมมานุปัสสนา-สติปัฏฐาน หยุดอยู่กลางดวงธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน พอถูกส่วนเข้าก็เห็นดวงศีล หยุดอยู่กลางดวงศีล เห็นดวงสมาธิ หยุดอยู่กลางดวงสมาธิ เห็นดวงปัญญา หยุดอยู่กลางดวงปัญญา เห็นดวงวิมุตติ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติ เห็นดวงวิมุตติญาณทัสสนะ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติญาณทัสสนะ พอถูกส่วนเข้า ก็เกิดกายทิพย์

(ต่อไป) ให้กายทิพย์นั่งเข้าแบบเดียวกับกายมนุษย์ละเอียดนั่น ใจของกายทิพย์หยุดนิ่งที่ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายทิพย์ พอถูกส่วนเข้า เห็นดวงธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน หยุดอยู่ศูนย์กลางดวงธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ถูกส่วนเข้า เห็นดวงศีล หยุดอยู่ศูนย์กลางดวงศีล ถูกส่วนเข้า เห็นดวงสมาธิ หยุดอยู่ศูนย์กลางดวงสมาธิ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงปัญญา หยุดอยู่กลางดวงปัญญา ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติญาณทัสสนะ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติญาณทัสสนะ ถูกส่วนเข้า เห็นกายทิพย์ละเอียด

(ต่อไป) ใจกายทิพย์ละเอียดก็นิ่งอยู่ที่ศูนย์กลางดวงธรรม ที่ทำให้เป็นกายทิพย์ละเอียด ถูกส่วนเข้า เห็นดวงธัมมานุปั๋สสนาสติปั๋ฏฐาน หยุดอยู่กลางดวงธัมมานุปั๋สสนาสติปั๋ฏฐาน ถูกส่วนเข้า เห็นดวงศีล หยุดอยู่กลางดวงศีล ถูกส่วนเข้า เห็นดวงสมาธิ หยุดอยู่กลางดวงสมาธิ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงปั๋ญญา หยุดอยู่กลางดวงปั๋ญญา ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติญาณทัสสนะ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติญาณทัสสนะ ถูกส่วนเข้า เห็นกายรูปพรหม

(ต่อไป) ใจกายรูปพรหมก็นิ่งอยู่ศูนย์กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายรูปพรหม พอถูกส่วนเข้า เห็นดวงธัมมานุปั๋สสนาสติปั๋ฏฐาน ใจกายรูปพรหม เมื่อหยุดนิ่งอยู่ที่ศูนย์กลางดวงธัมมานุปั๋สสนาสติปั๋ฏฐานแล้ว ถูกส่วนเข้า เห็นดวงศีล หยุดอยู่กลางดวงศีล ถูกส่วนเข้า เห็นดวงสมาธิ หยุดอยู่กลางดวงสมาธิ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงปั๋ญญา หยุดอยู่กลางดวงปั๋ญญา ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติ หยุดอยู่ศูนย์กลางดวงวิมุตติ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติญาณทัสสนะ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติญาณทัสสนะ ถูกส่วนเข้า เห็นกายรูปพรหมละเอียด

(ต่อไป) ใจกายรูปพรหมละเอียด หยุดอยู่ศูนย์กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายรูปพรหมละเอียด ถูกส่วนเข้า เห็นดวงธัมมานุปั๋สสนาสติปั๋ฏฐาน หยุดอยู่กลางดวงธัมมานุปั๋สสนาสติปั๋ฏฐาน ถูกส่วนเข้า ก็เห็นดวงศีล หยุดอยู่กลางดวงศีล ถูกส่วนเข้า เห็นดวงสมาธิ หยุดอยู่กลางดวงสมาธิ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงปั๋ญญา หยุดอยู่กลางดวงปั๋ญญา ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติ ถูกส่วนเข้าเห็นดวงวิมุตติญาณทัสสนะ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติญาณทัสสนะ ถูกส่วนเข้า ก็เห็นกายอรูปพรหม

(ต่อไป) ใจกายอรูปพรหม ก็หยุดนิ่งอยู่ที่ศูนย์กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายอรูปพรหม พอถูกส่วนเข้า ก็เห็นดวงธัมมานุปั๋สสนาสติปั๋ฏฐาน หยุดนิ่งอยู่ที่ศูนย์กลางดวงธัมมานุปั๋สสนาสติปั๋ฏฐาน ถูกส่วนเข้า ก็เห็นดวงศีลหยุดอยู่กลางดวงศีล ถูกส่วนเข้า เห็นดวงสมาธิ หยุดอยู่กลางดวงสมาธิ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงปั๋ญญา หยุดอยู่กลางดวงปั๋ญญา ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติญาณทัสสนะ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติญาณทัสสนะ ถูกส่วนเข้า ก็เห็นกายอรูปพรหมละเอียด

(ต่อไป) ใจกายอรูปพรหมละเอียด หยุดอยู่ศูนย์กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายอรูป-พรหมละเอียด ถูกส่วนเข้า เห็นดวงธัมมานุปั๋สสนาสติปั๋ฏฐาน หยุดนิ่งอยู่ที่ศูนย์กลางดวงธัมมานุ-ปั๋สสนาสติปั๋ฏฐาน ถูกส่วนเข้า เห็นดวงศีลหยุดนิ่งอยู่กลางดวงศีล ถูกส่วนเข้า เห็นดวงสมาธิ หยุดนิ่งอยู่กลางดวงสมาธิ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงปั๋ญญา หยุดอยู่กลางดวงปั๋ญญา ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติญาณทัสสนะ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติญาณทัสสนะ ถูกส่วนเข้า ก็เห็นกายธรรม

กายธรรมนั้นรูปเหมือนพระปฏิมากรเกศดอกบัวตูม ใสเป็นกระจกส่องเงาหน้า หน้าตักโตเล็กตามส่วน หน้าตักเท่าไหนดวงธรรมที่ทำให้เป็นธรรมกายก็โตเท่านั้น กลมรอบตัว อยู่กลางกายธรรมกายนั่น ธรรมกายเป็นตัวพุทธรัตนะ ดวงธรรมที่ทำให้เป็นธรรมกายเป็นธรรมรัตนะ

ใจพุทธรัตนะก็หยุดนิ่งอยู่ที่ดวงธรรม ที่ทำให้เป็นธรรมกาย พอหยุดถูกส่วนเข้า เห็นดวงธัมมานุปั๋สสนาสติปั๋ฏฐานเท่ากับดวงธรรมที่ทำให้เป็นธรรมกาย หยุดอยู่กลางดวงธัมมานุปั๋สสนาสติปั๋ฏฐาน ถูกส่วนเข้า เห็นดวงศีล หยุดอยู่กลางดวงศีล ถูกส่วนเข้าเห็นดวงสมาธิ หยุดอยู่กลางดวงสมาธิ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงปั๋ญญา หยุดอยู่กลางดวงปั๋ญญา ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติญาณทัสสะ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติญาณทัสสนะ ถูกส่วนเข้า ก็เห็นกายธรรมละเอียดโตกว่าธรรมกายที่เห็นแล้วนั้น ๕ เท่า

(ต่อไป) ใจกายธรรมละเอียดก็หยุดนิ่งอยู่ที่ศูนย์กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายธรรมละเอียด ถูกส่วนเข้า เห็นดวงธัมมานุปั๋สสนาสติปั๋ฏฐาน ขยายส่วนโตหนักขึ้นไป ใจก็หยุดนิ่งอยู่ที่ศูนย์กลางดวงธัมมานุปั๋สสนาสติปั๋ฏฐาน ถูกส่วนเข้า ก็เห็นดวงศีล หยุดอยู่กลางดวงศีล ถูกส่วนเข้าเห็นดวงสมาธิ หยุดนิ่งอยู่ศูนย์กลางดวงสมาธิ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงปั๋ญญา หยุดนิ่งอยู่กลางดวงปั๋ญญา ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติญาณทัสสนะ หยุดนิ่งอยู่กลางดวงวิมุตติญาณทัสสนะ ถูกส่วนเข้า ก็เห็นกายธรรมพระโสดา หน้าตักกว้าง ๕ วา สูง ๕ วา เกศดอกบัวตูม ใสหนักขึ้น

(ต่อไป) ใจพระโสดาก็หยุดนิ่งอยู่ที่ศูนย์กลางกายธรรมที่ทำให้เป็นพระโสดา ถูกส่วนเข้า เห็นดวงธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน หยุดนิ่งอยู่กลางดวงธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ถูกส่วนเข้า เห็นดวงศีลหยุดอยู่กลางดวงศีล ถูกส่วนเข้า เห็นดวงสมาธิ หยุดอยู่กลางดวงสมาธิ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงปัญญา หยุดอยู่กลางดวงปัญญา ถูกส่วนเข้า ก็เห็นดวงวิมุตติ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติญาณทัสสนะ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติญาณทัสสนะ ถูกส่วนเข้า ก็เห็นกายธรรมพระโสดาละเอียดอยู่ในกลางดวงวิมุตติญาณทัสสนะของพระโสดานั้น หน้าตัก ๕ วา

(ต่อไป) ใจของพระโสดาละเอียด หยุดนิ่งอยู่ที่กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายพระโสดาละเอียด ถูกส่วนเข้า เห็นดวงธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน หยุดนิ่งอยู่ที่ศูนย์กลางดวงธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ถูกส่วนเข้า เห็นดวงศีล หยุดนิ่งอยู่ที่ศูนย์กลางดวงศีล ถูกส่วนเข้า เห็นดวงสมาธิ หยุดนิ่งอยู่ที่กลางดวงสมาธิ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงปัญญา หยุดนิ่งอยู่กลางดวงปัญญา ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติ หยุดนิ่งอยู่กลางดวงวิมุตติ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติญาณทัสสนะ หยุดนิ่งอยู่กลางดวงวิมุมตติญาณทัสสนะ ถูกส่วนเข้า ก็เห็นกายพระสกิทาคา หน้าตัก ๑๐ วา สูง ๑๐ วา เกศดอกบัวตูม ใสนักขึ้น

(ต่อไป) ใจของพระสกิทาคา ก็หยุดที่ศูนย์กลางดวงธรรม ที่ทำให้เป็นพระสกิทาคา ถูกส่วนเข้า เห็นดวงธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน หยุดอยู่กลางดวงธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ถูกส่วนเข้า เห็นดวงศีล หยุดอยู่กลางดวงศีล ถูกส่วนเข้า เห็นดวงสมาธิ หยุดอยู่กลางดวงสมาธิ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงปัญญา หยุดอยู่กลางดวงปัญญา ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติญาณทัสสนะ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติญาณทัสสนะ ถูกส่วนเข้า ก็เห็นกายพระสกิทาคาละเอียด หน้าตัก ๑๐ วา สูง ๑๐ วา ใสหนักขึ้น

(ต่อไป) ใจของพระสกิทาคาละเอียด หยุดอยู่ที่ศูนย์กลางของกายพระสกิทาคาละเอียด ถูกส่วนเข้า เห็นดวงธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ถูกส่วนเข้า เห็นดวงศีล หยุดอยู่กลางดวงศีล ถูกส่วนเข้า เห็นดวงสมาธิ หยุดอยู่กลางดวงสมาธิ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงปัญญา หยุดอยู่กลางดวงปัญญา ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติญาณทัสสนะ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติญาณทัสสนะ ถูกส่วนเข้า ก็เห็นกายพระอนาคา หน้าตัก ๑๕ วา สูง ๑๕ วา เกศดอกบัวตูม ใสหนักขึ้น

(ต่อไป) ใจของพระอนาคา ก็หยุดนิ่งที่ศูนย์กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นพระอนาคา ถูกส่วนเข้า เห็นดวงธัมมานุปั๋สสนาสติปั๋ฏฐาน หยุดอยู่กลางดวงธัมมานุปั๋สสนาสติปั๋ฏฐาน ถูกส่วนเข้า เห็นดวงศีล หยุดอยู่กลางดวงศีล ถูกส่วนเข้า เห็นดวงสมาธิ หยุดอยู่กลางดวงสมาธิ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงปั๋ญญา หยุดอยู่กลางดวงปั๋ญญา ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติญาณทัสสนะ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติญาณทัสสนะ ถูกส่วนเข้า ก็เห็นกายพระอนาคาละเอียด หน้าตัก ๑๕ วา สูง ๑๕ วา เกศดอกบัวตูม ใสหนักขึ้น

(ต่อไป) ใจของพระอนาคาละเอียด ก็หยุดอยู่ที่ศูนย์กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายพระอนาคาละเอียด ถูกส่วนเข้า เห็นดวงธัมมานุปั๋สสนาสติปั๋ฏฐาน หยุดอยู่กลางดวงธัมมานุปั๋สสนา-สติปั๋ฏฐาน ถูกส่วนเข้า เห็นดวงศีล หยุดอยู่กลางดวงศีล ถูกส่วนเข้า เห็นดวงสมาธิ หยุดอยู่กลางดวงสมาธิ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงปั๋ญญา หยุดอยู่กลางดวงปั๋ญญา ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติญาณทัสสนะ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติญาณทัสสนะ ถูกส่วนเข้า เห็นกายพระอรหัตต์ หน้าตัก ๒๐ วา สูง ๒๐ วา เกศดอกบัวตูม ดวงธรรมที่ทำให้เป็นพระอรหัตต์ก็ ๒๐ วา กลมรอบตัว

(ต่อไป) ใจของพระอรหัตต์ก็หยุดอยู่ที่ศูนย์กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นอรหัตต์ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงธัมมานุปั๋สสนาสติปั๋ฏฐาน วัดผ่าเส้นศูนย์กลาง ๒๐ กลมรอบตัวเหมือนกัน หยุดอยู่กลางดวงธัมมานุปั๋สสนาสติปั๋ฏฐาน ถูกส่วนเข้า ก็เห็นดวงศีล วัดผ่าเส้นศูนย์กลาง ๒๐ วา กลมรอบตัวเหมือนกัน หยุดอยู่กลางดวงศีล ถูกส่วนเข้า เห็นดวงสมาธิ วัดผ่าเส้นศูนย์กลาง ๒๐ วา กลมรอบตัวเหมือนกัน หยุดอยู่กลางดวงสมาธิ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงปั๋ญญา วัดผ่าเส้นศูนย์กลาง ๒๐ วา กลมรอบตัวเหมือนกัน หยุดอยู่กลางดวงปั๋ญญา ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติ วัดผ่าเส้นศูนย์กลาง ๒๐ วา กลมรอบตัวเหมือนกัน หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติ ถูกส่วนเข้า เห็นดวงวิมุตติญาณทัสสนะ วัดผ่าเส้นศูนย์กลาง ๒๐ วา กลมรอบตัวเหมือนกัน หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติญาณทัสสนะ ถูกส่วนเข้า เห็นกายพระอรหัตต์ละเอียด สวยงามมาก นี่เป็นกายที่ ๑๘

เมื่อถึงพระอรหัตต์ดีแล้ว หยุดกิเลสหมดไม่มีกิเลสเลย เสร็จกิจในพระพุทธ-ศาสนาทั้งสมถวิปัสสนาตลอด

ตั้งแต่กายมนุษย์ถึงกายอรูปพรหมละเอียด แค่นั้นเรียกว่าขั้นสมถะ ตั้งแต่กายธรรมโคตรภูทั้งหยาบทั้งละเอียด จนกระทั่งถึงกายพระอรหัตต์ ทั้งหยาบทั้งละเอียด นี่ขั้นวิปัสสนาทั้งนั้น

ที่เรามาเรียนสมถวิปัสสนาวันนี้ ต้องเดินแนวนี้ ผิดแนวนี้ไม่ได้ และต้องเป็นอย่างนี้ ผิดอย่างนี้ไปไม่ได้ ต้องถูกแนวนี้ เราต้องยึดกายมนุษย์นี่เป็นแบบ เข้าไปถึงกายมนุษย์ละเอียด ต้องยึดกายมนุษย์ละเอียดเป็นแบบเข้าไปถึงกายทิพย์ ต้องยึดกายทิพย์เป็นแบบเข้าถึงกายทิพย์ละเอียด ต้องยึดกายทิพย์ละเอียดเป็นแบบเข้าถึงกายรูปพรหม ต้องยึดกายรูปพรหมเป็นแบบเข้าถึงกายรูปพรหมละเอียด ต้องยึดกายรูปพรหมละเอียดเป็นแบบเข้าถึงกายอรูปพรหม ต้องยึดกายอรูปพรหมเป็นแบบ เข้าถึงกายอรูปพรหมละเอียด ต้องยึดกายอรูปพรหมละเอียดเป็นแบบเข้าถึงกายธรรม ต้องยึดกายธรรมเป็นแบบ กายธรรมรูปเหมือนกับพระปฏิมากร ที่เขาปั้นไว้ในโบสถ์วิหารการเปรียญ เขาทำแบบไว้อย่างนั้น เข้าถึงกายธรรมละเอียด ยึดกายธรรมละเอียดเป็นแบบเข้าถึงกายพระโสดา ยึดกายพระโสดาเป็นแบบเข้าถึงกายพระโสดาละเอียด ยึดกายพระโสดาละเอียดเป็นแบบเข้าถึงกายธรรมพระสกิทาคา ยึดกายพระสกิทาคาเป็นแบบเข้าถึงกายธรรมพระสกิทาคาละเอียด ยึดกายธรรมพระสกิทาคาละเอียดเป็นแบบเข้าถึงกายธรรมพระอนาคา ยึดกายพระอนาคาเป็นแบบเข้าถึงกายธรรมพระอนาคาละเอียด ยึดกายพระอนาคาละเอียดเป็นแบบเข้าถึงกายพระอรหัตต์ ยึดกายธรรมของพระอรหัตต์เป็นแบบ เข้าถึงกายพระอรหัตต์ละเอียด ยึดกายธรรมของพระอรหัตต์ละเอียดเป็นแบบ นี่เป็นหลักฐานในพระพุทธศาสนา ต้องแน่นอน จับตัววางตายอย่างนี้ไม่เลอะเลือนเหลวไหล

แต่ว่าจะไปทางนี้ต้องหยุด ทางธรรมเริ่มต้นต้องหยุดตั้งแต่ต้นจนพระอรหัตต์ ถ้าไม่หยุดก็ไปไม่ได้ ชัดทีเดียว แปลกไหมล่ะ ไปทางโลกเขาต้องไปกันปราดเปรียว ว่องไวคล่องแคล่ว ต้องเล่าเรียนกันมากมายจนกระทั่งรู้เท่าทันเหลี่ยมคูผู้คนตลอดสาย จึงจะปกครองโลกให้รุ่งเรืองเจริญได้ แต่ว่าจะไปทางธรรมนี้แปลก หยุดเท่านั้นไปได้ หยุดอย่างเดียวเท่านั้น เรื่องนี้มีตำรับตำรายืนยันคือ

เมื่อครั้งพระศาสดายังดำรงพระชนม์อยู่ในเมืองสาวัตถีมีพราหมณ์ปุโรหิตและนางพราหมณี เป็นปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศล คลอดบุตรออกมาคนหนึ่ง เวลาคลอดออกมาแล้วกลางคืน

ศัสตราวุธในบ้านลุกเป็นไฟไปหมด พ่อเป็นปุโรหิตของพระเจ้าแผ่นดินตระหนกตกใจ ก็ตรวจดูตามตำรารู้ได้ทันทีว่า ลูกของเราที่เกิดมานี้จะเป็นคนร้าย จะเป็นโจรร้าย จะฆ่ามนุษย์มากมาย รู้ทีเดียวด้วยตำราของเขา เมื่อมีโอกาสก็เข้าทูลพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า บุตรของข้าพเจ้าที่เกิดมาครั้งนี้ ต่อไปจะเป็นโจรร้าย จะฆ่ามนุษย์มากมาย พระองค์จะมีความเห็นเป็นประการใด พระเจ้าปเสนทิโกศลสั่งให้พราหมณ์ปุโรหิตผู้เป็นพ่อให้เลี้ยงดูต่อไป ปุโรหิตผู้เป็นพ่อจึงให้ชื่อว่า *อหิงสกกุมาร กุมารผู้ไม่เบียดเบียนใคร* เมื่อเจริญวัย ได้ส่งไปศึกษาศิลปวิทยายังสำนักของทิศาปาโมกข์อาจารย์ เป็นศิษย์ที่เฉลียวฉลาด ปฏิบัติเอาใจอาจารย์ดีกว่าศิษย์ทุก ๆ คน อาจารย์รักใคร่มาก ได้เมตตาแนะนำสั่งสอนวิทยาให้ดีกว่าศิษย์ทุก ๆ คน จนศิษย์คนอื่น ๆ อิจฉาอหิงสกกุมาร หาว่าเป็นคนประจบประแจงอาจารย์

ศิษย์ทั้งหมดได้ร่วมคบคิดกันพยายามหาวิธีการที่จะทำให้อาจารย์เกลียดอหิงสกกุมารให้ได้ เมื่อตกลงคิดกันได้แล้ว ก็พยายามหาเรื่องกลั่นแกล้งอหิงสกกุมารต่าง ๆ ยั่วเย้าให้เกิดเรื่องจนได้ พอเกิดเรื่องขึ้นก็ไปฟ้องอาจารย์ เมื่อเกิดเรื่องบ่อย ๆ เข้า อาจารย์ก็คิดว่า อหิงสกกุมารนี้มันดีแต่ต่อหน้าเรา พอลับหลังเรามันเกะกะเกเรคนอื่นเขาอย่างนี้ก็ใช้ไม่ได้ ลงท้ายอาจารย์ว่าลูกศิษย์คนนี้เอาไว้ไม่ได้เดือดร้อนนัก จึงคิดกำจัดอหิงสกกุมารด้วยอุบาย

วันหนึ่ง เมื่ออหิงสกกุมารมาศึกษาเล่าเรียนตามปกติ จึงบอกว่ายังมีวิชาอยู่อีกบทหนึ่ง วิชานี้สำคัญมาก ถ้าจะเรียนต้องได้องคุลีมนุษย์มาพันองคุลีจึงจะเรียนได้ อหิงสกกุมารเมื่ออาจารย์พูดเช่นนั้น ก็มาคิดว่าเรามาศึกษาเล่าเรียนครั้งนี้ก็อยากเรียนให้สำเร็จ ถ้าเราไม่ได้องคุลีมนุษย์หนึ่งพัน เราก็ไม่มีโอกาสที่จะเรียนวิชาสำเร็จ จึงตกลงรับปากกับอาจารย์จะหาองคุลีมนุษย์มาให้อาจารย์ให้ได้ อาจารย์ก็มอบดาบให้เล่มหนึ่ง อหิงสกกุมารออกจากสำนักอาจารย์ เมื่อพบใครก็ฆ่า แล้วตัดนิ้วมือผู้นั้นร้อยใส่พวงไว้ คนทั่วไปให้นามโจรนี้ว่า องคุลิมาล

องคุลิมาล ฆ่ามนุษย์มาได้ ๙๙๙ คน เรื่องนี้ก็รู้ไปถึงพระเจ้าปเสนทิโกศล พระองค์ก็เตรียมยกกองทัพจะออกไปปราบโจรองคุลิมาลนั้น แต่ก่อนที่พระองค์จะยกกองทัพไป พระองค์ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อทูลอำลาเสียก่อน ในวันนั้น นางพราหมณีผู้เป็นแม่ขององคุลิมาล พอทราบข่าวว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลจะยกกองทัพไปปราบองคุลิมาลโจร นางกลัวว่าลูกของตัวจะถูก

พระเจ้าปเสนทิโกศลฆ่าตาย คิดว่าจำเราจะต้องไปบอกข่าวให้ลูกชายรู้ตัวเสียจะได้รีบหนีไปที่อื่น เมื่อนางคิดดังนั้นแล้วก็รีบออกเดินทางในขณะนั้นทันที

พระพุทธเจ้าพระองค์ทรงตรวจดูอุปนิสัยของสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่งวันนั้น พระองค์ทรงทราบเรื่องโดยตลอดว่า ถ้านางพราหมณีไป องคุลิมาลโจรจะต้องฆ่ามารดาของตัวเป็นแน่ เมื่อเป็นเช่นนี้ องคุลิมาลคนนี้ก็ได้ชื่อว่ากระทำอนันตริยกรรม จะไม่สามารถบรรลุมรรคผลได้ในชาตินี้ เพื่อจะไม่ให้องคุลีมาลโจรทำกรรมหนัก พระองค์จึงเสด็จไปทรมานองคุลิมาลโจรเสียก่อนที่มารดาจะไปถึง พอพระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงองคุลิมาลโจรพอเห็นพระพุธธเจ้าเท่านั้นก็หยิบดาบออกไล่ฟันพระพุทธเจ้าทันที แต่ก็ไม่สามารถจะฟันพระพุทธเจ้าได้ ที่เป็นดังนี้ก็ด้วยฤทธิ์ที่พระพุทธเจ้าบันดาลให้เป็นไป องคุลิมาลวิ่งไล่พระพุทธเจ้าจนเหน็ดเหนื่อยหนักเข้าจึงร้องทูลออกไปว่า สมณะหยุด ๆ พระองค์ทรงตอบว่าสมณะหยุดแล้ว ท่านต่างหากยังไม่หยุด

คำว่า หยุด นี้เท่านั้นถูก ตั้งแต่ต้นจนพระอรหัตต์ คำว่าหยุดนี้เป็นตัวศาสนาแท้ ๆ ทีเดียว

เพราะฉะนั้น ต้องเอาใจหยุดที่ศูนย์กลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ หยุดทีเดียว หยุดนั่นแหละถูกเป้าหมายใจดำ ถูกโอวาทของพระศาสดา ถ้าเอาใจหยุดไม่ได้จะปฏิบัติศาสนาสักร้อยปีก็ตามจะไม่ถูกศาสนาที่แท้จริง ต่อเมื่อใดหยุดได้นั่นแหละ ถูกศาสนาทีเดียว ถูกพระโอษฐ์ของพระศาสดาทีเดียว ที่เราปฏิบัติกันนานมาแล้วนั้นยังไม่ถูกศาสนาทีเดียวหนา ต่อแต่นี้ไปเราจะเรียนสมถะ จะเข้าถูกร่องรอยของศาสนา จะทำให้ใจหยุด ถ้าทำใจให้หยุดได้แล้วถูกตั้งแต่ต้นจนพระอรหัตต์ พระศาสดาทรงแก้ไขให้องคุลิมาลบวชในพระพุทธศาสนา ปฏิบัติธรรมจนกระทั่งได้สำเร็จมรรคผลแล้วนำมายังพระวิหารเชตวัน พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จไปเพื่ออำลาพระพุทธเจ้าได้พบองคุลิมาลบวชในสำนักของพระพุทธเจ้าแล้ว ทรงดีพระทัยเป็นอย่างยิ่ง

คำว่า หยุด มีนัยดังเรื่องที่แสดงมานี้ ถูกตั้งแต่ต้นจนพระอรหัตต์ทีเดียว.

วิธีบูชาพระ

ว่าก่อนนั่งภาวนาทุกครั้ง

ในอันดับต่อแต่นี้ไป ให้ท่านทั้งหลายพึงตั้งใจจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย เมื่อเสร็จแล้วจะได้บูชากันต่อไป จะสอนให้ว่า ท่านทั้งหลายจงว่าตามดังนี้

ยะมะหัง สัมมาสัมพุทธัง, ภะคะวันตัง สะระณังคะโต. (ชาย) **คะตา** (หญิง) **อิมินา สักกาเรนะ ตัง ภะคะวันตัง อภิปูชะยามิ**

ข้าพเจ้าบูชาบัดนี้, ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า, ผู้ตรัสรู้แล้วเองโดยชอบ, ซึ่งข้าพเจ้าถึง, ว่าเป็นที่พึ่ง, กำจัดทุกข์ได้จริง, ด้วยสักการะนี้

ยะมะหัง ส์วากขาตัง, ภะคะวะตา ธัมมัง สะระณังคะโต (ชาย) **คะตา** (หญิง) **อิมินา สักกาเรนะ ตัง ธัมมัง อะภิปูชะยามิ**

ข้าพเจ้าบูชาบัดนี้ ซึ่งพระธรรม, อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสดีแล้ว, ซึ่งข้าพเจ้าถึง, ว่าเป็นที่พึ่ง, กำจัดภัยได้จริงด้วยสักการะนี้

ยะมะหัง สุปะฏิปันนัง, สังฆัง สะระณัง คะโต, (ชาย) **คะตา** (หญิง) **อิมินา สักกาเรนะ ตัง สังฆัง อะภิปูชะยามิ**

ข้าพเจ้าบูชาบัดนี้ ซึ่งพระสงฆ์, ผู้ปฏิบัติดี, ซึ่งข้าพเจ้าถึง, ว่าเป็นที่พึ่ง, กำจัดโรคได้จริง, ด้วยสักการะนี้

อะระหังสัมมา สัมพุทโธ ภะคะวา, พุทธัง ภะคะวันตัง อะภิวาเทมิ (กราบ ๑ หน)

ส์วากขาโต ภะคะวะตา ธัมโม, ธัมมัง นะมัสสามิ (กราบ ๑ หน)

สุปะฏิปันโน ภะคะวะโต สาวะกะสังโฆ, สังฆังนะมามิ (กราบ ๑ หน)

คำขอขมาโทษ

เมื่อเราไหว้ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ บูชา พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เสร็จแล้ว ต่อแต่นี้ไปตั้งใจให้แน่แน่ว ขอขมาโทษงดโทษต่อ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่เราได้พลาดพลั้งลงไปแล้วด้วยกาย วาจา ใจ ตั้งแต่เด็กเล็กไม่รู้จักเดียงสามาจนกระทั่งบัดนี้ ขอขมาโทษงดโทษแล้ว กาย วาจา ใจ ของเราจะได้เป็นของบริสุทธิ์สมควรเป็นภาชนะทองรับรอง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในอดีต ปัจจุบัน อนาคต สืบต่อไป แต่ก่อนจะขอขมาโทษงดโทษพระรัตนตรัย พึงนอบน้อมพระรัตนตรัย ด้วยปณามคาถา คือนะโม ๓ หน หนที่ ๑ นอบน้อม พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในอดีต นะโม หนที่ ๒ นอบน้อม พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในปัจจุบัน นะโม หนที่ ๓ นอบน้อม พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในอนาคต รวมทั้งหมดด้วยกัน ต่างคนต่างว่า นะโม ดัง ๆ พร้อมกัน ๓ หนได้ ณ บัดนี้

นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมา สัมพุทธัสสะ
นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมา สัมพุทธัสสะ
นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมา สัมพุทธัสสะ

อุกาสะ, อัจจะโย โน ภันเต. อัจจักคะมา, ยะถาพาเล, ยะถามุฬเห, ยะถาอะกุสะเล, เย มะยัง กะรัมหา, เอวัง ภันเต มะยัง, อัจจะโย โน ปะฏิคัณหะถะ, อายะติง สังวะเรยยามะ

ข้าพระพุทธเจ้า ขอวโรกาส, ได้พลาดพลั้งด้วย กาย วาจา ใจ, ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, เพียงไร แต่ข้าพระพุทธเจ้า, เป็นคนพาลเป็นคนหลง, อกุศลเข้าสิงจิต, ให้กระทำความผิดต่อพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, ขอพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, จงงดความผิดทั้งหลายเหล่านั้น, แก่ข้าพเจ้า, จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป, ข้าพระพุทธเจ้าจักขอสำรวมระวัง, ซึ่งกาย วาจา ใจ, สืบต่อไป ณ เบื้องหน้า

กาย วาจา ใจ ของเราเป็นของบริสุทธิ์ ต่อไปนี้จะได้อาราธนาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในอดีต ปัจจุบัน อนาคต เข้าสิงสถิต ในกาย วาจา จิต สืบต่อไป

คำอาราธนา

อุกาสะ, ข้าพระพุทธเจ้าขออาราธนา, สมเด็จพระพุทธเจ้า, ที่ได้ตรัสรู้ล่วงไปแล้ว, ในอดีตกาล, มากกว่าเมล็ดทรายในท้องมหาสมุทรทั้ง ๔, แลสมเด็จพระพุทธเจ้า, อันจักได้ตรัสรู้, ในอนาคตกาลภายภาคเบื้องหน้า, แลสมเด็จพระพุทธเจ้า, ที่ได้ตรัสรู้, ในปัจจุบันนี้, ขอจงมาบังเกิด, ในจักขุทวาร, โสตทวาร, ฆานทวาร, ชิวหาทวาร, กายทวาร, มะโนทวาร, แห่งข้าพระพุทธเจ้า, ในกาลบัดเดี๋ยวนี้เถิด

อุกาสะ, ข้าพระพุทธเจ้าขออาราธนา, พระนพโลกุตตรธรรมเจ้า ๙ ประการ, ในอดีตกาลล่วงลับไปแล้ว, จะนับจะประมาณมิได้, และพระนพโลกุตตรธรรมเจ้า ๙ ประการ ในอนาคตกาลภายภาคเบื้องหน้า, และพระนพโลกุตตรธรรมเจ้า ๙ ประการ, ในปัจจุบันนี้, ขอจงมาบังเกิด, ในจักขุทวาร' โสตทวาร, ฆานทวาร, ชิวหาทวาร, กายทวาร, มโนทวาร แห่งข้าพระพุทธเจ้า, ในกาลบัดเดี๋ยวนี้เถิด

อุกาสะ, ข้าพระพุทธเจ้าขออาราธนา, พระอริยสงฆ์กับสมมติสงฆ์ ในอดีตกาลล่วงลับไปแล้ว, จะนับจะประมาณมิได้, และพระอริยสงฆ์ กับสมมติสงฆ์ ในปัจจุบันนี้, ขอจงมาบังเกิด, ในจักขุทวาร, โสตทวาร, ฆานทวาร, ชิวหาทวาร, กายทวาร, มโนทวาร, แห่งข้าพระพุทธเจ้า ในกาลบัดเดี๋ยวนี้เถิด

คำอธิษฐาน

ขอเดชคุณพระพุทธเจ้า, คุณพระธรรมเจ้า, คุณพระสงฆ์เจ้า, (ผู้ชายว่า) คุณครูอุปัชฌาย์อาจารย์ (ผู้หญิงว่า) คุณครูบาอาจารย์, คุณมารดาบิดา, คุณทานบารมี ศีลบารมี, เนกขัมมบารมี, ปัญญาบารมี, วิริยบารมี, ขันติบารมี, สัจจบารมี, อธิฏฐานบารมี, เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี, ที่ข้าพเจ้าได้บำเพ็ญมา, แต่ร้อยชาติ, พันชาติ, หมื่นชาติ แสนชาติก็ดี, ที่ข้าพเจ้าได้บำเพ็ญมา, ตั้งแต่เล็กแต่น้อย, ระลึกได้ก็ดี, ระลึกมิได้ก็ดี, ขอบารมีทั้งหลายเหล่านั้น, จงมาช่วยประคับประคองข้าพเจ้า, ขอให้ข้าพเจ้า, ได้สำเร็จมรรคผล, ในกาลบัดเดี๋ยวนี้เถิด, นิพพานะปัจจะโย โหตุ ฯ

วิธีนั่ง

ต่อแต่นี้ไป เมื่อเราทำวัตรอาราธนาเสร็จแล้ว ก็จะบอกวิธีทำต่อไป การทำสมถวิปัสสนา ต้องมีบริกรรมภาวนากับบริกรรมนิมิต เป็นคู่กัน วิธีทำสมถวิปัสสนานั้น ให้กำหนดนิมิตเครื่องหมาย เป็นดวงใส เหมือนเพชรลูกที่เจียระไนแล้วไม่มีขนแมว โตเท่าแก้วตา ผู้หญิงกำหนดเข้าปากช่องจมูกซ้าย ผู้ชายกำหนดเข้าปากช่องจมูกขวา อย่าให้ล้ำให้เหลื่อม ใจของเราที่ยึดไปยึดมา แวบไปแวบมา ให้เข้าไปอยู่ในบริกรรมนิมิต ปากช่องจมูกหญิงซ้าย ชายขวา ข้างนอกดวงโต เท่าแก้วตาข้างใน ดวงโตเท่าเมล็ดพุทธรักษา ใสขาวเหมือนกระจกส่องเงาหน้า หญิงกำหนดปากช่องจมูกซ้าย ชายกำหนดปากช่องจมูกขวา ให้บริกรรมภาวนาประคองบริกรรมนิมิตว่า สัมมา-อะระหัง ตรึกถึงดวงใสใจหยุดอยู่กลางดวงที่ใส สัมมาอะระหัง ตรึกถึงดวงที่ใสใจหยุดอยู่กลางดวงที่ใส สัมมาอะระหัง ตรึกถึงดวงที่ใสใจหยุดอยู่กลางดวงที่ใส นิ่งอยู่ที่นั่น นี่ฐานที่ ๑

ฐานที่ ๒ เลื่อนไปที่เพลาตา หญิงอยู่ซีกข้างซ้าย ชายอยู่ซีกข้างขวา ตรงหัวตาที่มูลตาออก ตามช่องลมหายใจเข้าออกข้างใน แล้วให้บริกรรมประคองเครื่องหมายที่เพลาตานั้นว่า สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง ๓ ครั้งแบบเดียวกัน แล้วเลื่อนเครื่องหมายตรงลำดับเพลาตาเข้าไปที่กลางกั๊กศีระข้างใน ไม่ให้ค่อนซ้ายขวาหน้าหลังล่างบน กลางกั๊กพอดี ที่นี้เรียกว่าฐานที่ ๓ แล้วบริกรรมประคองเครื่องหมายที่กลางกั๊กศีรษะข้างในว่า สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง ๓ ครั้ง ตรงนี้มีลัทธิพิธี ต้องกลับตาไปข้างหลังให้ตาค้างเหมือนคนชักจะตาย เราหลับตาอยู่ตาช้อนขึ้นข้างบนเ เหลือกขึ้นข้างบนเหลือกไป ๆ จนค้างแน่นให้ความเห็นกลับไปข้างหลัง พอตาเห็นกลับเข้าข้างในก็เลื่อนเครื่องหมายจากฐานที่ ๓ นี้ ไปฐานที่ ๔ ที่ปากช่องเพดาน ที่รับประทานอาหารสำลัก อย่าให้ล้ำให้เหลื่อมพอดี แล้วบริกรรมประคองเครื่องหมายฐานที่ ๔ นั้นว่า สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง ๓ ครั้ง แล้วก็เลื่อนเครื่องหมายจากฐานที่ ๔ ไปที่ฐานที่ ๕ ที่ปากช่องคอ เหนือลูกกระเดือกเหมือนกลางกั๊กปากถ้วยแก้ว ตรงปากช่องคอ บริกรรมประคองเครื่องหมายที่ปากช่องคอนั้นว่า สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง ๓ ครั้ง แล้วเลื่อนเครื่องหมายนั้นลงไปฐานที่ ๖ กลางตัว สูดลมหายใจเข้าออกสะดือทะลุหลัง ขวาทะลุซ้าย กลางกั๊กข้างใน ตรงกลางดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ ที่ใจหยุดนั่นทีเดียว ตั้งตรงนั้นเอาใจของเราจรดเข้าที่ดวงใสนั้น แล้วบริกรรมภาวนา สัมมาอะระหัง

สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง ๓ ครั้ง แล้วถอยหลังจากฐานที่ ๖ มาที่เหนือกลางตัวเราขึ้นมา ๒ นิ้ว ฐานนั้นเรียกว่า ฐานที่ ๗

ฐานที่ ๗ นี้มีศูนย์ ๕ ศูนย์ ๑. ศูนย์กลาง ๒. ศูนย์ข้างหน้า ๓. ศูนย์ข้างขวา ๔. ศูนย์ข้างหลัง ๕. ศูนย์ข้างซ้าย ศูนย์กลางคืออากาศธาตุ ศูนย์ข้างหน้าธาตุน้ำ ศูนย์ข้างขวาธาตุดิน ศูนย์ข้างซ้ายธาตุลม ศูนย์ข้างหลังธาตุไฟ เครื่องหมายใสสะอาดคือ ช่องอากาศกลางนั่น ตรงนั้นเรียกว่าศูนย์

ทำไมจึงเรียกว่าศูนย์

เวลาที่สัตว์ไปเกิดมาเกิด มาอยู่ในที่สิบก่อน อยู่ในกลางดวงนั้น กายละเอียดอยู่ในกลางดวงนั้น เมื่อพ่อแม่ประกอบธาตุธรรมถูกส่วนเข้าแล้ว ก็ตกศูนย์ทีเดียว พอตกศูนย์ก็ลอยขึ้นมาเหนือกลางตัว ๒ นิ้ว โตเท่าฟองไข่แดงของไก่ ใสเป็นกระจกส่องเงาหน้า นี่มันจะเกิดละ ตรงนั้นแหละเรียกว่า ศูนย์

ศูนย์นั้นเป็นสำคัญนัก จะเกิดมาในมนุษย์โลก ก็ต้องเกิดด้วยศูนย์นั้น จะไปนิพพานก็ต้องเข้าศูนย์นั้นไปเหมือนกัน หรือเวลาจะไปสู่มรรคผลนิพพาน ก็ต้องเข้าศูนย์นั้นไปเช่นเดียวกัน จะตายจะเกิดเดินตรงกันข้าม ถ้าว่าจะเกิดก็เดินนอกออกไป ถ้าจะไม่เกิดก็เดินในเข้าไป กลางเข้าไป หยุดเข้าไว้ ไม่คลาดเคลื่อน นี้ตายเกิดอย่างนี้ ให้รู้จักหลักอย่างนี้

เมื่อเรารู้หลักอย่างนี้แล้ว เราก็จะได้พิจารณาตัวของเราได้ทีเดียวว่า ใจของเราที่วุ่นวายอยู่ทุก ๆ วันนี้ เพราะอะไร ก็เพราะต้องการเวียนว่ายตายเกิด ถ้าใจของเรานิ่งอยู่ตรงกลางนั้นได้ ก็รู้ว่าเราจะเลิกเวียนว่ายตายเกิด นี่เป็นดังนี้ เราทำความเข้าใจตัวเองได้อย่างนี้ ได้ชื่อว่าทำปัญญาเพื่อหาความสงบ สะอาดบริสุทธิ์ให้กับตัวเองโดยไม่ต้องพึ่งใคร เราพึ่งตัวของเราเองทีเดียว เราต้องทำใจให้หยุดที่ศูนย์กลางนั้น พอใจหยุด ก็เข้ากลางของหยุด ๆ ในหยุด กลางของกลาง ๆ ซ้าย ขวา หน้า หลัง ล่าง บนไม่ไป เข้ากลางของกลาง ๆ ของกลาง ๆ ๆ นิ่งแน่นหนักขึ้น พอถูกส่วนเข้าเป็นดวงใสแจ่มบังเกิดขึ้น เท่าดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ หยุดอยู่ที่ศูนย์กลางดวงที่เห็นนั้น พอหยุดถูกส่วนเข้า ก็เกิดขึ้นมาอีกดวงหนึ่ง เป็นดวงศีลโตเท่าดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ที่เห็นครั้งแรกนั้นดวงโตเท่า ๆ กัน แต่ใสสะอาดบริสุทธิ์กว่ากัน หยุดอยู่กลางดวงศีลนั้น พอถูกส่วนเข้าก็เกิดขึ้น

อีกดวงหนึ่ง เรียกว่าดวงสมาธิ โตเท่าดวงจันทร์ดวงอาทิตย์เหมือนกัน หยุดอยู่กลางดวงสมาธิ พอถูกส่วนเข้าเกิดขึ้นอีกดวงหนึ่งเท่าดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ เรียกว่าดวงปัญญา หยุดอยู่กลางดวงปัญญา พอถูกส่วนเข้า เกิดขึ้นอีกดวงหนึ่ง เรียกว่าดวงวิมุตติ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติ ถูกส่วนเข้า เกิดขึ้นอีกดวงหนึ่ง เรียกว่าดวงวิมุตติญาณทัสสนะ หยุดอยู่กลางดวงวิมุตติญาณทัสสนะ พอถูกส่วนเข้า ก็เห็นตัวของเราที่ไปเกิดมาเกิด เราก็รู้ก็เห็นได้ทันทีว่า ตัวเรานี่เองเป็นตัวที่ไปเกิดมาเกิด เช่นเดียวกับที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ให้รู้จักหลักการปฏิบัติอย่างนี้ให้ดี อย่าให้เคลื่อน ตายตัวทีเดียว เมื่อเรารู้จักหลักปฏิบัติอย่างนี้แล้ว ต่อแต่นี้ไป จะได้สอนให้ทำต่อไป

เมื่อเราได้ทำวัตรอาราธนาเสร็จเรียบร้อยแล้ว อันดับต่อไปนี้ ท่านทั้งหลายพึงนั่งสมาธิต่อไป บาลีว่า "นิสีทติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา" ให้นั่งคู้บัลลังก์ขัดสมาธิ เท้าขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย นั่งตัวให้ตรง เมื่อท่านทั้งหลายได้นั่งกันเสร็จเรียบร้อยแล้ว พึงตั้งใจฟังคำอธิบายต่อไป เมื่อเราวางมือขวาทับมือซ้ายแล้ว ต้องวางนิ้วให้ถูกด้วย

วิธีที่ถูกคือ ปลายนิ้วชี้มือข้างขวาจรดกับปลายนิ้วหัวแม่มือข้างซ้าย วางไว้บนตักที่เราขัดสมาธินั้น นั่งยืดตัวให้ตรงเพื่อให้เลือดลมเดินสะดวก และรู้สึกสบายในขณะนั่งนั้นเรียกว่า **อุชุํ กายํ ปณิธาย** ตั้งกายให้ตรง

เมื่อเรานั่งขัดสมาธิตั้งกายให้ตรงดีแล้ว เราต้องตั้งใจให้หยุด ใจของเราถ้าหยุดได้สักกระพริบตาเดียวเท่านั้น ได้ชื่อว่าเราได้สร้างบุญใหญ่กุศลใหญ่สำคัญนัก บุญที่เกิดจากการนั่งภาวนานั้นเป็นบุญใหญ่กุศลใหญ่ เราจะไปสร้างโบสถ์วิหารการเปรียญสักร้อยหลัง ก็สู้บุญที่เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญสมถวิปัสสนาไม่ได้ เมื่อเราจะแสวงหาเขตบุญในพระพุทธศาสนา พึงบำเพ็ญสมถ-วิปัสสนาทำใจให้มั่นคงดังนี้ ให้ใจหยุด หยุดนี่เป็นตัวสำคัญ หยุดนี้จะเป็นทางมรรค ผล นิพพาน พวกที่ให้ทานรักษาศีลนั้น ยังไกลกว่า หยุดนี่ใกล้นิพพานนัก พอหยุดได้เท่านั้น ถูกคำสั่งสอนของพระศาสดาแล้ว ไม่ยักเยื้องแปรผัน

เมื่อนั่งสมาธิตัวตรงดีแล้ว ให้หลับตาพอประตูติดกัน "ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา" ตั้งสติไว้ไม่ให้เผลอ แล้วกำหนดเครื่องหมายเข้าใสเสมือนดังเพชรลูกที่เจียระไนแล้วโตเท่าแก้วตา ผู้หญิงกำหนดเข้าปากช่องจมูกซ้าย ผู้ชายกำหนดเข้าปากช่องจมูกขวา อย่าให้ล้ำให้เหลื่อม พอถูกส่วนดีแล้ว ให้บริกรรมประคองใจกับเครื่องหมายที่ใสนั้นว่า สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง

สัมมาอะระหัง ๓ ครั้ง แล้วเลื่อนเครื่องหมายขึ้นไปแค่เพลาตา หญิงซีกข้างซ้าย ชายอยู่ซีกข้างขวา ตรงหัวตาที่มูลตาออกตามช่องที่ลมหายใจเข้าออกข้างใน แล้วบริกรรมประคองเครื่องหมายที่ใสนั้นว่า สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง ๓ ครั้ง แล้วก็เลื่อนเครื่องหมายตรงลำดับเพลาตาเข้าไป ฐานนี้เป็นฐานที่ ๓ ไม่ให้ค่อนซ้ายขวา หน้าหลัง ล่างบน กลางกั๊กพอดี แล้วบริกรรมประคองเครื่องหมายที่ใสกลางกั๊กศีรษะนั้นว่า สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง สัมมา-อะระหัง ๓ ครั้ง แล้วก็เลื่อนเครื่องหมายนั้น ตรงนี้มีลัทธิพิธีกลเม็ดอยู่ เมื่อถึงฐานที่ ๓ แล้ว ต้องเหลือกตาไปข้างหลัง ให้ตาค้างเสมือนคนชักจะตาย ค้างลงไป ๆ จนกระทั่งใจหยุด ความเห็นกลับเข้าข้างใน ก็เลื่อนเครื่องหมายจากฐานที่ ๓ ไปฐานที่ ๔ ที่ช่องเพดานที่รับประทานอาหารสำลัก อย่าให้ล้ำให้เหลื่อมให้พอดี ๆ แล้วบริกรรมประคองเครื่องหมายที่ฐานที่ ๔ นั้นว่า สัมมา-อะระหัง สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง ๓ ครั้ง แล้วเลื่อนไปฐานที่ ๕ ที่ปากช่องคอเหนือลูกกระเดือกเหมือนกลางกั๊กปากถ้วยแก้ว แล้วบริกรรมประคองเครื่องหมายที่ปากช่องคอนั้นว่า สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง ๓ ครั้ง แล้วเลื่อนเครื่องหมายนั้นไปที่กลางตัวที่สุดลมหายใจเข้าออก ไม่ให้ค่อนซ้ายขวาหน้าหลัง ล่าง บนนอกใน ให้อยู่กลางกั๊กพอดี ๆ แล้วบริกรรมประคองเครื่องหมายที่กลางตัวนั้นว่า สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง ๓ ครั้ง แล้วเลื่อนเครื่องหมายถอยหลังขึ้นมาเหนือกลางตัว ๒ นิ้ว ตรงนั้นเรียกว่า ศูนย์ ตรงนั้นมีศูนย์ ๕ ศูนย์ ๆ กลาง หน้า ขวา หลัง ซ้าย ศูนย์กลางอากาศธาตุ ศูนย์ข้างหน้าธาตุน้ำ ขวาธาตุดิน หลังธาตุไฟ ซ้ายธาตุลม เครื่องหมายใสสะอาด ช่องอากาศกลาง แล้วบริกรรมประคองเครื่องหมายที่ช่องอากาศกลางนั้นว่า สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง ที่กลางอากาศว่างนั้นแล้วจะเห็นเป็นดวงใส ดวงโตประมาณเท่าแก้วตาอยู่ที่นั่น ใจของเราก็จรดอยู่ที่กลางดวงนั้น แก้ไขไปจนกระทั่งใจของเราหยุด บริกรรมภาวนาอยู่เรื่อย ๆ ว่า สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง ที่บริกรรมว่าดังนี้ก็เพื่อจะประคองใจของเราให้หยุด พอถูกส่วนเข้าใจก็หยุด จะมืดก็หยุดตรงนั้น หรือว่าสว่างก็ต้องหยุดตรงนั้น ไม่ต้องถอยไปถอยมา นิ่งอยู่ตรงนั้น พอถูกส่วนเข้าก็จะเห็นดวงใส เราก็เอาใจหยุดอยู่ที่กลางดวงใสนั้น ถ้าหากว่าใจของเราไม่นิ่งไม่หยุด สับส่ายไปอย่างไร เราก็ต้องใช้บริกรรมภาวนาไว้ว่า สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง จะกี่ร้อยกี่พันครั้งก็ตาม ให้บริกรรมภาวนาไปจนกว่าใจของเราจะหยุดนิ่งสนิทดี

พอใจของเราหยุดแล้ว ก็เลิกบริกรรมภาวนาได้ ให้เอาใจของเราจรดเพ่งเฉยอยู่ที่ดวงใสนั้น วางอารมณ์เฉยให้หยุดเท่านั้น อย่าไปนึกถึงความมืดความสว่าง หยุดนั่นแหละเป็นตัวสำเร็จ ที่บอกแล้วว่า "สมณะหยุด ๆ" พระองค์ทรงประทานนัยไว้ว่า "สมณะหยุดแล้ว ท่านสิไม่หยุด" หยุดนี่แหละเราจะบำเพ็ญสมถวิปัสสนา ต้องกระทำตรงนี้ให้ได้ก่อน อย่างอื่นอย่าเพิ่งไปพูด เพราะเรื่องจะมากไปนัก ต้องเอาที่หยุดนี่ให้ตกลงเสียก่อน ถ้าเราปฏิบัติไปจนทำใจให้หยุดได้แล้วละก็ เราก็กระทำอะไรต่อไปได้ ที่หยุดนี้ เขาทำกันได้ ที่วัดปากน้ำภาษีเจริญ ธนบุรีนี้ เขาทำกันได้มากคน เราต้องทำให้ได้เหมือนกับเขาบ้าง ถ้าไม่หยุดจะถึงธรรมกายไม่ได้ ถ้าทำใจให้หยุดได้ก็เข้าถึงธรรมกายได้

เราเป็นมนุษย์ ปฏิบัติในพระพุทธศาสนาเหมือนกัน จะทำให้ได้ธรรมกายอย่างเขาไม่ได้เจียวหรือ เราต้องทำได้ขอให้ทำจริง ๆ เถิด ทำได้ทุกคน ถ้าทำไม่จริงละก็ไม่ได้แน่ ๆ ที่ว่าทำจริงนั้น จริงแค่ไหน แค่ชีวิตซิ เนื้อเลือดจะแห้งเหือดหมดไป จะเหลือแต่กระดูกหนังช่างมัน ถ้าไม่ได้ไม่ลุกจากที่ นี่จริงแค่นี้ละก็ทำได้ทุกคน

ฉันเอง (หลวงพ่อพระมงคลเทพมุนี อาจารย์ผู้สอนสมถวิปัสสนา แบบวัดปากน้ำนี้) ๒ คราว เมื่อเริ่มปฏิบัติสมถวิปัสสนาใหม่ ๆ ได้เข้าที่ทำสมาธิตั้งใจว่า ถ้าไม่ได้ก็ให้ตายเสียเถอะ นั่งทำสมาธิอยู่พอถึงกำหนดเข้าก็ทำได้ไม่ตายสักที

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์กระทำเช่นนั้น พระองค์ได้ประกอบความเพียรด้วยจตุรังควิริยะ ความเพียรประกอบด้วยองค์ ๔ เนื้อเลือดแห้งเหือดหายไป จะเหลือแต่กระดูกหนังก็ตาม พระองค์ไม่เคลื่อนจากความเพียรพอถูกส่วนเท่านั้น ในเวลาหัวค่ำได้บรรลุปุพเพนิวาสานุสสติญาณ เวลายามที่ ๒ ได้บรรลุจุตูปปาตญาณ เวลายามที่ ๓ ได้บรรลุอาสวักขยญาณ ท่านเป็นอาจารย์กระทำจริงอย่างนี้

เราเป็นลูกศิษย์ก็ต้องจริงอย่างนั้นเหมือนกัน ไม่ได้ยอมตายกันทีเดียว ทำให้หยุดจริง ๆ พอหยุดเข้าเท่านั้นก็จับตัวได้ว่าทางพระพุทธศาสนาเดินอย่างนี้ ที่เป็นเช่นนี้ เราต้องจำให้แม่นยำ ให้มั่นทีเดียว บริกรรมประคองใจให้หยุดไว้ ด้วยบริกรรมภาวนาว่า สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง สัมมาอะระหัง นิ่งให้มั่นคงทีเดียว อย่าให้เคลื่อนได้.

ประวัติการปกครองคณะสงฆ์

วิเชียร วชิรพาหุ

การปกครองคณะสงฆ์ที่เรียบเรียงขึ้นนี้รวบรวมจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ตำนานพระราชพงษาวดาร กฎหมาย และหนังสืออื่นที่เกี่ยวกับวัดและคณะสงฆ์ รวมทั้งการอนุมานสันนิษฐานของผู้เรียบเรียง แต่ยังไม่ละเอียดครบถ้วน และคงจะมีบกพร่องผิดพลาดอยู่บ้างไม่มากก็น้อย เพราะเป็นเรื่องในอดีตบรรพกาลหาหลักฐานได้ยาก ถ้าจะให้ครบถ้วนบริบูรณ์กว่านี้คงต้องใช้เวลานานในการสืบค้นหาหลักฐาน ผู้เรียบเรียงจึงขออภัยในข้อผิดพลาดบกพร่องที่จะพึงมีไว้ ณ ที่นี้ด้วย

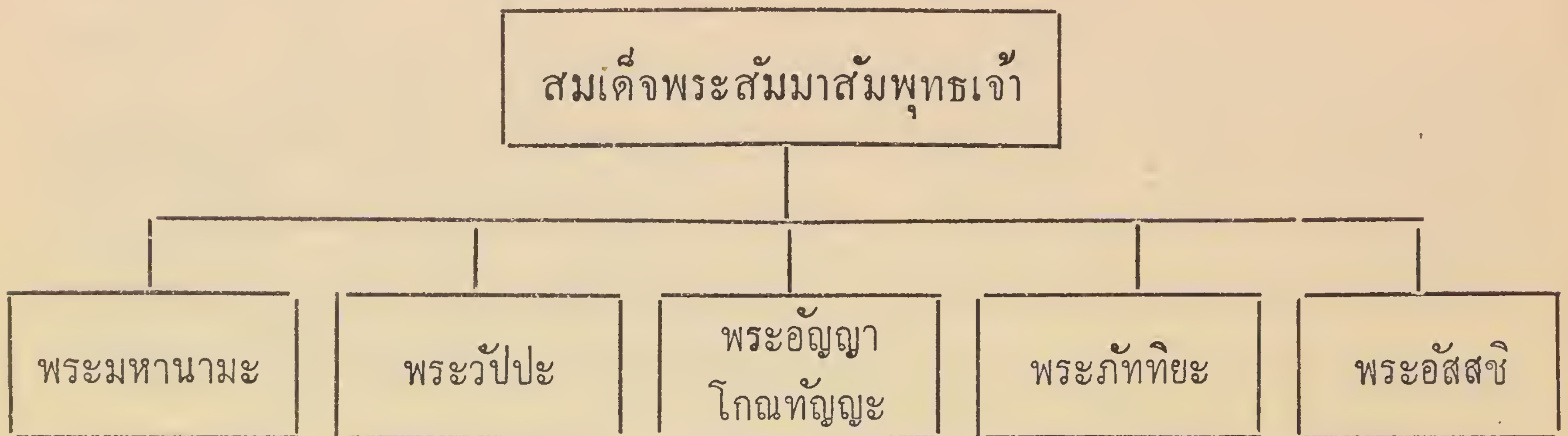
การปกครองคณะสงฆ์สมัยปฐมการ

เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว เสด็จไปเทศนาโปรดพระปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวันแขวงเมืองพาราณสี พระปัญจวัคคีย์ได้บรรลุธรรมวิเศษเป็นพระอริยบุคคล และได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในสำนักพระบรมศาสดา พระสงฆ์ ๕ รูปมีพระอัญญา พระโกณฑัญญะเป็นหัวหน้านี้นับเป็นคณะสงฆ์อันดับแรก ถ้าว่าถึงการปกครองก็ขึ้นตรงต่อพระบรมศาสดา ต่อมาเมื่อพระพุทธองค์เสด็จพระพุทธดำเนินไปประกาศพระศาสนาตามคามนิคมเมืองเล็กเมืองใหญ่ มีผู้ศรัทธาเข้ามาบวชมากขึ้น ทรงเทศนาโปรดให้ได้บรรลุมรรคผลแล้วส่งไปประกาศพระศาสนาในทิศานุทิศ ท่านพระสาวกเหล่านี้แยกย้ายไปจำพรรษาอยู่ในที่ต่าง ๆ บางท่านก็เป็นหัวหน้าคณาจารย์มาก่อน เมื่ออุปสมบทแล้วจึงเป็นหัวหน้าพระสงฆ์ มีบริษัทบริวารมาก เช่นพระอัครสาวกทั้งสอง พระมหากัสสปะ และพระกัสสปะชฎิล ๓ พี่น้องเป็นต้น พระสาวกเหล่านี้ต่างก็แยกย้ายตั้งสำนักอยู่กับพระภิกษุบริวาร ถึงกาลอันสมควรจึงพาบริษัทบริวารเดินทางไปเฝ้า

พระบรมศาสดา แล้วก็กลับไปจำพรรษาอยู่สำนักเดิม การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยพระพุทธองค์ดำรงพระชนม์อยู่นั้น ซึ่งอาจอนุมานได้ว่าเป็นการปกครองเป็นหมู่เป็นคณะ มีพระเถระมหาสาวกและพระเถระสาวกเป็นผู้ปกครองบังคับบัญชา ท่านพระมหาเถระเหล่านั้นขึ้นตรงต่อสมเด็จพระบรมศาสดา การปกครองยึดถือพระธรรมวินัยเป็นหลักไม่มีการออกกฎข้อบังคับอย่างใดอีก และไม่ต้องอาศัยพระราชอำนาจพระเจ้าแผ่นดินหรือผู้ปกครองรัฐให้ออกพระราชกำหนดกฎหมายมาบังคับสังฆมณฑล ฝ่ายอาณาจักรมีหน้าที่ถวายศาสนูปถัมภ์แต่ด้านเดียว

(ดูแผนภูมิ ๑)

แผนภูมิ ๑ คณะสงฆ์สมัยปฐมโพธิกาล



ภายหลังทำปฐมสังคายนาแล้ว กาลต่อมาพระมหาสาวกผู้เป็นหลักเป็นประธานสงฆ์ คือ พระมหากัสสปะ พระอุบาลี พระอนุรุทธะ พระอานนท์ ล่วงลับเข้าสู่นิพพานไป พระเถระรุ่นหลังต่อมาคงไม่สามารถควบคุมหมู่ภิกษุสงฆ์ให้เป็นปกติเหมือนแต่ก่อน พระภิกษุบางพวกบางสำนักจึงเกิดมีความคิดวิปริตตีความพระวินัยบัญญัติบางข้อผิดแผกไปจากเดิม พระแท้ก็ประพฤติทุศีลเป็นอลัชชี พวกเดียรถีย์ก็ปลอมเข้ามาบวชเป็นพระมีจำนวนทวีมากขึ้น ท่านพระยศกากัณฑบุตรจึงประชุมสงฆ์ทำทุติยสังคายนาเป็นครั้งที่ ๒ ระยะห่างจากครั้งแรกเพียง ๑๐๐ ปี คราวนี้อำนาจฝ่ายราชอาณาจักรเริ่มเข้ามามีบทบาทช่วยกำจัดอลัชชี แต่ก็ไม่รุนแรงถึงกับออกกฎหมายบังคับ หรือใช้พระราชอำนาจลงโทษทัณฑ์แก่ผู้ละเมิดพระธรรมวินัย เพียงแต่ไม่อุปถัมภ์และกันออกไปจากสังฆมณฑลเดิม

ถึงรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นพระเจ้าแผ่นดินประเทศมคธ พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ยิ่งใหญ่ มีพระราชอำนาจแผ่ไพศาลไปเกือบตลอดทั่วชมภูทวีป และทรงมีศรัทธาแรง

กล้าในพระพุทธศาสนา ทรงทำนุบำรุงพระสงฆ์ทั่วสังฆมณฑล ปฏิสังขรณ์วัดวาอารามที่ชำรุดเสื่อมโทรม และสร้างวัดวาอารามปูชนียสถานขึ้นใหม่ ส่งพระสงฆ์จาริกไปประกาศศาสนายังนานาประเทศ พระพุทธศาสนาในรัชสมัยของพระมหาราชองค์นี้รุ่งเรืองถึงขีดสุด แต่ในทางตรงข้ามพวกพระอลัชชีก็มีมากขึ้นเท่ากับพระสงฆ์ผู้ทรงศีล พวกนอกศาสนาหรือเดียรถีย์ก็แอบแฝงเข้ามาปลอมบวชเป็นพระเพราะได้รับบำรุงด้วยลาภสักการอย่างเหลือล้น ทำให้การคณะสงฆ์ปั่นป่วนอลเวง เหลือกำลังที่หัวหน้าสงฆ์จะชำระสะสางด้วยหลักพระธรรมวินัย พระเจ้าอโศกมหาราชจึงทรงอาศัยพระราชอำนาจของแผ่นดิน ออกพระราชกำหนดประกาศิตเด็ดขาดให้จับสึกพวกภิกษุปลอมบวชและพระอลัชชีทั้งหมด แล้วอาราธนาพระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระประชุมสงฆ์ทำตติยสังคายนา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖

อาจนับเป็นครั้งแรกของประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงออกพระราชกำหนดกฎหมายเพื่อช่วยสังฆมณฑลกำจัดมารศาสนา แต่ระบบการปกครองคณะสงฆ์ก็คงเหมือนเดิมในอดีต คือไม่มีประมุขปกครองสงฆ์ทั่วสังฆมณฑล คงปกครองโดยหัวหน้าสำนักหรือหัวหน้าคณะเหมือนแต่ก่อน พระมหาเถระหรือพระเถระท่านใดมีเกียรติคุณมากก็มีบริวารมากและเป็นหัวหน้าสำนักใหญ่ ท่านที่มีเกียรติคุณน้อยก็เป็นสำนักย่อยรองหลั่นลงไป

การปกครองคณะสงฆ์เมื่อพระพุทธศาสนา ออกจากชมภูทวีปไปประดิษฐานในนานาประเทศ

ภายหลังทำตติยสังคายนาแล้ว พระเจ้าอโศกมหาราชและพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ได้จัดคณะพระสงฆ์ไปประกาศพระศาสนาในแคว้นต่าง ๆ รวม ๙ ประเทศ

๑. แคว้นกัสสมีระและคันธาระ

พระมัชฌันติกเถระกับพระสงฆ์รวม ๕ รูป เดินทางไปประกาศพระศาสนาในรัฐทั้ง ๒ นี้ รัฐกัสสมีระในปัจจุบันคือแคว้นแคชเมียร์ เป็นมณฑลหนึ่งของอินเดีย รัฐคันธาระอยู่ในปากีสถาน เมื่อแยกปากีสถานตั้งเป็นประเทศเอกราชแล้ว แคว้นคันธาระเมืองพระพุทธศาสนาในสมัยโบราณแห่งนี้ก็ตกไปอยู่ในอาณาเขตประเทศที่ประชาชนนับถือศาสนาอิสลาม คือปากีสถานตะวันออก ซึ่งเวลานี้แยกจากปากีสถานตะวันตกตั้งเป็นเอกราชชื่อประเทศบังคลาเทศ

การประดิษฐานพระพุทธศาสนาลงในแคว้นกัสสมีระและคันธาระนี้ ในระยะตอนต้นก็คงจะเป็นหลักฐานมั่นคงดี เช่นกับในประเทศอื่น จึงปรากฏมีพระพุทธรูปและปูชนียสถานโบราณสถาน และวัดวาอารามเหลืออยู่ แต่ต่อมาเมื่อชนชาติที่นับถือศาสนาอิสลามเข้ายึดครองชมพูทวีปไว้ในอำนาจแล้ว พระพุทธศาสนาในแคว้นทั้ง ๒ นี้ก็ถูกทำลายลงโดยลำดับ แต่ก็เป็นที่น่ายินดีที่พุทธศาสนิกชนผู้มีศรัทธามั่นคงได้ช่วยกันรักษาพระพุทธศาสนารอดมาได้เป็นบางส่วนจนถึงปัจจุบันนี้

การปกครองคณะสงฆ์ในตอนแรกเริ่มนั้นมีพระมัชฌันติกเถระเป็นหัวหน้า เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วพระเถระชั้นศิษย์ก็คงได้รับหน้าที่เป็นหัวหน้าปกครองสงฆ์สืบต่อกันมา จนถึงวาระที่ศาสนาอิสลามเข้าไปรุกรานจึงแตกกระจัดกระจายกันไป

๒. รัฐมหิงสกะ

พระมหาเถระกับพระสงฆ์รวม ๕ รูป เดินทางไปประกาศพระศาสนาในแคว้นนี้ แต่จะได้ผลมากน้อยอย่างไรไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด และยังไม่ทราบว่าในปัจจุบันนี้รัฐมหิงสกะอยู่ในอาณาเขตประเทศใด

๓. รัฐวนวาสี

พระรักขิตเถระพร้อมด้วยพระสงฆ์ ๕ รูป รับภาระธุระไปประกาศพระศาสนาในรัฐวนวาสี แคว้นวนวาสีมีราชธานีชื่อนครศรีเกษตร คือเมืองแปรซึ่งเคยเป็นราชธานีของประเทศรามัญปัจจุบันรวมอยู่ในสหภาพพม่า

เมื่อพระพุทธศาสนาเข้าไปสู่รามัญประเทศนั้นได้รับศาสนูปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์เป็นอย่างดี พระพุทธศาสนาได้แผ่ไพศาลไปในรามัญประเทศตั้งแต่เริ่มแรก พระเจ้าแผ่นดินต่อมาได้ทะนุบำรุงพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองมาโดยลำดับ ครั้นมาภายหลังพระสงฆ์เกิดรังเกียจกันด้วยข้อปฏิบัติตามพระธรรมวินัย แตกแยกเป็นสำนักแยกนิกาย ต่างรังเกียจกันไม่ยอมร่วมอุโบสถสังฆกรรมถึงพุทธศักราช ๒๑๐๘ พระเจ้าแผ่นดินจะให้สงฆ์รวมเป็นนิกายเดียวกันเหมือนแต่ก่อน จึงส่งพระรามัญ ๒๒ รูป ไปบวชแปลงที่ประเทศลังกาพระเถระลังกาให้สึกก่อนแล้วจึงบวชให้แล้วตั้งต้นนับพรรษาใหม่ ก่อนจะส่งพระสงฆ์รามัญที่ไปบวชแปลงกลับคืนประเทศของตน พระเจ้าแผ่นดินลังกาตั้งสมณศักดิ์มีราชทินนามให้แล้วจึงส่งกลับประเทศรามัญ เมื่อมาถึงประเทศรามัญ ก็เป็น

อุปัชฌาย์ให้อุปสมบทไม่ได้เพราะนับพรรษาตั้งต้นใหม่รออยู่จนมีพรรษาครบ ๑๐ เป็นเถระจึงทำการบวชกุลบุตร พระสงฆ์รามัญจึงเกิดมีสองนิกาย คือ นิกายเดิมกับนิกายแปลงจากลังกา

๔. ปรันตกประเทศ

พระธรรมรักขิตเถระเป็นหัวหน้าพร้อมด้วยพระสงฆ์อื่นรวมคณะเป็น ๕ รูป เดินทางไปประกาศพระพุทธศาสนาที่ประเทศปรันตกะ แต่รัฐหรือประเทศนี้ในปัจจุบันอยู่ในอาณาเขตของประเทศใดหรือเมืองใด นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนายังสันนิษฐานไม่แน่นอนว่าคือที่ใด อยู่ในประเทศใด มีแต่ศาสตราจารย์วินเซนต์ เอ. สมิธ ผู้เดียวที่สันนิษฐานว่าปรันตกประเทศ คือดินแดนที่อยู่ชายทะเล เหนือเมืองบอมเบย์ของประเทศอินเดีย

๕. มหารัฐประเทศ

พระมหาธรรมรักขิตเถระกับพระสงฆ์เป็นคณะรวม ๕ รูป เดินทางไปประกาศพระศาสนาในแคว้นมหารัฐ แต่แคว้นมหารัฐหรือมหารัฐประเทศในสมัยนั้นจะอยู่ในดินแดนแห่งใดในปัจจุบันนี้ ยังไม่เป็นที่ยืนยันแน่นอน ศาสตราจารย์ วินเซนต์ เอ. สมิธ คนเดียวที่สันนิษฐานว่าคือดินแดนอยู่ตอนเหนือของแม่น้ำโคธาวารี

๖. แคว้นโยนก

พระมหารักขิตเถระ พร้อมด้วยพระสงฆ์รวม ๕ รูป เดินทางไปประกาศพระศาสนาในแคว้นโยนก แคว้นโยนกนี้ตามทางสันนิษฐานของศาสตราจารย์ วินเซนต์ เอ. สมิธ ว่าคือดินแดนที่พวกโยนกมาครอบครอง ปัจจุบันนี้อยู่ในประเทศอิหร่านและเปอร์เซีย แต่ปราชญ์ผู้แต่งคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาบางท่านเห็นว่า หมายถึงดินแดนของอาณาจักรโยนกเชียงแสน หรืออาณาจักรลานนาไทยในสมัยต่อมา ซึ่งในปัจจุบันอยู่ในอาณาเขตประเทศไทย

๗. หิมวันตประเทศ

พระมัชฌิมเถระ กับพระสงฆ์รวม ๕ รูป เดินทางไปประกาศพระพุทธศาสนาในหิมวันตประเทศ คือประเทศในแถบภูเขาหิมาลัย มีประเทศเนปาลเป็นต้น

๘. ประเทศลังกา

พระมหินทเถระ ราชโอรสของพระเจ้าอโศกมหาราช พร้อมด้วยพระสงฆ์รวม ๕ รูป กับสามเณร ชื่อสุมนะ รับฉันทานุมัติให้ไปประกาศพระพุทธศาสนาในประเทศลังกา แต่ท่าน

ไม่ได้ออกเดินทางจากเมืองปาฏลีบุตรในปี พ.ศ. ๒๓๖ ไปพร้อมกับพระเถระคณะอื่น เพราะท่านพิจารณาเห็นว่า ประเทศลังกาเวลานั้นพระเจ้าแผ่นดินทรงชราภาพ ถ้าไปขอราชูปถัมภ์เผยแผ่พระศาสนาคงไม่บังเกิดผล ท่านจึงเดินทางไปเมืองอุชเชนี เยี่ยมพระราชเทวีพระมารดา เทศนาสงเคราะห์ญาติและชาวเมืองอุชเชนีอยู่เป็นเวลา ๗ เดือน พอทราบข่าวว่าพระเจ้าแผ่นดินลังกาสวรรคต พระเจ้าเทวานัมปิยติศราชโอรสขึ้นครองราชสมบัติแทน พระมหินทเถระพร้อมด้วยคณะจึงเดินทางไปลังกาในวันเพ็ญกลางเดือน ๗ ปีต่อมา

พระเจ้าเทวานัมปิยติศทรงรับอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาอย่างดียิ่ง พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายไปตลอดราชอาณาจักรลังกา ต่อมาพระสังฆมิตตาเถรีพระภคินีร่วมพระมารดากับพระมหินทเถระ เดินทางไปยังเกาะลังกาพร้อมกับนำกิ่งพระศรีมหาโพธิพุทธคยาไปปลูกไว้ที่เมืองอนุราชบุรี พระสังฆมิตตาเถรีเป็นอุปัชฌาย์บวชกุลธิดาชาวลังกาเป็นภิกษุณีสามเณรี ประเทศลังกาจึงมีพระพุทธบริษัทครบ ๔ เหล่า คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา

๙. แคว้นสุวรรณภูมิ

แคว้นสุวรรณภูมิ หรือที่คำบาลีเรียกว่า "สุวณฺณภูมิ" เป็นอาณาจักรหนึ่งที่พระเจ้าอโศกมหาราชและพระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระจัดส่งพระสงฆ์มาประกาศพระศาสนา เมื่อพุทธศักราช ๒๓๖ พระเถระที่มาแคว้นสุวรรณภูมิ คือพระโสณเถระกับพระอุตตรเถระ พร้อมด้วยคณะสงฆ์อีก ๕ รูป เดินทางจากเมืองปาฏลีบุตรนครหลวงของประเทศมคธมาโดยลำดับจนถึงแคว้นสุวรรณภูมิ

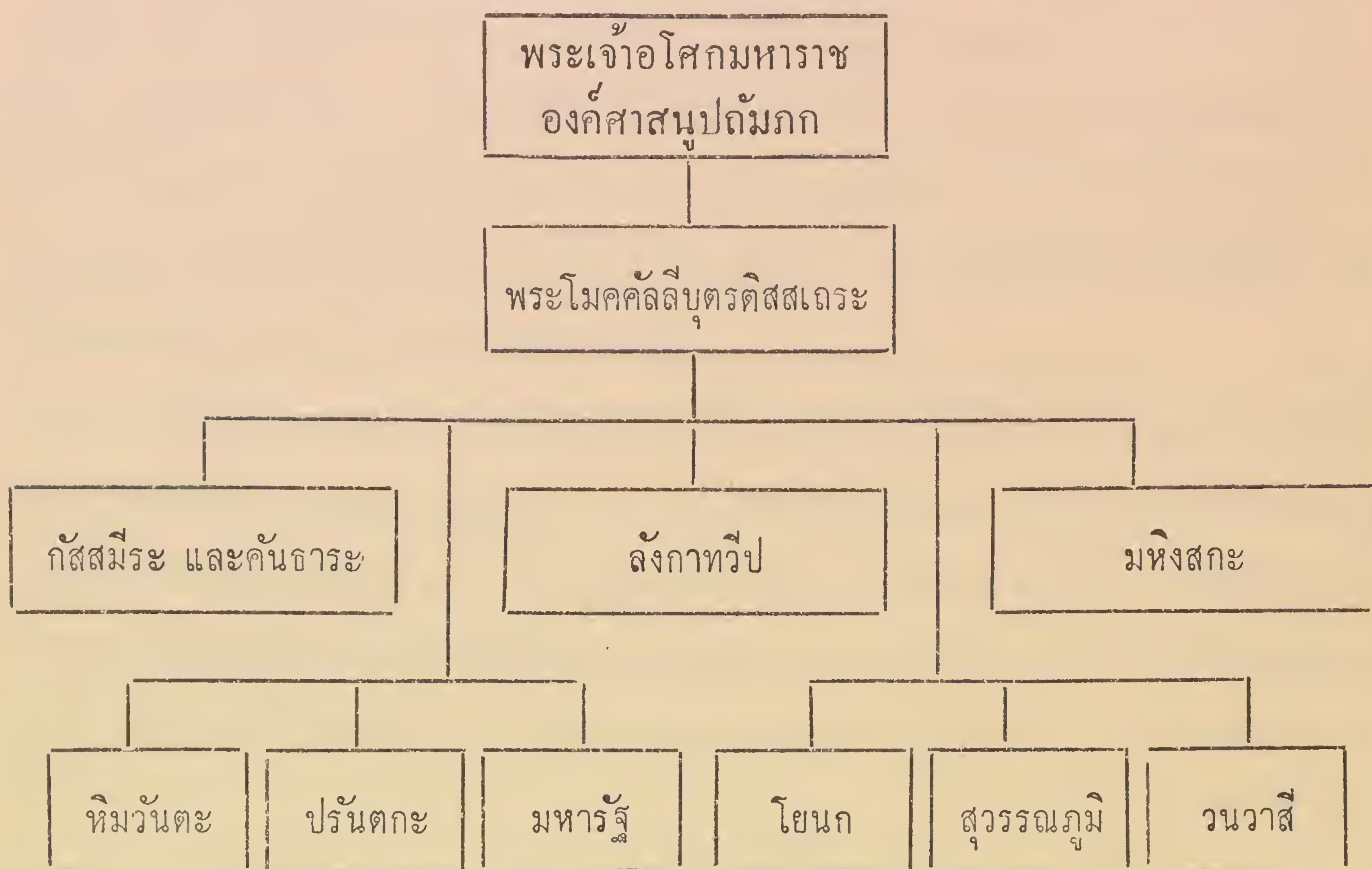
แคว้นสุวรรณภูมิ หรือ "สุวณฺณภูมิ" ที่พระพุทธศาสนามาประดิษฐานเริ่มแรกในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ฝ่ายพม่ารามัญก็อ้างว่า สุวรรณภูมิคือดินแดนที่เป็นเมือง สะเทิมหรือเมืองสุธรรมนคร ซึ่งเคยเป็นราชธานีของอาณาจักรรามัญโบราณปัจจุบันนี้รวมอยู่ในสหภาพพม่า แต่พระเถระพม่าผู้แต่งคัมภีร์ศาสนาวงษ์เองก็ยังไม่ตกลงใจเชื่อมั่นว่า สุวรรณภูมิอยู่ในอาณาเขตประเทศรามัญ อาจารย์บางท่านเห็นว่าสุวรรณภูมิ คือแคว้นหริภุญไชย และบางท่านก็ว่าสุวรรณภูมิ คือดินแดนสยามประเทศ

ตามหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชาติไทย มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่า "สุวรรณภูมิ" คือดินแดนที่เป็นอาณาจักรของชนชาติไทย ดินแดนแห่งนี้เป็นแหลมยื่นลงไปในคาบสมุทร เรียกว่า "แหลมทอง" พระเจ้าอโศกมหาราชและพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ มีความเห็นร่วมกันจะประกาศพระพุทธศาสนาในดินแดนแห่งนี้ จึงส่งพระโสณเถระกับพระอุตตรเถระให้เดินทางสู่สุวรรณภูมิ และพระเถระทั้งสองได้มาประกาศสัจจธรรมของพระพุทธองค์แก่ชนชาวสยามประเทศเป็นแห่งแรกที่เมืองนครปฐม หลักฐานที่สนับสนุนเรื่องนี้คือรูปธรรมจักรที่แกะสลักลงบนแผ่นหิน และรูปแกะสลักปางปฐมเทศนามีพระปัญจวัคคีย์นั่งพังพระธรรมเทศนาอยู่ต่อพระพักตร์พระพุทธองค์ รูปแกะสลักดังกล่าวนี้ขุดค้นพบที่เมืองนครปฐมเป็นจำนวนมาก และเป็นโบราณวัตถุอย่างเดียวกันกับที่ขุดค้นได้จากบริเวณตำบลสารนาถ หรือป่าอิสิปตนมฤคทายวันเมืองพาราณสีประเทศอินเดีย จึงสันนิษฐานได้ว่า แคว้นสุวรรณภูมิ หรือ "สุวณฺณภูมิ" ที่คัมภีร์บาลีทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงว่า เป็นอาณาจักรแห่งหนึ่ง ซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชให้พระโสณเถระกับพระอุตตรเถระเดินทางจากชมพูทวีปมาประกาศพระศาสนานั้น คือดินแดนที่ตั้งประเทศสยามของชนชาติไทย

บรรดารัฐและประเทศที่พระเจ้าอโศกมหาราช จัดส่งพระสงฆ์ไปประดิษฐานพระพุทธศาสนานั้น ประเทศที่ได้รับศาสนูปถัมภ์จากพระเจ้าแผ่นดิน และประชาชนเป็นอย่างดี จนพระพุทธศาสนาฝังหยั่งรากลงไปอย่างมั่นคง คือ ประเทศลังกา ประเทศรามัญ และแคว้นสุวรรณภูมิอันเป็นที่ตั้งประเทศสยามของชนเชื้อชาติไทยในกาลต่อมา ส่วนรัฐอื่นเช่น กัสสมีระ, คันธาระมหิงสกะ, ปรันตกะ, และหิมวันตประเทศนั้น คงจะไม่ได้รับการสนับสนุนทำนุบำรุงอย่างเพียงพอ หรือในตอนแรกอาจได้รับอุปถัมภ์เป็นอย่างดี แต่ต่อมาพระเจ้าแผ่นดินหรือผู้ปกครองแคว้นนั้นหันไปเลื่อมใสนับถือลัทธิศาสนาอื่น พระพุทธศาสนาจึงเสื่อมโทรมลงโดยลำดับ จนในที่สุดในบางประเทศจึงเหลือแต่ซากโบราณวัตถุปูชนียสถาน ส่วนพระภิกษุสงฆ์และพุทธศาสนิกชน ไม่มีหลงเหลืออยู่เลย ฉะนั้นการปกครองคณะสงฆ์ของประเทศที่พระเจ้าอโศกมหาราชส่งคณะพระสงฆ์ไปประดิษฐานพระพุทธศาสนา จะได้นำมากล่าวเฉพาะบางประเทศ คือประเทศลังกาที่พระพุทธศาสนาฝังรากลงเป็นหลักฐานมั่นคง และมีศาสนสัมพันธ์กับประเทศไทยสืบต่อมาโดยไม่ขาดสาย

(ดูแผนภูมิ ๒)

แผนภูมิ ๒ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งพระสงฆ์ไปประกาศพระพุทธศาสนาในนานาประเทศ



การปกครองคณะสงฆ์ในประเทศลังกา

พระเจ้าเทวานัมปิยดิศพระเจ้าแผ่นดินลังกา นับว่าทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภกที่ประเสริฐพระองค์หนึ่งของพระพุทธศาสนา เมื่อพระมหินทเถระเดินทางจากชมพูทวีปไปถึงเกาะลังกา ก็ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ พระองค์ทรงสร้างวัดทรงบำรุงพระสงฆ์และทรงนำพสกนิกรให้เลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย พระพุทธศาสนาได้หยั่งลงในแผ่นดินสีหฬทวีปและแผ่ไพศาลไปในอาณาเขตประเทศอย่างรวดเร็วยิ่งกว่าประเทศอื่นใน ๙ ประเทศที่พระเจ้าอโศกมหาราชและพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระส่งคณะพระสงฆ์ไปประกาศพระศาสนา

การปกครองคณะสงฆ์ในเกาะลังการะยะเริ่มแรกนั้น คงถือว่าพระมหินทเถระเป็นหัวหน้าหรือเป็นประมุข บรรดาวัดและพระภิกษุสามเณรก็ขึ้นอยู่ในปกครองของพระเถระองค์นี้ ระเบียบการปกครองก็ยึดถือพระธรรมวินัยเป็นปทัฏฐาน โดยมีพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ เมื่อพระมหินทเถระปฐมวงศ์แห่งคณะสงฆ์ลังกาทวีปนิพพานแล้ว พระเถระที่เป็นสัทธิวิหาริกและ

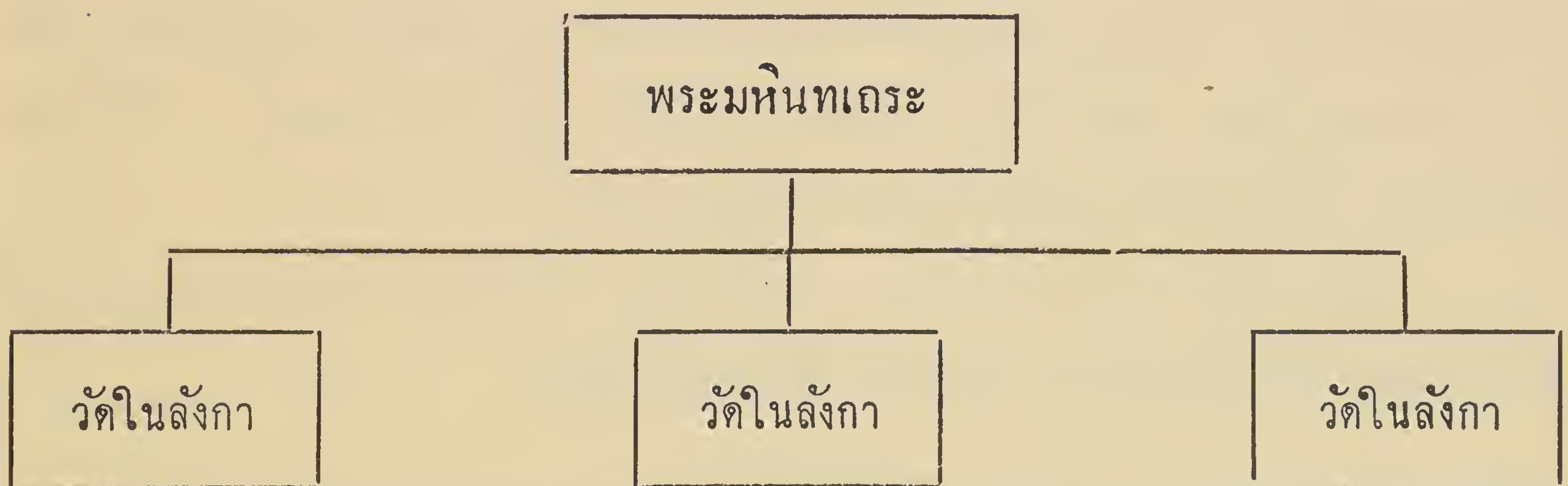
อันเตวาสิกก็ได้สืบมรดกพระศาสนาต่อ ๆ กันมา แต่ยังไม่มีการแต่งตั้งสถาปนาหัวหน้าพระสงฆ์ให้เป็นพระมหาสามิหรือพระสังฆราชา พระเถระองค์ใดเป็นผู้อาวุโสสูงทรงธรรมวินัยแตกฉานในพระไตรปิฎก ก็ได้รับยกย่องนับถือให้เป็นหัวหน้าคณาจารย์ วัดหรือสำนักทั้งหลายก็เชื่อฟังโอวาทอยู่ในปกครองโดยปริยาย ฝ่ายบ้านเมืองก็ยอมรับนับถือว่าท่านผู้นั้นเป็นประมุขสงฆ์ โดยไม่ต้องออกตราตั้งเป็นทางราชการแผ่นดิน

แผนผังการปกครองคณะสงฆ์ในเกาะลังกา สมัยแรกประดิษฐานพระพุทธศาสนาต่อมาจนถึงสมัยก่อนสงฆ์แตกแยกนิกาย คงจะเหมือนกับการปกครองคณะสงฆ์ในชมพูทวีปตามที่กล่าวมาแล้ว

(ดูแผนภูมิ ๓)

แผนภูมิ ๓ ประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป

โดย พระมหินทเถระ (ราชโอรสพระเจ้าอโศกมหาราช)



มาถึงปีพุทธศักราช ๓๕๔ พระสงฆ์ในเกาะลังกาก็แตกแยกกันเป็น ๒ คณะ คือ เดิมมีคณะเดียว เรียกว่า คณะมหาวิหารวาสี เป็นคณะเริ่มแรกที่พระสงฆ์นำพระพุทธศาสนามาประดิษฐานในสีหฬทวีปมีพระมหินทเถระเป็นต้น กาลล่วงมาประมาณ ๑๐๐ ปีเศษ พระภิกษุสำนักอภัยคีรีวิหาร ซึ่งแต่เดิมมาก็ขึ้นกับสำนักมหาวิหาร เกิดมีความเห็นไม่ลงรอยกับคณะมหาวิหาร จึงแยกออกมาตั้งเป็นคณะหนึ่ง เรียกชื่อว่า คณะอภัยคีรีวาสี เมื่อแยกออกมาได้ประมาณ ๓๔๒ ปี พระสงฆ์ในคณะอภัยคีรีวาสีอีกพวกหนึ่งได้แยกออกไปตั้งคณะใหม่ เรียกว่า คณะเชตวนวาสี

คณะเชตวนวาสีแยกออกมาตั้งคณะได้ประมาณ ๓๐๐ ปีเศษ พระภิกษุในคณะนี้และพระภิกษุในคณะอภัยคีรีวาสีเห็นว่าคณะมหาวิหารวาสีเป็นคณะใหญ่ที่สุดในเกาะลังกา จึงพากันแยกออกมาจาก ๒ คณะรวมกันมาตั้งเป็น **คณะมหาวิหาร** ขึ้นใหม่อีก พระสงฆ์ในลังกาแตกแยกกันออกเป็น ๔ คณะ เมื่อมีความเห็นไม่ลงรอยกันในพระธรรมวินัย และไม่ยอมร่วมอุโบสถสังฆ-กรรมกันเช่นนี้ จะเรียกว่าแยกนิกายออกเป็น ๔ นิกายก็คงไม่ผิด

การที่พระสงฆ์แตกแยกนิกายตั้งเป็นคณะ ถือพวกเขาพวกเรา ชิงดีชิงเด่นกันด้วยกิเลสเช่นนี้ มิเพียงแต่จะทำให้สังฆมณฑลอลเวงเท่านั้น ยังเป็นเหตุให้เกิดการแตกสามัคคีระหว่างศาสนิกชนในชาติ กระทบกระเทือนถึงการปกครองประเทศอีกด้วย ยิ่งกว่านั้นถ้าฝ่ายอลัชชีอาศัยเพศกาสาวพัตร ใช้กโลบายดึงเอาผู้มีอำนาจในแผ่นดินเข้ามาเป็นฝ่ายด้วยแล้ว ภัยดังกล่าวจะทวีความร้ายแรงยิ่งขึ้นถึงขั้นยกพวกเข้าประหัตประหารทำสงคราม นับแต่คณะสงฆ์ลังกาแตกความสามัคคีแยกออกเป็น ๔ คณะแล้ว พระพุทธศาสนาในลังกาก็เริ่มเสื่อมทรุดลงโดยลำดับ จนถึงสมัยพระเจ้ามหาเสนะเป็นพระเจ้าแผ่นดินลังกา พระสงฆ์คณะอภัยคีรีก็อาศัยอำนาจพระราชาองค์นั้นยุบสำนักคณะมหาวิหาร อันเป็นคณะสงฆ์ดั้งเดิมของพระมหินทเถระ แล้วดำเนินการถอนสีมาวัดมหาวิหาร ด้วยเจตนาจะทำลายล้างคณะสงฆ์สำนักมหาวิหารให้สลายไปจากสังฆมณฑล สำนักมหาวิหารจึงกลายเป็นวัดร้างไม่มีพระสงฆ์อยู่จำพรรษาเป็นเวลาหลายปี

อันตรายของพระพุทธศาสนานั้น ถ้าไม่เกิดจากข้าศึกศัตรูเข้ามายึดครองประเทศชาติแล้ว ก็เกิดจากพุทธบริษัทอันดับ ๑ คือพระภิกษุทุศีลอลัชชีนี่เอง !

(ดูแผนภูมิ ๔)

แผนภูมิ ๔ พระสงฆ์ในลังกาทวีปแตกแยกเป็น ๒ คณะ

คณะมหาวิหาร (คณะเดิม)	คณะอภัยคีรีวิหาร (คณะใหม่)

คณะสงฆ์มหาวิหารอันสืบเนื่องมาจากวงศ์พระอริยะสงฆ์ มีพระมหินทเถระเป็นปฐมวงศ์ต้องกระจัดกระจายพลัดพรายกันไปเพราะอำนาจพระสงฆ์อลัชชีเป็นเวลานาน จนถึงสมัยพระเจ้า

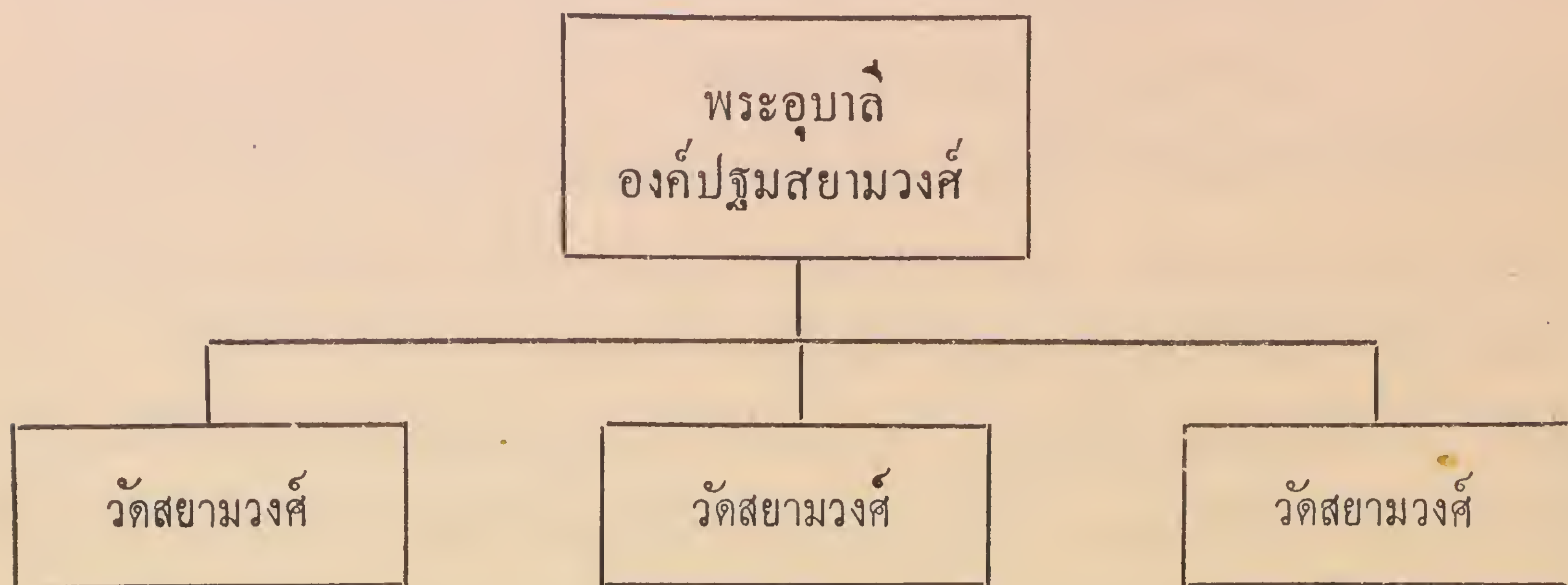
แผ่นดินลังกาพระนามว่ามหาราชาขึ้นครองราชย์ จึงทรงกำจัดพระทุศีลอลัชชีออกไปจากคณะมหาวิหารวาสี และฟื้นฟูพระสงฆ์คณะมหาวิหารวาสีขึ้นใหม่ พระเจ้าแผ่นดินต่อมา คือ พระเจ้าสิริสังฆโพธิมหาราชา พระเจ้าวิชัยพาหุ และพระเจ้าปรักกมพาหุ ได้ทรงทำนุบำรุงคณะสงฆ์มหาวิหารวาสีให้เป็นหลักของพระสงฆ์ลังกาต่อมา แต่ถึงแม้พระเจ้าแผ่นดินทรงถือว่าพระสงฆ์คณะมหาวิหารวาสีเป็นสำนักสงฆ์ของแผ่นดิน อยู่ในราชูปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ พระสงฆ์ในคณะอื่นนิกายอื่นที่แยกออกไปแล้วนั้นก็ยังมีอยู่ และเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของประชาชนบางส่วนอยู่ต่อมา จนถึงสมัยลัทธิล่าเมืองขึ้นของชนชาติยุโรป ประเทศลังกาต้องตกไปเป็นเมืองขึ้นของชาติโปร์ตุเกสในแผ่นดินพระเจ้าธรรมปรักกมพาหุ พระพุทธศาสนาจึงเสื่อมโทรมถึงที่สุด กองทัพเรือโปร์ตุเกตเข้าทำลายพระเจดีย์ วิหาร วัดวาอาราม สึกพระสึกเณร เผาคัมภีร์พระไตรปิฎกบังคับกดขี่ข้าราชการและประชาชนให้เข้ารีตถือคริสต์ศาสนา วัดวาอารามไม่ว่าจะเป็นคณะใด นิกายใดจึงร้างว่างเปล่าไม่มีพระภิกษุสงฆ์อยู่ประจำ จนมาถึงสมัยพระเจ้าแผ่นดินลังกาพระนามว่าพระเจ้ากิตติสิริราชสีหะขึ้นครองราชสมบัติพระพุทธศาสนาจึงได้รับการฟื้นฟูขึ้นอีกครั้งหนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินลังกาองค์นี้ได้มีพระราชสาส์นส่งทูตมาติดต่อขอนิมนต์พระสงฆ์ไทยจากกรุงศรีอยุธยาไปทำการบรรพชาอุปสมบทชาวลังกาเป็นพระภิกษุสืบพระศาสนา พระเจ้าบรมโกษฐ์พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาได้อาราธนาพระอุบาลี พระอริยมุนี และพระสงฆ์รวมเป็นคณะ ๑๒ รูป เดินทางไปเกาะลังกา พระสงฆ์ไทยได้ให้บรรพชาอุปสมบทชาวลังกาเป็นพระภิกษุสามเณร ตั้งวงศ์พระสงฆ์ไทยขึ้นในลังกา เรียกว่า "สยามวงศ์ หรือ สยามนิกาย" สืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบันนี้ นับว่าเป็นเกียรติประวัติของชาติไทยที่ได้ประดิษฐานพระพุทธศาสนาตามลัทธิสงฆ์ไทยไว้ในต่างประเทศเป็นครั้งแรก

รูปการปกครองคณะสงฆ์ลังกาในสมัยพระอุบาลีแห่งกรุงศรีอยุธยาไปเป็นอุปัชฌาย์อุปสมบทกุลบุตรชาวลังกา คงจะมีรูปการปกครองดังนี้

(ดูแผนภูมิ ๕)

กาลต่อมาได้พระสงฆ์จากประเทศพม่า และประเทศรามัญไปให้การอุปสมบทแก่ชาวลังกา และพระชาวลังกาเอง ที่อุปสมบทจากสำนักพระอุบาลีคณะสงฆ์ไทยนั้น เมื่อมีอายุพรรษาเป็นเถระแยกย้ายไปอยู่ตามสำนักต่าง ๆ ทั้งในกรุงและหัวเมือง คงจะฟื้นฟูนิกายเดิมขึ้นและตั้งนิกายขึ้นใหม่ จึงปรากฏว่าในปัจจุบันนี้ ในประเทศลังกามีนิกายสงฆ์แตกต่างกันอยู่หลายนิกาย รูปการ

แผนภูมิ ๕ พระสงฆ์ไทยจากกรุงศรีอยุธยาไปตั้งคณะสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป



ปกครองคณะสงฆ์ลังกาในปัจจุบัน มีประมุขสงฆ์ดำรงตำแหน่งเป็นสังฆนายก แต่ไม่มีตำแหน่งสังฆราชา การปกครองวัดต่าง ๆ คงขึ้นต่อสังฆนายก ส่วนการปฏิบัติตามลัทธินิกายนั้นต่างเป็นอิสระไม่ขึ้นแก่กัน

ประวัติศาสตร์ชนชาติไทย

ชนเชื้อชาติไทยที่กล่าวถึงในทางประวัติศาสตร์นั้น มิได้หมายถึงเฉพาะพลเมืองในประเทศสยามหรือประเทศไทย ซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นหัวหน้าผู้ปกครอง มีราชธานีอยู่ที่กรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงเทพมหานครในปัจจุบันนี้เท่านั้น หากหมายถึงชนชาติไทยทั้งที่อยู่ในถิ่นดั้งเดิมในดินแดนตอนใต้ของประเทศจีน และเมื่อถูกจีนรุกรานทนสู้อยู่ไม่ไหว จึงอพยพจากถิ่นฐานเดิมหลายครั้งหลายคราว บางพวกก็ได้อพยพเคลื่อนย้ายลงมาทางตอนใต้ แยกย้ายกันไปตั้งเป็นเมืองมีหัวหน้าปกครอง พวกหนึ่งอพยพลงไปตามสายแม่น้ำสาละวินไปตั้งเมืองขึ้นเรียกว่า แสนหวี และพวกเดียวกันนี้แยกไปตั้งเมืองในแคว้นอัสสัม อีกพวกหนึ่งเคลื่อนลงมาทางสายแม่น้ำโขงแยกไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ตังเกี๋ย และในสายเดียวกันนี้อีกพวกหนึ่งเลื่อนลงมาทางใต้มาตั้งอาณาจักรอยู่ที่เชียงแสน ดินแดนที่ชนชาติไทยอพยพมาตั้งเมืองขึ้นใหม่นี้ ทางทิศตะวันออกของแม่น้ำโขงตอนใต้เป็นของขอม ทางตะวันตก ลุ่มแม่น้ำสาละวินและแม่น้ำอิราวดีเป็นของมอญหรือรามัญ ระหว่างตอนกลางเป็นดินแดนของละว้าหรือลาว เมื่อมายึดดินแดนของเขาตั้งเป็นบ้านเมืองก็ต้องสู้รบกับเจ้าของถิ่นเดิมเป็นธรรมดา

พระเจ้าสิงหนวัติหัวหน้าของชนชาติไทยสายหนึ่งพาบริวารอพยพมาตั้งอาณาจักรขึ้นใหม่ เรียกว่า "อาณาจักรโยนกเชียงแสน" สืบกษัตริย์ต่อมาหลายพระองค์ จนถึงสมัยพระเจ้าอนุรุทธ์ หรือ อโนรธามังช่อ กษัตริย์พม่าผู้ทรงเดชานุภาพเข้ายึดประเทศมอญทั้งหมดไว้ในอำนาจ แล้วยกทัพมาปราบอาณาจักรโยนกและทวารวดีของขอมจนถึงเมืองลพบุรี อาณาจักรโยนกเชียงแสนของไทยก็ตกไปอยู่ในอำนาจพระมหากษัตริย์พม่าองค์นี้ด้วย ภายหลังพม่าอ่อนอำนาจลงขอมก็เข้ามาปกครองแทน พระเจ้าพรหมกษัตริย์ไทยครองอาณาจักรนครเชียงแสนมีเดชานุภาพไม่ยอมส่งส่วยอ่อนน้อมต่อขอม ขอมยกทัพมาปราบก็ถูกตีแตกพ่ายไปทุกครั้ง นอกจากนี้พระองค์ยังได้ยกทัพไปต่อสู้แย่งดินแดนได้จากขอมลงมาทางใต้ถึงเมืองชะเลียง และแผ่อำนาจครอบคลุมตลอดดินแดนลานช้าง และลานนา แต่เมื่อพระองค์ทิวงคตแล้วพระเจ้าชัยสิริราชโอรสอ่อนแอ พวกมอญยกทัพไปตีเห็นสู้ไม่ไหวจึงทิ้งเมืองอพยพลงมาทางใต้มาตั้งมั่นอยู่ที่เมืองแปป ส่วนชนชาติไทยในถิ่นเดิมที่อาณาจักรน่านเจ้านั้น ครั้นถึงสมัยกุบไลข่านกษัตริย์ชาวมองโกลผู้ทรงอำนาจของประเทศจีน ชนชาติไทยก็ตกไปอยู่ในอำนาจของจีนโดยสิ้นเชิง พวกไทยบางส่วนอพยพลงมาทางใต้มาสมทบกับพวกที่มาอยู่ก่อน มีหัวหน้า ๒ คน คือ พ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด กับพ่อขุนบางกลางท่าวเจ้าเมืองบางยาง รวมกำลังแข็งข้อไม่ยอมขึ้นต่อขอม แล้วยกกองทัพมาตีได้เมืองสุโขทัยไว้ในครอบครอง ชนชาติไทยจึงยกย่องเทิดทูนพ่อขุนบางกลางท่าวขึ้นเป็นกษัตริย์ถวายพระนามว่า "พ่อขุนศรีอินทราทิตย์" เป็นปฐมกษัตริย์ของราชวงศ์สุโขทัย และตั้งประเทศของชนชาติไทยขึ้นเป็นประเทศเอกราชอิสระตั้งแต่นั้นมา

ประวัติศาสตร์ชาติไทยที่นำมากล่าวสังเขปนี้ เพื่อให้สัมพันธ์กับเรื่องพระพุทธศาสนาและการปกครองคณะสงฆ์ไทย แต่พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนของชนเชื้อชาติไทยในยุคใดและชนชาติไทยได้รับนับถือพระพุทธศาสนาในสมัยใด ยังคงเป็นปัญหาอยู่ เพราะในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชส่งคณะสงฆ์มาประดิษฐานในแคว้นสุวรรณภูมิใน พ.ศ. ๒๓๖ และเชื่อว่าพระพุทธ-ศาสนาได้หยั่งลงที่เมืองนครปฐมเป็นแห่งแรกนั้น ในระยะนั้นชนชาติไทยยังอพยพลงมาไม่ถึงดินแดนเมืองนครปฐม ฝ่ายพม่ารามัญก็ว่า แคว้นสุวรรณภูมิ หรือ "สุวณฺณภูมิ" อยู่ในดินแดนประเทศมอญ ซึ่งในสมัยนั้นมี ๓ รัฐ คือ หงสาวดี เมาะตะมะ และสุวรรณภูมิ นอกจากนี้อาณาจักรโยนกเชียงแสนของชนชาติไทยอีกพวกหนึ่งได้ตั้งมั่นเป็นปึกแผ่นอยู่ก่อนที่ชนชาติ-ไทยทางใต้จะยึดเมืองสุโขทัยจากขอม พวกชาวไทยในอาณาจักรโยนกเชียงแสนได้รับนับถือพระ-พุทธศาสนาอยู่แล้ว พระพุทธศาสนาจึงเป็นที่นับถือของชนชาติไทยมาก่อนสมัยสุโขทัยและคงจะ

ก่อนสมัยโยนกเชียงแสน แต่จะเข้ามาเมื่อใดสมัยใดนั้นขอนักประวัติศาสตร์ได้ช่วยพิจารณารวมทั้งตัวอักษรหนังสือที่คนเชื้อชาติไทยใช้มาก่อนที่พ่อขุนรามคำแหงคิดประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นใน พ.ศ. ๑๘๒๖ นั้นใช้หนังสืออะไร และตัวหนังสือของลานนาไทยและลานช้างที่ใช้มาจนถึงปัจจุบันนี้นั้นคิดประดิษฐ์ขึ้นในสมัยใด ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะแต่เรื่องการปกครองคณะสงฆ์ไทยในสมัยต่าง ๆ เท่านั้น

การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยสุโขทัย

กรุงสุโขทัยเป็นเมืองหน้าด่านของขอมมาก่อนลัทธิศาสนาระหว่างที่ขอมปกครองอยู่นั้นจึงมีหลายอย่าง ทั้งศาสนาพราหมณ์ศาสนาพุทธ เมื่อไทยเข้ายึดครองกรุงสุโขทัยได้จากขอมแล้วก็ได้ปรับปรุงการถือศาสนาตามแบบไทย คือนับถือพระพุทธศาสนาเป็นหลัก แต่ก็นับถือศาสนาพราหมณ์และนับถือผีเทวดาอารักษ์อันเป็นประเพณีเดิมของไทยปะปนกันด้วย ในสมัยพระเจ้ารามคำแหงมหาราชได้โปรดอาราธนาพระสงฆ์ลังกาวงศ์จากเมืองนครศรีธรรมราชมาอยู่สุโขทัย และได้พระพุทธสิหิงค์จากลังกามาไว้ที่กรุงสุโขทัย ในสมัยเดียวกันนี้พระเจ้าปรักกมพาหุพระเจ้าแผ่นดินลังกาได้ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นอีกวาระหนึ่ง มีพระภิกษุชาติมอญ เขมร และไทยพากันไปศึกษาบวชแปลงเป็นลังกาวงศ์แล้วกลับมาตั้งศาสนาวงศ์ลังกาขึ้นในประเทศของตน

การจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์นั้น พระเจ้ารามคำแหงมหาราชทรงสถาปนาพระมหาเถระขึ้นเป็นพระสังฆราช เป็นประมุขปกครองสงฆ์และวัดวาอารามทั่วสังฆมณฑล ดังที่ปรากฏในศิลาจารึกตอนหนึ่งว่า :—

> "กลางเมืองสุโขทัยนี้มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฏฐารศ มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม มีปู่ครู มีสังฆราช มีเถร มีมหาเถร"

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพสันนิษฐานว่า สังฆราชเห็นจะเป็นตำแหน่งสังฆนายกชั้นสูงสุด ตำแหน่งปู่ครูตรงกับตำแหน่งพระครูในปัจจุบัน รองลงมาจากสังฆราช มหาเถระและเถระนั้นได้แก่พระภิกษุผู้มีอายุพรรษามาก และทรงคุณธรรมตามพระธรรมวินัย และทรงเห็นว่าในครั้งกรุงสุโขทัยนั้นพระสังฆราชคงจะมีมากกว่าองค์เดียว หัวเมืองใหญ่และเมืองประเทศราชน่าจะมีพระสังฆราชเป็นสังฆปรินายกของสงฆมบริษัทตลอดเขตเมืองนั้น

ทั้งนี้เพราะในทำเนียบสมณศักดิ์ชั้นหลังยังเรียกเจ้าคณะเมืองว่าพระสังฆราชอยู่หลายเมือง พึ่งจะมาเปลี่ยนเป็นสังฆปาโมกข์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้ และก็ตรงกับฝ่ายลังกาที่มีสมณศักดิ์ ๒ ชั้น คือ ชั้นสูงเรียกว่า มหาสวามิ ชั้นรองลงมาเรียกว่า สวามิ การตั้งพระสงฆ์ให้ดำรงตำแหน่งมหาสวามิและสวามิ จะมีมาแต่ครั้งพระมหินทเถระมาประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปเป็นเริ่มแรก หรือจะมีขึ้นภายหลังในรัชกาลใด ยังไม่พบหลักฐาน แต่การตั้งพระสงฆ์ให้ดำรงตำแหน่งทางการปกครองและมีราชทินนามด้วยนั้น กรุงสุโขทัยคงเอาแบบอย่างมาจากลังกา ดังที่กล่าวไว้ในพงษาวดารเหนือว่า ในครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีนั้น พระเจ้าแผ่นดินจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์เป็นฝ่ายขวาฝ่ายซ้ายและมีราชทินนาม ดังนี้

ฝ่ายขวา อรัญวาสี

พระสังฆราชา	อยู่วัดพระมหาธาตุ
พระครูธรรมเสนา	อยู่วัดใดไม่ปรากฏ
พระครูธรรมไตรโลก	อยู่วัดเขาอินทร์แก้ว
พระครูยาโชค	อยู่วัดอุทยานใหญ่

ฝ่ายซ้าย คามวาสี

พระสังฆราชา	อยู่วัดไตรภูมิป่าแก้ว
พระครูธรรมราชา	อยู่วัดใดไม่ปรากฏ
พระครูยานไตรโลก	อยู่วัดใดไม่ปรากฏ
พระครูญาณสิทธิ์	อยู่วัดใดไม่ปรากฏ

ทำเนียบการปกครองคณะสงฆ์ครั้งกรุงสุโขทัยตามที่กล่าวไว้ในพงษาวดารเหนือ แบ่งการปกครองออกเป็น ๒ ฝ่าย คือฝ่ายอรัญวาสีหรือฝ่ายขวา และฝ่ายคามวาสีหรือฝ่ายซ้าย แต่ละฝ่ายมีสมณศักดิ์ราชทินนามเป็น ๔ ชั้น มีพระสังฆราชาเป็นหัวหน้าหรือสังฆนายก เมื่อตำแหน่งใดว่างลงก็ให้เลื่อนตำแหน่งชั้นต่ำรองลงมาขึ้นไปแทน และย้ายไปครองวัดที่แทนตำแหน่ง ดังที่กล่าวบรรยายไว้ดังนี้ :—

"อันนี้ขึ้นกับวัดไตรภูมิป่าแก้ว และอันนี้คณะวัดพระมหาธาตุหนขวา ถ้าหาพระครูธรรมไตรโลก วัดเขาอินทร์แก้วมิได้ ให้พระครูยาโชค วัดอุทยานใหญ่ ขึ้นเป็นพระครูธรรม-

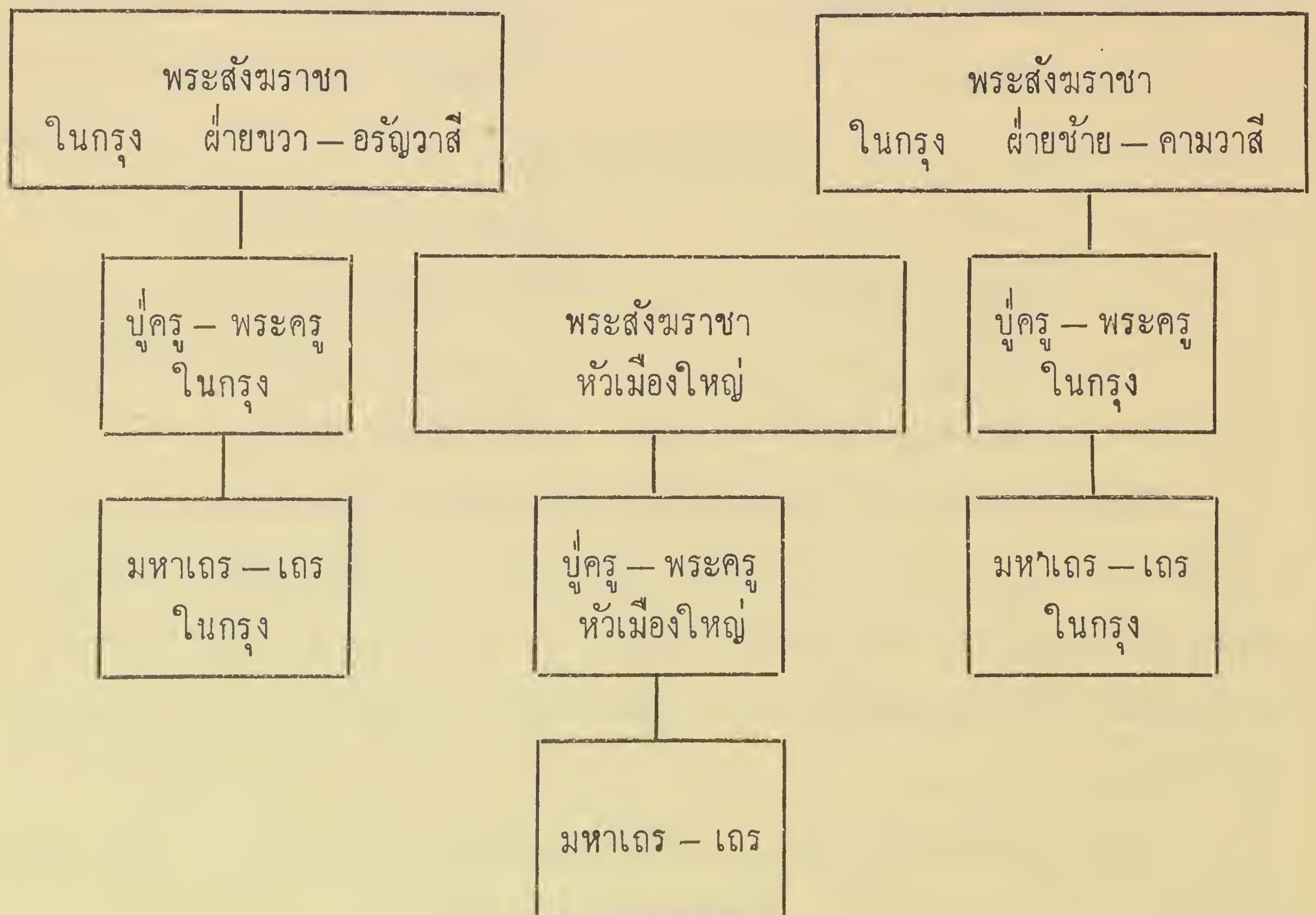
ไตรโลก วัดเขาอินทร์แก้ว ถ้าหาพระครูธรรมเสนามิได้ ให้เอาพระครูธรรมไตรโลก เป็นพระครูธรรมเสนา ถ้าหาพระสังฆราชามิได้ ให้เอาพระครูธรรมเสนาเป็นพระสังฆราชา วัดมหาธาตุ

แต่คณะคามวาสีคณะฝ่ายซ้าย วัดไตรภูมิป่าแก้ว ถ้าหาพระครูญาณไตรโลกมิได้ ให้เอาพระครูญาณสิทธิเป็นพระครูญาณไตรโลก ถ้าหาพระครูธรรมราชามิได้ ให้เอาพระครูญาณไตรโลก เป็นพระครูธรรมราชา ถ้าหาพระสังฆราชามิได้ ให้เอาพระครูธรรมราชา เป็นพระสังฆราชา วัดไตรภูมิป่าแก้ว อันนี้ฝ่ายซ้ายเป็นประเพณีแต่โบราณมา"

โดยนัยนี้จึงสันนิษฐานได้ว่า การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยกรุงสุโขทัยนั้น ตำแหน่งพระสังฆราชา หรือพระสังฆราช เป็นตำแหน่งหัวหน้าฝ่ายหรือหัวหน้าคณะ และมีหลายตำแหน่งรวมทั้งในหัวเมืองใหญ่นอกกรุง มิใช่มีเพียงตำแหน่งเดียวองค์เดียวดังเช่นในสมัยหลังต่อมา

(ดูแผนภูมิ ๖)

แผนภูมิ ๖ การปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงสุโขทัย



เรื่องตั้งสงฆ์ให้มีสมณศักดิ์ราชทินนาม ประเทศลังกาได้เป็นฝ่ายริเริ่มก่อนขึ้นประเทศพุทธศาสนาอื่น เพราะแต่ก่อนนั้นเมื่อพระพุทธศาสนายังรุ่งเรืองอยู่ในชมพูทวีปภายหลังพระพุทธ-องค์ปรินิพพานแล้ว ไม่ปรากฏว่ามีพระเจ้าแผ่นดินองค์ใดในชมพูทวีปได้ตั้งสมณศักดิ์และตำแหน่งทางปกครองแก่คณะสงฆ์ เมื่อลังกาได้ตั้งสมณศักดิ์ราชทินนามแล้วประเทศที่มีศาสนาสัมพันธ์กับลังกาจึงเอาแบบอย่างมาใช้ในประเทศของตน ดังที่ปรากฏในตำนานโยนกว่า เมื่อพระเจ้ากือนาขึ้นเสวยราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินเชียงใหม่ในปี ๑๘๑๐ ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระเถระชาวเมืองสุโขทัย ชื่อพระมหาสุมนเถระ จึงทรงตั้งให้เป็นพระมหาสวามิ มีราชทินนามว่า "พระมหาสุมนบุพรัตนมหาสวามิ" และในพงษาวดารรามัญก็กล่าวไว้ว่า พระเจ้ารามาธิบดีกรุงหงสาวดี มีพระราชประสงค์จะรวมนิกายพระสงฆ์ในรามัญประเทศ ซึ่งแตกแยกกันอยู่เป็นหลายนิกายให้เข้าเป็นนิกายเดียวกันเหมือนเดิม จึงส่งพระเถระรามัญ ๒๒ รูป ออกไปบวชแปลงที่ลังกาในปี พ.ศ. ๒๑๐๘ เมื่อบวชแปลงแล้ว ต่อมาพระเจ้าภูวเนกพาหุ พระเจ้าแผ่นดินลังกาทรงตั้งสมณศักดิ์ให้พระสงฆ์รามัญ ๒๒ รูปนั้นตั้งสมณศักดิ์ให้พระโมคคัลลานเถระมีพระราชทินนามว่า พระสิริสังฆโพธิสามิ ตั้งให้พระมหาสีวลีเถระว่า พระติโลกครูสามิ เป็นต้น การตั้งให้พระสงฆ์ดำรงตำแหน่งทางการปกครองสงฆ์ จึงเชื่อว่าเกิดมีขึ้นที่ลังกาก่อน และประเทศอื่นได้เอาแบบอย่างแต่ก็ได้ปรับปรุงใหม่ให้เหมาะสมกับประเพณีของแต่ละประเทศ

การถวายที่กัลปนา

เกี่ยวกับการอุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระศาสนานั้น การอุทิศที่ไร่ที่นาหรือที่สวนให้เป็นกัลปนาของวัด เพื่อเก็บพืชผลรายได้บำรุงวัดถวายพระสงฆ์ ก็เป็นราชประเพณีอย่างหนึ่งซึ่งมีมาแต่ครั้งโบราณ ดังปรากฏเรื่องราวในพงษาวดารเหนือว่า :—

อนึ่งพระยาล่วงพระราชทานที่ไร่แลนาสัดวัดวาอารามไว้เป็นพระกัลปนาอุทิศไว้สำหรับวัดโคกสิงคาราม ตำบลนา ๕๐๐ ไร่ ตำบลโอทาน้ำ ๒๙๐ ไร่ ตำบลคลองวัดกูบไปถึงบ่าปูน ๑๕๐ ไร่ ตำบลนาดอนได้ ๔๖๐ ไร่ อันนี้ขึ้นแก่วัดโคกสิงคาราม

แลที่ไร่แลนาสัดขึ้นแก่วัดแก้วราชประดิษฐาน ตำบลนาตะแคงได้ ๑๕ ไร่ ตำบลทุ่งศาลาได้ ๗๖๐ ไร่ ตำบลศีร์ษะกระบือได้ ๗๕๐ ไร่ อันนี้ขึ้นแก่วัดแก้วราชประดิษฐาน

แลที่ไร่แลนาสัดขึ้นแก่วัดอุทยานใหญ่ ตำบลบ้านบ่ออ้อยเหลืองได้ ๑,๒๕๐ ไร่ ตำบลม่วงถวายด่านระกาเป็นแดนไปถึงบู่เจ้าศาลตลุงได้ ๕๒๐ ไร่

ขึ้นแก่วัดเขาหลวง แต่นาวัดเจ้าจันทร์มาถึงบ่อหิน มีคันนาใหญ่กลางทุ่งเป็นแดนได้ ๑๕๐ ไร่ ตำบลนามาได้ไร่แลนา ๓๕๐ ไร่ ตำบลบ้านหนองจรเข้ได้ไร่แลนา ๕๖๐ ไร่ อันนี้ขึ้นแก่วัดเขาหลวง

ที่ไร่แลนาสัดขึ้นแก่วัดเขาอินทร์อรัญวาสีจันหันพระธรรมไตรโลก แต่โพธิ์เฒ่านอกวัดป่าแก้วมาถึงถนนหลวงได้ไร่แลนา ๕๐๐ ไร่ แต่เชิงพนมน้อยมาถึงบ่อแก้วได้ไร่แลนา ๔๐ ไร่ ตำบลนามะกอกปมได้ไร่แลนา ๕๖๐ ไร่ ตำบลตาลต้นเดียวทุ่งยั้งได้ไร่แลนา ๒๕๐ ไร่ อันนี้ขึ้นแก่วัดเขาอินทร์

แลที่ไร่แลนาสัดไว้สำหรับวัดไตรภูมิป่าแก้ว ตำบลบ้านเชียงขางค์ ได้ไร่แลนา ๒๔๐ ไร่ ตำบลบ้านหนองอินทร์ ได้ไร่แลนา ๕๗ ไร่ ตำบลบ้านพระยานนทภักดี ได้ไร่แลนา ๖๐๐ ไร่ ตำบลฝ้ายต้น ได้ไร่แลนา ๘๗๐ ไร่ มีเข้าเดือนเป็นแดน

ดังนั้นในครั้งโบราณพระเจ้าแผ่นดินจึงตั้งกรมกัลปนาขึ้นเป็นราชการส่วนหนึ่งในราชการแผ่นดิน มีหน้าที่จัดการผลประโยชน์จากที่กัลปนามาบำรุงพระสงฆ์และวัดวาอารามคู่กับกรมสังฆการี ซึ่งมีหน้าที่ควบคุมดูแลปฏิบัติพระสงฆ์ต่างพระเนตรพระกรรณ

การปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงศรีอยุธยา

แผ่นดินกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนั้นคาบเกี่ยวกับแผ่นดินกรุงสุโขทัยตอนปลาย สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ประกาศตั้งอาณาเขตประเทศไทยทางตอนใต้ และสร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นราชธานีในปี พ.ศ. ๑๘๙๒ ซึ่งเป็นสมัยที่พญาเลอไทครองกรุงสุโขทัย เมื่อพญาเลอไทสวรรคตแล้ว พญาไสลือไทขึ้นครองสมบัติสืบสันตติวงศ์ต่อมาได้ปีเดียวสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (พะงั่ว) ยกทัพขึ้นไปยึดหัวเมืองฝ่ายเหนือไว้ในอำนาจทั้งหมดในปี พ.ศ. ๑๙๒๐ กรุงสุโขทัยจึงหมดสิ้นอิสรภาพตั้งแต่นั้นมา หัวเมืองน้อยใหญ่ของชนชาติไทยจึงมารวมขึ้นกรุงศรีอยุธยาเป็นประเทศเดียวกัน

การพระศาสนาในหัวเมืองทางใต้ต่างกับหัวเมืองทางเหนือ ทางหัวเมืองเหนือถืออย่างลัทธิลังกาวงศ์ ส่วนหัวเมืองทางใต้ขอมเคยมีอำนาจปกครองอยู่ก่อน ศาสนาพราหมณ์และวัฒนธรรม

ขอมจึงเข้าไปมีบทบาทในราชสำนักกรุงศรีอยุธยาอย่างมาก เช่นที่ปรากฏในพระราชพงษาวดาร ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ขึ้นเสวยราชย์ครองกรุงศรีอยุธยานั้น ต้องให้ราชทูตนำสาส์นไปเชิญพราหมณ์ราชพิธี ซึ่งถือว่าเป็นพราหมณ์แท้ผู้บริสุทธิ์ จากเมืองพาราณสี ประเทศอินเดียมาประกอบพระราชพิธี ซึ่งพิธีการเช่นนี้เป็นราชประเพณีของราชสำนักขอมในสมัยนั้น แต่ก็ถือว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของชาวไทยทั้งประเทศ พระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา สร้างวัดวาอาราม ทำนุบำรุงพระสงฆ์ และทรงช่วยจัดระเบียบการปกครองให้เจริญก้าวหน้าตลอดมาทุกรัชกาล

การจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงศรีอยุธยาต่างกับกรุงสุโขทัย คือสมัยกรุงสุโขทัยจัดเป็น ๒ ชั้น มีตำแหน่งพระสังฆราชาหรือพระสังฆราช และตำแหน่งพระครูหรือปู่ครู ตำแหน่งพระสังฆราชาในกรุงมีคู่กันทั้งพระสังฆราชาฝ่ายอรัญวาสีและคามวาสี นอกจากนี้ยังมีพระ-สังฆราชาประจำประเทศราชหรือเมืองใหญ่นอกกรุงอีก แต่ในกรุงศรีอยุธยาจัดเป็น ๓ ชั้น มีตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชเป็นประมุขสงฆ์ รองจากสมเด็จพระสังฆราชมีตำแหน่งพระพุทธ-โฆษาจารย์ เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายคามวาสี ปกครองสงฆ์ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ตำแหน่งพระวันรัตเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวาสี และปกครองสงฆ์หัวเมืองฝ่ายใต้ ต่อมาวัดและพระสงฆ์ที่ขึ้นอยู่ในคณะวัดป่าแก้วของพระวันรัตมีมากขึ้น จึงตั้งตำแหน่งพระพุฒาจารย์ขึ้นอีกตำแหน่งหนึ่ง มีหน้าที่ปกครองสงฆ์คณะคามวาสีที่อยู่ในกรุง พระวันรัตคงปกครองสงฆ์ในหัวเมืองฝ่ายใต้ตามเดิม ตำแหน่งพระครูในกรุงยกสูงขึ้นเป็นพระสังฆราชาคณะ ซึ่งภายหลังต่อมาเรียกว่าพระราชาคณะ สำหรับหัวเมืองคงมีแต่ตำแหน่งชั้นพระครู แต่บางเมืองก็ไม่มีพระครู

ตำแหน่งพระพุทธโฆษาจารย์และพระวันรัต ทั้ง ๒ ตำแหน่งนี้เอาแบบอย่างมาจากลังกา องค์ไหนมีอายุพรรษามากก็ได้เป็นสมเด็จพระสังฆราช ส่วนชั้นสมณศักดิ์พระราชาคณะในสมัยกรุงศรีอยุธยา จัดเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ชั้น ๑ และพระราชาคณะสามัญชั้นรองพระราชาคณะผู้ใหญ่จัดเป็น ๔ ชั้น

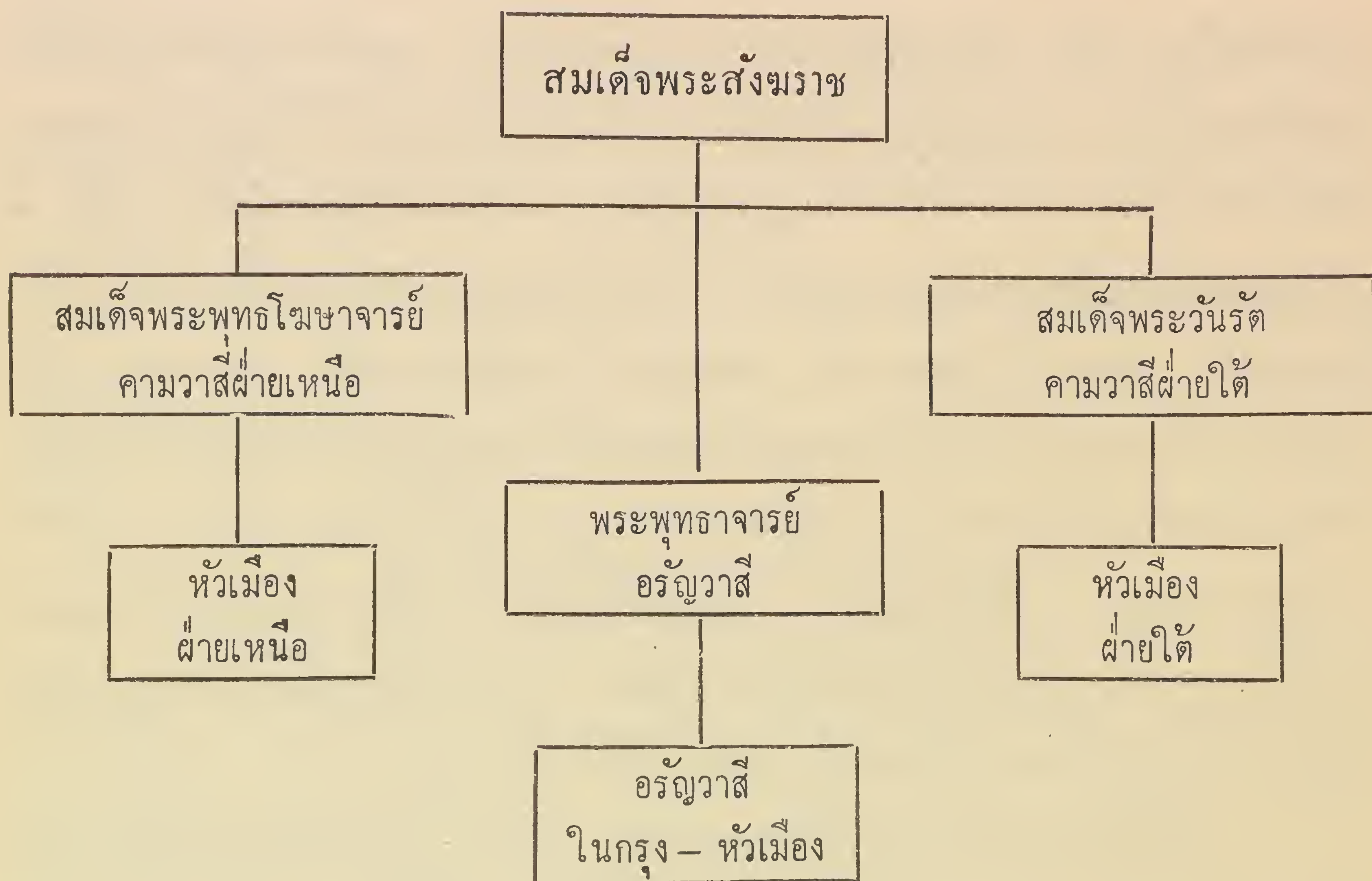
ชั้นที่ ๑ สมเด็จพระสังฆราช ซ้าย—ขวา ได้แก่สมเด็จพระอริยวงษ์ และสมเด็จพระวันรัต

ชั้นที่ ๒ พระพุฒาจารย์ พระพุทธโฆษาจารย์ พระพิมลธรรม พระธรรมโคดม
ชั้นที่ ๓ พระพรหมมุนี พระธรรมเจดีย์ พระธรรมไตรโลก
ชั้นที่ ๔ พระเทพกวี พระเทพมุนีโลก พระญาณไตรโลก

นอกจากที่กล่าวมานี้เป็นพระราชาคณะสามัญ ตำแหน่งพระเทพโมลี พระธรรมโกษา พระโพธิวงศ์ จัดเป็นตำแหน่งพระราชาคณะชั้นสามัญ

(ดูแผนภูมิ ๗)

แผนภูมิ ๗ การปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงศรีอยุธยา



การปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงธนบุรี

ในตอนปลายกรุงศรีอยุธยานั้นบ้านเมืองเกิดจลาจลวุ่นวายตลอดแทบทุกรัชกาล เพราะการแย่งอำนาจชิงราชสมบัติกัน เมื่อบ้านเมืองไม่เป็นปกติสุข วัดวาพระศาสนาก็เสื่อมโทรมเช่นเดียวกัน ในที่สุดทั้งเอกราชของชาติและความมั่นคงของพระพุทธศาสนาก็ถึงกาลอวสาน จนถึง

ปี พ.ศ. ๒๓๑๐ พระเจ้าตากสินมหาราชจึงทรงกู้อิสรภาพชาติไทยคืนมาได้ ทรงสร้างราชธานีขึ้นใหม่ที่กรุงธนบุรี และทรงจัดระเบียบการปกครองประเทศ ในเวลาเดียวกันก็ยกทัพไปปราบข้าศึกศัตรูขยายอาณาเขตประเทศไทยออกไปอย่างกว้างขวางตลอดเวลา ๑๕ ปี ทางฝ่ายพระศาสนาก็ได้ทำนุบำรุงปรับปรุงเช่นเดียวกับทางราชอาณาจักร ทรงรวบรวมพระสงฆ์ผู้ใหญ่ที่กระจัดพลัดพรายไปอยู่ในวัดต่าง ๆ ตามหัวเมืองให้กลับเข้าสู่อารามเดิม หรือนิมนต์มาอยู่วัดในกรุงธนบุรี ทรงตั้งพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิให้มีสมณศักดิ์เหมือนกับในสมัยกรุงศรีอยุธยา เช่นทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช (สี) วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆัง) ให้เป็นประมุขสงฆ์ ทรงตั้งพระพิมลธรรม วัดโพธาราม (วัดพระเชตุพน) และพุฒาจารย์วัดบางหว้าน้อย (วัดอัมรินทร์) ให้มีสมณศักดิ์ชั้นสูงเพื่อช่วยการพระศาสนา นอกจากนี้ยังได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามอีกหลายพระอาราม เช่นบูรณะวัดท้ายตลาด (วัดโมลีโลก) วัดแจ้ง (วัดอรุณ) เป็นต้น

พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงสนพระทัยในทางธรรมเสด็จไปนั่งวิปัสสนากรรมฐานที่วัดบางยี่เรือเป็นเนืองนิตย์ ภายหลังต่อมาทรงมีพระโรคทางประสาทและอารมณ์ จนถึงขั้นมีพระสัญญาวิปลาศสำคัญพระองค์ว่าได้ทรงบรรลุธรรมวิเศษเป็นพระโสดาบัน รับสั่งให้ชุมนุมพระสงฆ์เถรานุเถระ แล้วทรงตั้งปัญหาถามในที่ประชุมสงฆ์ว่า พระภิกษุที่เป็นปุถุชนจะกราบไหว้คฤหัสถ์ที่เป็นพระโสดาบันเช่นพระองค์ได้หรือไม่ พระเถรานุเถระบางท่านที่ไม่มั่นคงในสัจจธรรมและกลัวเกรงพระราชอาญา ก็กราบถวายพระพรว่ากราบไหว้ได้ไม่ผิด แต่พระเถระที่ตั้งมั่นอยู่ในสัจจธรรมตามพระพุทธโอวาท ได้ตอบถวายพระพรว่ากราบไหว้ไม่ได้ พระเถระที่ตอบถวายพระพรไม่เห็นด้วยนี้มี สมเด็จพระสังฆราช (สี) พระพิมลธรรม และพระพุฒาจารย์ เป็นต้น พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพิโรธมากมีรับสั่งให้ถอดจากสมณศักดิ์ทันที ลงอาญาเฆี่ยนหลังสมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะพระสมณศักดิ์ฐานานุกรมที่คัดค้าน จึงนับว่าเป็นวิกฤตการณ์ที่จารึกความเศร้าหมองต่อพระพุทธศาสนาอยู่ในประวัติศาสตร์ชาติไทยตอนหนึ่ง

ในรัชกาลพระเจ้าตากสินมหาราชทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช ๓ องค์ องค์แรกคือพระอาจารย์ดี วัดประดู่ องค์ที่ ๒ คือพระอาจารย์สี อยู่วัดพนัญเชิง อยุธยา องค์ที่ ๓ คือสมเด็จพระสังฆราช (ชื่น) สมเด็จพระสังฆราช (สี) องค์ที่ ๒ ถูกถอดเพราะไม่สนองตามพระราช-

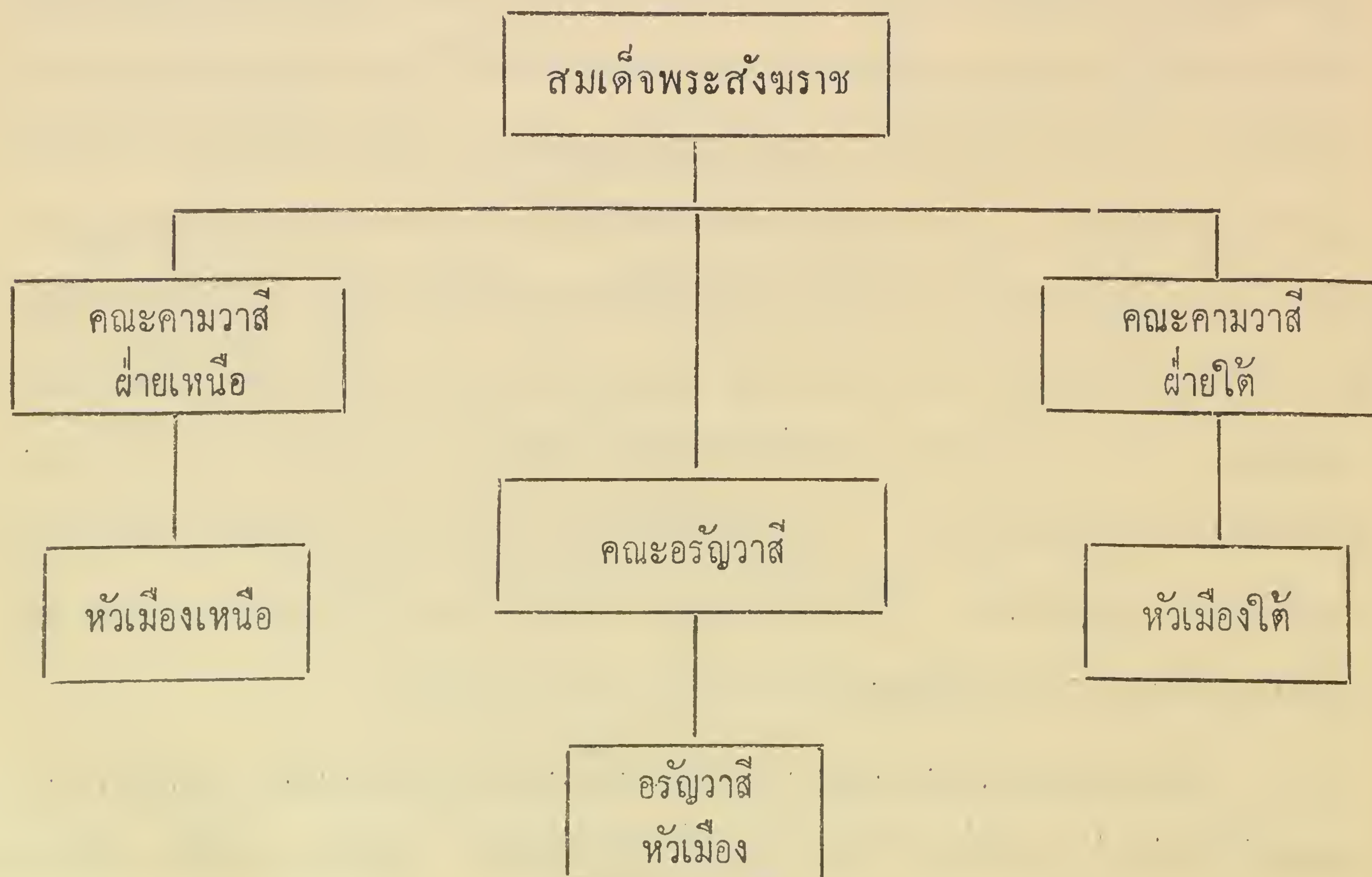
ประสงค์ เมื่อถอดแล้วทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช (ชื่น) ขึ้นเป็นแทน เพราะท่านองค์นี้ทูลสนองคล้อยตามพระราชอัธยาศัย แต่ครั้นมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ท่านก็ถูกถอดจากตำแหน่งสมเด็จพระ-สังฆราชลดชั้นสมณศักดิ์ลงมาเป็นพระธรรมธีรราชมหามุนี สมเด็จพระสังฆราช (สี) กลับได้รับสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชอีกตามเดิมในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

การปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

การคณะสงฆ์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์อาจแยกออกได้เป็น ๓ สมัย คือสมัยแรกตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ สมัยที่ ๒ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๗ ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศไทย จากสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นประชาธิปไตย และสมัยที่ ๓ นับแต่เปลี่ยนการปกครองประเทศจนมาถึงปัจจุบัน

(ดูแผนภูมิ ๘)

แผนภูมิ ๘ การปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงธนบุรี



พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์เหมือนกับครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่มีการปรับปรุงแก้ไขจากเดิมบ้าง คือ ทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช ให้เป็นประมุขสงฆ์ คณะคามวาสีฝ่ายขวา และคณะคามวาสีฝ่ายซ้าย เปลี่ยนมาเรียกชื่อว่า คณะเหนือ คณะใต้ ส่วนคณะสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสีมีน้อย ไม่พอจะเป็นคณะหนึ่งได้ จึงคงไว้แต่ตำแหน่งพระ-พุทธาจารย์เจ้าคณะใหญ่

สมเด็จพระสังฆราชที่ทรงสถาปนาในรัชกาลที่ ๑ คือ สมเด็จพระสังฆราช (สี) วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) สมเด็จพระสังฆราชองค์นี้ได้เป็นพระสังฆราชองค์ที่ ๒ ในครั้งกรุงธนบุรีมาแล้ว แต่พระเจ้าตากสินมหาราชทรงถอดจากตำแหน่งเพราะไม่เห็นชอบด้วยกับพระราชประสงค์ที่จะให้พระภิกษุกราบไหว้คฤหัสถ์ แม้จะเป็นอริยะบุคคลชั้นโสดาบัน สมเด็จ-พระสังฆราช (สี) สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ จึงทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช (สุก) วัดมหาธาตุขึ้นดำรงตำแหน่งแทน ท่านมีพระชนมายุจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์สมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังหลัง และกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ ซึ่งทรงผนวชในแผ่นดินรัชกาลที่ ๑

สมณศักดิ์บางตำแหน่งได้ปรับปรุงใหม่ เช่น เปลี่ยนนาม พระธรรมโคดม เจ้าคณะรองคามวาสีฝ่ายขวาเป็น พระธรรมอุดม เปลี่ยนนามตำแหน่งพระอุบาลีเป็น พระวินัยรักขิต เปลี่ยนตำแหน่งพระญาณสังวรเป็นเจ้าคณะรองฝ่ายอรัญวาสี ตำแหน่งพระญาณไตรโลกเดิมเป็นตำแหน่งเจ้าคณะรองฝ่ายอรัญวาสี จึงลดลงมาเป็นตำแหน่งพระราชาคณะชั้นสามัญแต่นั้นมา

การปกครองคณะสงฆ์ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างใด มีแต่ทรงตั้งสมเด็จพระราชาคณะเป็นพิเศษ ๒ องค์ คือ พระพนรัต (มี) วัดราชบูรณะ เลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จพระพนรัต พระญาณสังวร (สุข) วัดราชสิทธาราม เป็นสมเด็จพระญาณสังวร และทรงตั้งพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวาสุกรี (กรมสมเด็จพระปรมา-นุชิตชิโนรส) เป็นพระองค์เจ้าพระราชาคณะ ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่ทรงตั้งพระราชวงศ์ที่ทรงผนวชอยู่ให้มีสมณศักดิ์ทางคณะสงฆ์ ใน พ.ศ. ๒๓๕๘ ได้ทรงส่งพระสงฆ์ไทยไปลังกา ๙ รูป จากวัดราชบุรณะ ๔ รูป วัดมหาธาตุ ๓ รูป และวัดอื่นที่ไม่ปรากฏชื่อวัดอีก ๑ รูป มีพระอาจารย์

เทพเป็นหัวหน้า อยู่ในลังกาประมาณ ๓ ปีเศษ จึงเดินทางกลับมาถึงประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๑ นำพระศรีมหาโพธิ เมืองอนุราชบุรีมาด้วย ๓ ต้น โปรดให้ปลูกไว้ที่วัดมหาธาตุ วัดสระเกศ และวัดสุทัศน์ วัดละต้นยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้

ในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดการปกครองคณะสงฆ์ใหม่ รวมเอาพระอารามหลวง และวัดราษฎร์ในกรุงเทพ ฯ เข้าเป็นคณะ ๑ เรียกว่าคณะกลาง ขึ้นตรงต่อพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนุชิตชิโนรส อธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพน การปกครองคณะสงฆ์ในรัชกาลนี้ จึงจัดเป็น ๔ คณะ คือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง และคณะอรัญวาสี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงผนวชอยู่ได้ทรงตั้งคณะธรรมยุตขึ้นในรัชกาลที่ ๓ นี้ แต่วัดธรรมยุตยังมีน้อยและส่วนมากอยู่ในกรุงเทพ ฯ จึงยังไม่ได้แยกเป็นคณะหนึ่งต่างหาก โปรดให้ขึ้นในคณะกลางในบังคับบัญชากรมหมื่นนุชิตชิโนรส วัดพระเชตุพน สมณศักดิ์ฝ่ายพระราชวงศ์นั้นได้ทรงตั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงผนวชอยู่ เป็นพระราชคณะชั้นเจ้าคณะรอง กรมพระยาปวเรศร์วริยาลงกรณ์ ครั้งดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้าฤกษ์ และหม่อมเจ้ารอง เป็นพระราชาคณะ

ในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำริเห็นพร้อมกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงผนวชอยู่ว่าพระภิกษุลังกา ๕ รูป ที่มาอยู่จำพรรษา ณ วัดบวรนิเวศวิหารลากลับ ควรจัดส่งพระสงฆ์ไทยออกไปสืบสวนพระศาสนาในลังกาอีกครั้งหนึ่ง และโปรดถวายพระราชภาระนี้ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดพระสงฆ์ไทยเดินทางไปพร้อมกับพระลังกา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลือกพระสงฆ์คณะธรรมยุต ๕ รูป มีพระพุทธิญาณเป็นหัวหน้า ประกอบด้วยพระอมร (ภายหลังเป็นพระอมราภิรักขิต ชื่อเกิด อยู่วัดบรมนิวาส) พระสุภูติ ภายหลังเป็นพระสมุทมุนี ชื่อสังข์เป็นน้อง สมเด็จพระสังฆราช (สา วัดราชประดิษฐ) พระคัมภีร์ และพระพุทธวีระ โปรดให้จัดเรือกำปั่นหลวงไปสู่ลังกาหนึ่งปีกลับมาใน พ.ศ. ๒๓๘๖ ยืมพระไตรปิฎกฉบับลังกามา ๔๐ คัมภีร์ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ โปรดให้พระสงฆ์เป็นสมณทูตไปลังกาอีกเป็นครั้งที่ ๒ เป็นพระสงฆ์คณะธรรมยุตมีจำนวน ๖ รูป คือ พระอมร พระสุภูติ (สองรูปนี้เคยไปครั้งก่อนมาแล้ว) พระสังฆรักขิต พระปิลินทวัชชะ พระปัญญ-

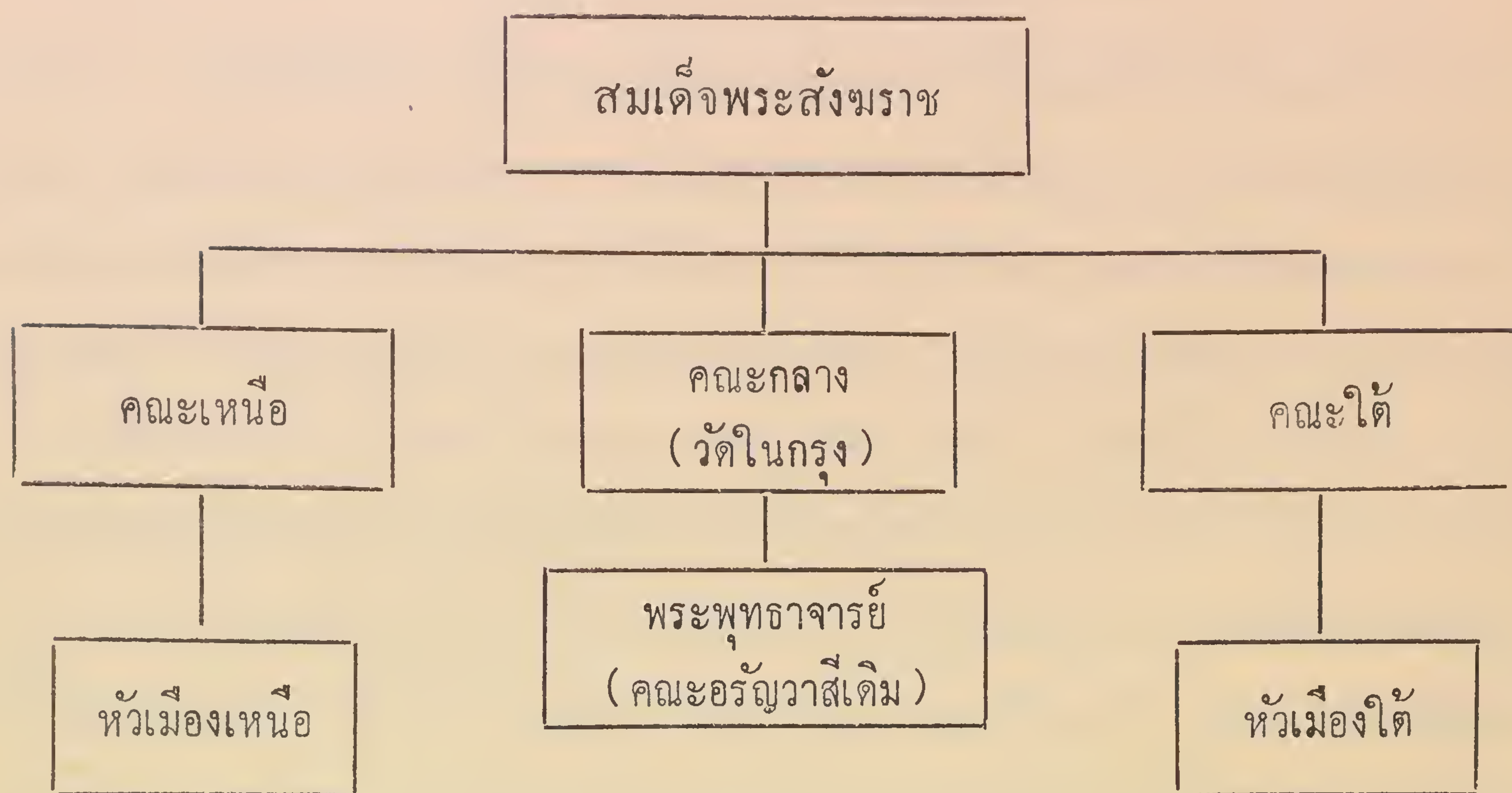
ทัตตะ และพระอาสภะ กับสามเณรแก่น (คือพระยาโอวาทวรกิจ เปรียญ) นำคัมภีร์พระไตรปิฎกที่ยืมมาคราวก่อนไปส่งคืน กลับมากรุงเทพ ฯ ในปีเดียวกัน ขากลับได้ยืมพระไตรปิฎกมาอีก ๓๐ คัมภีร์ และมีคฤหัสถ์ชาวลังกามาด้วย ๔๐ คนเศษ

ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชและพระพนรัตได้ว่างลงตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๓ ทรงดำริจะตั้งพระพิมลธรรม (อู่) วัดสุทัศน์ เป็นสมเด็จพระสังฆราช แต่เสด็จสวรรคตเสียก่อน มาถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ตั้งพระราชพิธีมหาสมณุตมาภิเษก สถาปนาพระเกียรติยศ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ขึ้นเป็นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นประธานสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักร และทรงตั้งพระพิมลธรรม (อู่) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ มีพระราชประสงค์จะทรงตั้งเป็นสมเด็จพระสังฆราชแต่เดิมนั้น ขึ้นเป็นสมเด็จพระอริยวงษาคตญาณ แต่เป็นเพียงเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายเหนือ มิได้เป็นสมเด็จพระสังฆราช และได้ทรงตั้งพระธรรมอุดม (เซ่ง) วัดอรุณราชวราราม เป็นสมเด็จพระวันรัต เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายใต้ ทรงตั้งพระพุทธาจารย์ (สน) วัดสระเกศ ขึ้นเป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์ เจ้าคณะใหญ่อรัญวาสี และพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) ขึ้นเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าคณะกลาง ย้ายมาอยู่วัดมหาธาตุ ต่อมาทรงสถาปนาพระองค์ฤกษ์ขึ้นเป็นกรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธ์ ตำแหน่งอนุนายกรองจากกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส คณะกลางนั้นเป็นตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ปกครองสงฆ์ตลอดกรุงเทพ ฯ แม้เริ่มแรกตั้งคณะธรรมยุตขึ้นในรัชกาลที่ ๓ ซึ่งตอนนั้นยังไม่ได้แยกตั้งเป็นคณะใหญ่ต่างหาก คณะธรรมยุตก็ขึ้นอยู่ในปกครองคณะกลาง

(ดูแผนภูมิ ๙)

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในวงการคณะสงฆ์หลายอย่าง ที่สำคัญคือทรงตั้งคณะธรรมยุตขึ้นเป็นคณะหนึ่งต่างหากแยกจากคณะสงฆ์เดิม เรียกว่า คณะธรรมยุตนิกาย คณะสงฆ์ในประเทศไทยจึงแบ่งแยกเป็น ๒ นิกาย คือ มหานิกาย ซึ่งเป็นคณะสงฆ์ดั้งเดิม และธรรมยุติกนิกายเป็นนิกายที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะที่ทรงผนวชอยู่ได้ทรงตั้งขึ้น เพราะทรงเห็นความเสื่อมโทรมของพระสงฆ์ อันสืบเนื่องมาแต่ศึกสงครามจากศัตรูภายนอกจนกระทั่งเสียแผ่นดินและการ

แผนภูมิ ๙ การปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓



จลาจลภายในรบราฆ่าฟันกันเอง ดังมีเรื่องปรากฏอยู่ในพงศาวดารหรือประวัติศาสตร์ไทยแล้วทางด้านสมณศักดิ์ได้ทรงปรับปรุงให้เหมาะสมกับการปกครองคณะสงฆ์ ทรงแยกสมณศักดิ์ตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะ และทรงเปลี่ยนสมณศักดิ์ตำแหน่งพระพนรัตหรือสมเด็จพระพนรัต เป็นสมเด็จพระวันรัต พระพุทธาจารย์เป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์ พระธรรมอุดม ซึ่งแต่ก่อนมีราชทินนามว่า พระธรรมโคดม มาถึงรัชกาลนี้ทรงเปลี่ยนเป็นพระธรรมวโรดม และทรงตั้งทำเนียบราชทินนามสำหรับหม่อมเจ้าเป็นพระราชาคณะหม่อมราชวงศ์เป็นพระครู และทรงตั้งราชทินนามตามนามฉายาของพระสงฆ์ ในปี พ.ศ. ๒๓๙๕ ทรงส่งพระสงฆ์สมณทูตไปลังกาให้นำพระไตรปิฎกที่ยืมมาครั้งหลังในรัชกาลที่ ๓ ไปส่งคืน คณะพระสงฆ์ที่ไปลังกาครั้งนี้มีพระอโนมศิริมุนี (สี) วัดปทุมคงคา เป็นหัวหน้าซึ่งต่อมาได้เป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์ ร่วมกับพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต คือ พระมหาหรุ่น วัดบวรนิเวศ พระมหาชื่น วัดพิชัยญาติ กับพระภิกษุอีก ๗ รวมเป็น ๑๐ รูป ฝ่ายคฤหัสถ์หมื่นแก้วสาคร กัปตันเรือหลวงสยามพิภพ นายทรัพย์ มหาดเล็กขุนอาจอรรคนิกร นายพุ่ม มหาดเล็ก (ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ ในรัชกาลที่ ๕)

นายนุด อาจารย์ และนายเบี้ยม อาจารย์ (ภายหลังได้เป็นพระยาปริยัติธรรมธาดา) สมณทูตครั้งนี้กลับถึงกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. ๒๓๙๖

ถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดระเบียบการปกครองประเทศใหม่ โดยอาศัยแบบอย่างจากต่างประเทศในยุโรป ทรงจัดตั้งกระทรวง ทบวง กรม ขึ้นในราชการส่วนกลาง ตั้งมณฑล เมือง อำเภอ ตำบล และหมู่บ้านขึ้นในส่วนภูมิภาค การปกครองคณะสงฆ์ทรงจัดระเบียบอนุรูปตามการปกครองฝ่ายบ้านเมือง มีสมเด็จพระสังฆราชสกลสังฆปรินายก เป็นประธานสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักร ทรงตั้งเจ้าคณะใหญ่ในส่วนกลางบริหารการคณะ และทรงตั้งเจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง และอธิการหมวดเป็นผู้ปกครองในส่วนภูมิภาค อนุโลมเช่นเดียวกับฝ่ายการปกครองราชอาณาจักร ที่สำคัญคือได้ทรงตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ขึ้นเป็นหลักการปกครองคณะสงฆ์ ซึ่งนับเป็นครั้งแรกในแผ่นดินไทยที่มีกฎหมายปกครองสงฆ์เป็นเอกเทศ เพราะแต่ก่อนมานั้นบทบัญญัติที่เกี่ยวด้วยวัดและคณะสงฆ์ กำหนดแทรกไว้ในกฎหมายฝ่ายบ้านเมือง

พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ มีหลักการสำคัญ คือ รับรองนิกายสงฆ์ ในประเทศไทยว่ามี ๒ นิกาย คือ ธรรมยุติกนิกาย (นิกายตั้งขึ้นใหม่) และมหานิกาย (นิกายพระสงฆ์ดั้งเดิม) ส่วนการบริหารคณะสงฆ์กำหนดให้มีมหาเถรสมาคมเป็นองค์บริหารสูงสุด ประกอบด้วยสมเด็จเจ้าคณะใหญ่ทั้ง ๔ ตำแหน่ง คือ เจ้าคณะใหญ่คณะเหนือ เจ้าคณะใหญ่คณะใต้ เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุติกา เจ้าคณใหญ่คณะกลาง และมีตำแหน่งรองเจ้าคณะใหญ่ทั้ง ๔ ตำแหน่ง เป็นองค์การปกครองคณะสงฆ์ทั่วสังฆมณฑล ในระหว่างประเทศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้เป็นเวลาว่างสมเด็จพระสังฆราช จึงไม่ได้กล่าวถึงฐานะของสมเด็จพระสังฆราชขณะนั้นกรมสมเด็จพระปวเรศร์วริยาลงกรณ์ ทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุตและทรงเป็นประมุขปกครองสงฆ์สืบต่อจากกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงเป็นรองเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต ต่อมาทรงเลื่อนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (สา) วัดราชประดิษฐ ขึ้นเป็นสมเด็จพระอริยวงษาคตญาณ เจ้าคณะฝ่ายเหนือ แต่มิได้เป็นสมเด็จพระ

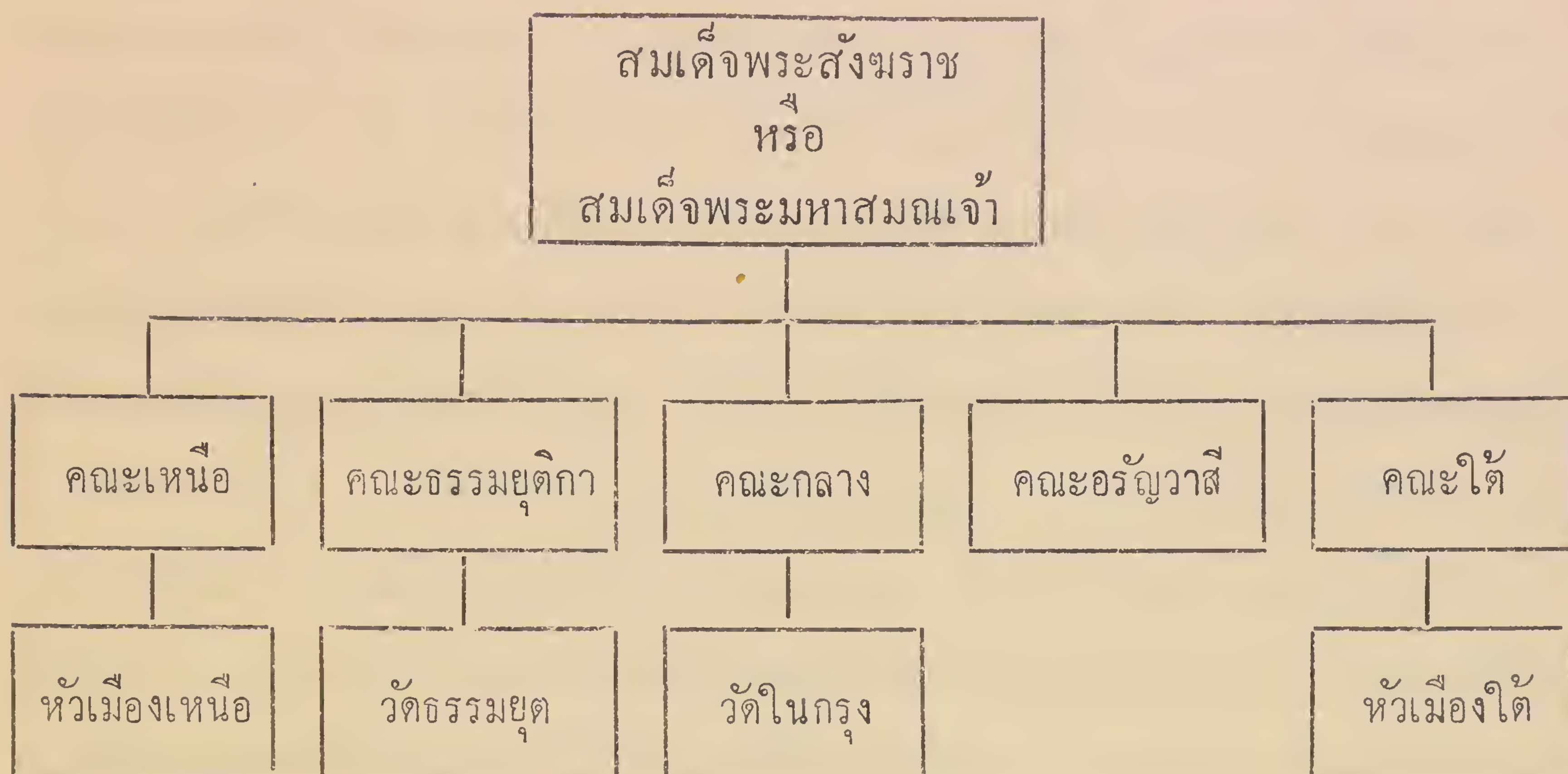
สังฆราช ต่อเมื่อกรมสมเด็จพระปวเรศร์วริยาลงกรณ์สิ้นพระชนม์แล้ว สมเด็จพระสังฆราช (สา) จึงเป็นสมเด็จพระสังฆราชเป็นประมุขสงฆ์เต็มตามตำแหน่ง และพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่ คณะธรรมยุต

ทางด้านสมณศักดิ์อิสริยยศประกอบกับตำแหน่งการปกครองคณะสงฆ์นั้น ทรงจัดชั้นสมณศักดิ์ให้อยู่ในลำดับเดียวกัน หรือเทียบชั้นเท่ากัน คือ สมเด็จมหาสมณเจ้า หรือ สมเด็จพระอริยวงษาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราชเป็นตำแหน่งสกลสังฆปรินายก มีตำแหน่งเดียว สมเด็จพระราชาคณะ เจ้าคณะใหญ่ ๔ ตำแหน่ง เรียกว่ามหาสังฆนายก เจ้าคณะรอง ๔ ตำแหน่ง เรียกว่าสังฆนายก ต่อจากนี้เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ชั้นเทพ ชั้นราช ชั้นสามัญ พระครูชั้นสัญญาบัตร และเปรียญ

สมัยก่อนนั้นสมณศักดิ์ชั้นสูงกับตำแหน่งทางการปกครองควบคู่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เช่น ท่านที่เลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่คณะเหนือ สมเด็จพระวันรัต ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่คณะใต้ สมเด็จพระพุฒาจารย์ ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่คณะกลาง เจ้าคณะรองก็เช่นเดียวกัน พระพิมลธรรม เป็นเจ้าคณะรองคณะเหนือ พระธรรมอุดม หรือพระธรรมวโรดม เจ้าคณะรองคณะใต้ ต่อมายกตำแหน่งพระพรหมมุนี ซึ่งแต่เดิมเป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ขึ้นเป็นคณะรองคณะกลาง และตั้งตำแหน่งเจ้าคณะรองคณะธรรมยุตขึ้นใหม่มีราชทินนามว่า พระสาสนโสภณ เลื่อนตำแหน่งพระอุบาลี ซึ่งเป็นชั้นสามัญขึ้นเป็นชั้นเจ้าคณะรองฝ่ายอรัญวาสี ตำแหน่งชั้นธรรมเดิมมีแต่ตำแหน่งพระธรรมเจดีย์ กับตำแหน่งพระธรรมไตรโลก ยกตำแหน่งพระธรรมโกษา ซึ่งเดิมเป็นชั้นสามัญขึ้นเป็นชั้นธรรม และยกตำแหน่งพระธรรมปาโมกข์ขึ้นใหม่เป็นชั้นธรรมฝ่ายคณะธรรมยุต ชั้นเทพ เดิมมีเพียง ๓ คือ พระเทพกวี พระเทพโมฬี พระเทพมุนี ทรงตั้งตำแหน่งพระเทพเมธีขึ้นใหม่แทนตำแหน่งพระ-โพธิวงษ์ ซึ่งเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวาสี ชั้นราช เดิมเป็นพระราชาคณะสามัญเลื่อนขึ้นเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่รองชั้นเทพ คือ พระราชกวี พระราชโมฬี พระราชมุนี พระราชเมธี นอกจากนี้เป็นพระราชาสามัญ

(ดูแผนภูมิ ๑๐)

แผนภูมิ ๑๐ การปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๗



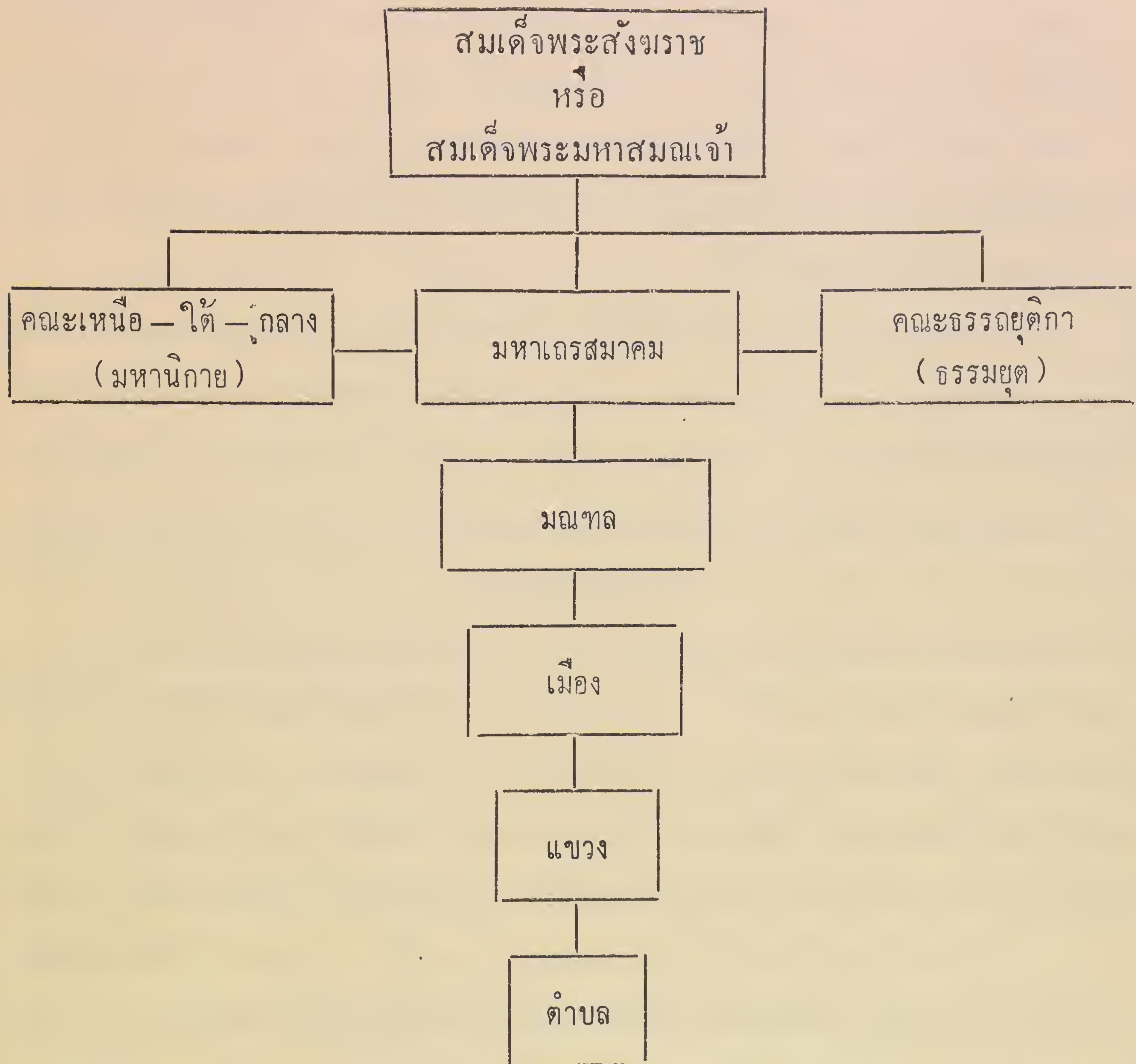
ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การปกครองคณะสงฆ์คงดำเนินการเช่นเดียวกับในสมัยรัชกาลที่ ๕ แต่ได้ทรงปรับปรุงแก้ไขบ้างบางส่วน โดยได้ถวายพระราชภาระในฝ่ายพุทธจักรแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระราชอุปัชยาจารย์เป็นผู้ทรงบริหารการคณะสงฆ์ และทรงปรับปรุงการศึกษาพระปริยัติแผนใหม่ทางด้านสมณศักดิ์ทรงตั้งตำแหน่งสมณศักดิ์ขึ้นใหม่ คือ สมเด็จพระมหาวีรวงษ์ (ยัง) วัดโสมนัสวิหาร เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต ตำแหน่งพระโพธิวงษาจารย์ ยกขึ้นเสมอชั้นธรรม และตำแหน่งพระราชเวที พระราชสุธี ทรงตั้งขึ้นใหม่ในรัชกาลนี้ มาถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว การปกครองคณะสงฆ์ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด จนกระทั่งมีการปฏิวัติเปลี่ยนระบบการปกครองประเทศ จากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นประชาธิปไตยในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ เมื่อรัฐบาลประชาธิปไตยได้ประกาศใช้กฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นหลักปกครองประเทศแล้ว ภายหลังต่อมาจึงได้เปลี่ยนโฉมหน้าการปกครองคณะสงฆ์ให้อนุวัตรตามการปกครองประเทศ โดยได้

ตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ขึ้นเป็นหลักปกครองคณะสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร คือ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔

พระราชบัญญัติฉบับนี้มีเจตนารมณ์จะให้รวมนิกายสงฆ์ ซึ่งแยกออกไปเป็นธรรมยุติกนิกายและมหานิกายให้รวมเป็นนิกายเดียวกันเหมือนครั้งโบราณ และจะให้การปกครองคณะสงฆ์มีรูปการปกครองเช่นเดียวกับทางราชอาณาจักรในระบอบประชาธิปไตย คือ กำหนดให้มีสมเด็จ-พระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เป็นประมุขสงฆ์ปกครองสังฆมณฑลโดยการใช้อำนาจบริหารทางคณะสังฆมนตรี ใช้อำนาจพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ทางคณะวินัยธร และใช้อำนาจออกสังฆบัญญัติทางสังฆสภา แต่ก็ไม่บรรลุผลดีสมดังเจตนารมณ์ เพราะพระสงฆ์ไม่สมัครใจที่จะรวมเป็นนิกายเดียวกันเหมือนครั้งโบราณ คือแยกกันแล้วก็ขอแยกกันเช่นนี้ต่อไป ส่วนอำนาจบริหารที่กำหนดให้มีสังฆสภา คณะสังฆมนตรี และคณะวินัยธรนั้นไม่บังเกิดผลดีแก่การปกครองคณะสงฆ์ดังที่คาดหมาย เพราะในสังฆสภามีการอภิปรายตอบโต้กันอย่างเคร่งเครียดเผ็ดร้อน ไม่ต่างกับรัฐสภาหรือสภาผู้แทนราษฎร อำนาจบริหารทางสังฆมนตรีนั้นก็ปรากฏว่าไม่ได้ผลแน่นอนเด็ดขาดเหมือนคณะรัฐมนตรีที่สั่งบังคับส่วนราชการ เพราะการใช้อำนาจเด็ดขาดแก่ผู้ละเมิดฝ่าฝืนกระทำได้โดยยาก นอกจากนี้คณะสังฆมนตรียังแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย ๒ นิกาย มีจำนวนฝ่ายละเท่ากันเมื่อมีข้อพิจารณาที่เป็นประโยชน์ หรือเสียประโยชน์แก่ฝ่ายใด ก็เป็นการยากที่จะให้ได้มติอันราบรื่น และเที่ยงธรรม ส่วนอำนาจตุลาการของสงฆ์นั้นก็ไม่ได้ผลดีเช่นกัน เพราะไม่มีอุปกรณ์เครื่องมือเหมือนฝ่ายบ้านเมือง ไม่มีตำรวจพระที่จะจับกุมผู้กระทำความผิด ไม่มีเจ้าพนักงานสอบสวน แม้จะมีตำแหน่งพระธรรมธรเป็นผู้แทนสงฆ์ฟ้องคดีอธิกรณ์ ก็ไม่ค่อยมีเรื่องเข้ามาถึงมือการพิจารณาตัดสินอธิกรณ์หรือคดีความนั้นเป็นวิชาเทคนิค ต้องอาศัยหลักความรู้และความชำนาญเมื่อคู่ความพิพาทกันด้วยกิเลส แต่ผู้ชำระความเป็นพระเถระผู้ทรงธรรมวินัย ก็เป็นการยากที่จะใช้พระธรรมวินัยเป็นเครื่องระงับกรณีของคู่พิพาทผู้มีกิเลสได้ การปกครองคณะสงฆ์โดยอาศัยหลักพระราชบัญญัติฉบับนี้จึงไม่เกิดผลดีแก่สังฆมณฑล ในที่สุด พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ จึงถูกยกเลิกไป

(ดูแผนภูมิ ๑๑)

แผนภูมิ ๑๑ การปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลที่ ๗



รัฐบาลคณะปฏิวัติของ ฯ พณ ฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ คิดเห็นว่าความยุ่งยากอลเวงของคณะสงฆ์ที่เกิดขึ้นในยุคนั้น มีมูลเหตุมาแต่ พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ จึงได้วางกฎหมายขึ้นใหม่เป็นแบบผสม ระหว่างการจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์แบบเก่า ตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ กับพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ พระราชบัญญัติฉบับใหม่สุดนี้คือ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ ๒๕๐๕ มีหลักการสำคัญ คือ

กำหนดให้พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชเป็นประมุขสงฆ์ และให้มีมหาเถรสมาคมเป็นองค์การบริหารสูงสุด โดยสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธานกรรมการ สมเด็จพระราชาคณะ ๔ องค์เป็นกรรมการโดยตำแหน่งตลอดไป และกรรมการที่สมเด็จพระสังฆราชทรงเลือกตั้งอีกไม่ต่ำกว่า ๔ รูป และไม่เกิน ๘ รูป อยู่ในตำแหน่งคราวละ ๒ ปี ส่วนการจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนรวมทั่วไปให้เป็นไปตามที่กำหนดไว้ในกฎมหาเถรสมาคม การปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคแบ่งเขตปกครองเป็น ภาค จังหวัด อำเภอ ตำบล มีเจ้าคณะภาคเป็นผู้ปกครองตามสายบังคับบัญชา

ส่วนอำนาจตุลาการของคณะสงฆ์นั้น ให้อำนาจของมหาเถรสมาคมออกกฎกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีปฏิบัติ เพื่อการลงนิคคหกรรมเป็นไปโดยถูกต้อง สะดวก รวดเร็ว และเป็นธรรม มหาเถรสมาคมมีอำนาจลงนิคคหกรรมแก่พระภิกษุผู้ล่วงละเมิดพระธรรมวินัยได้เอง หรือจะกำหนดไว้ในกฎมหาเถรสมาคมให้อำนาจพระภิกษุผู้ปกครองสงฆ์ตำแหน่งใดก็ได้ แต่วิธีปฏิบัติต่อพระภิกษุผู้ต้องหาว่ากระทำความผิดอาญาตามที่บัญญัติไว้ในมาตรา ๒๙ ให้อำนาจพนักงานสอบสวนหรืออัยการจัดการให้พระภิกษุผู้ถูกจับสละเพศได้นั้น ควรถือว่าเป็นการรอนสิทธิ์เสรีภาพของพระภิกษุสงฆ์อย่างร้ายแรงยิ่งเสียกว่าคฤหัสถ์ เพราะคฤหัสถ์ไม่ว่าจะเป็นสามัญชนหรือข้าราชการที่มียศบรรดาศักดิ์ จะถือว่าเป็นผู้กระทำความผิดต้องถูกลงโทษ ถูกถอดจากยศบรรดาศักดิ์หรือพ้นจากตำแหน่งหน้าที่ทางราชการ ก็ต่อเมื่อมีคำพิพากษาถึงที่สุดแล้วว่าเป็นผู้กระทำความผิดจริง เพียงแต่เป็นผู้ต้องหาหรือเป็นจำเลยจะไปถอดยศบรรดาศักดิ์ หรือสั่งให้พ้นจากตำแหน่งหน้าที่ในทันทีไม่ได้ แต่ทางด้านพระภิกษุกลับไม่ได้รับความคุ้มครองเหมือนคฤหัสถ์ เมื่อถูกจับกุมโดยหาว่ากระทำความผิดอาญา ถ้าพนักงานสอบสวนหรือพนักงานอัยการไม่ยอมให้ประกัน พระภิกษุรูปนั้นจะต้องสึกทันที ทำให้สูญสิ้นจากสมณเพศ ถ้าเป็นพระภิกษุที่มีตำแหน่งทางการปกครองเช่นเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอก็ขาดจากตำแหน่งทันที ถ้าเป็นพระสงฆ์มีสมณศักดิ์ก็ขาดจากสมณศักดิ์ สมณศักดิ์ของพระสงฆ์ก็เหมือนยศบรรดาศักดิ์ของข้าราชการ แม้แต่ศาลก็ไม่มีอำนาจสั่งหรือพิพากษาถอดยศบรรดาศักดิ์ ต้องให้ฝ่ายปกครองนำความขึ้นกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตถอดจากยศบรรดาศักดิ์ ซึ่งเป็นคนละส่วนกับความผิดทางอาญา แต่พระสงฆ์ผู้ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์กลับให้อำนาจเจ้าพนักงานจับสึกและถอดสมณศักดิ์ได้โดยลำพัง นับว่าเป็นการไม่ชอบด้วยราช

ประเพณี และเป็นการรอนสิทธิ์ของพระสงฆ์อย่างชัดแจ้ง จึงควรมีการแก้ไขบทกฎหมายเกี่ยวกับเรื่องนี้ มิฉะนั้นพระสงฆ์ผู้ทรงศีลจะได้รับความเดือดร้อน เพราะการกลั่นแกล้งของฝ่ายอลัชชีหรือมนุษย์อันธพาลอย่างไม่เป็นธรรม

(ดูแผนภูมิ ๑๒)

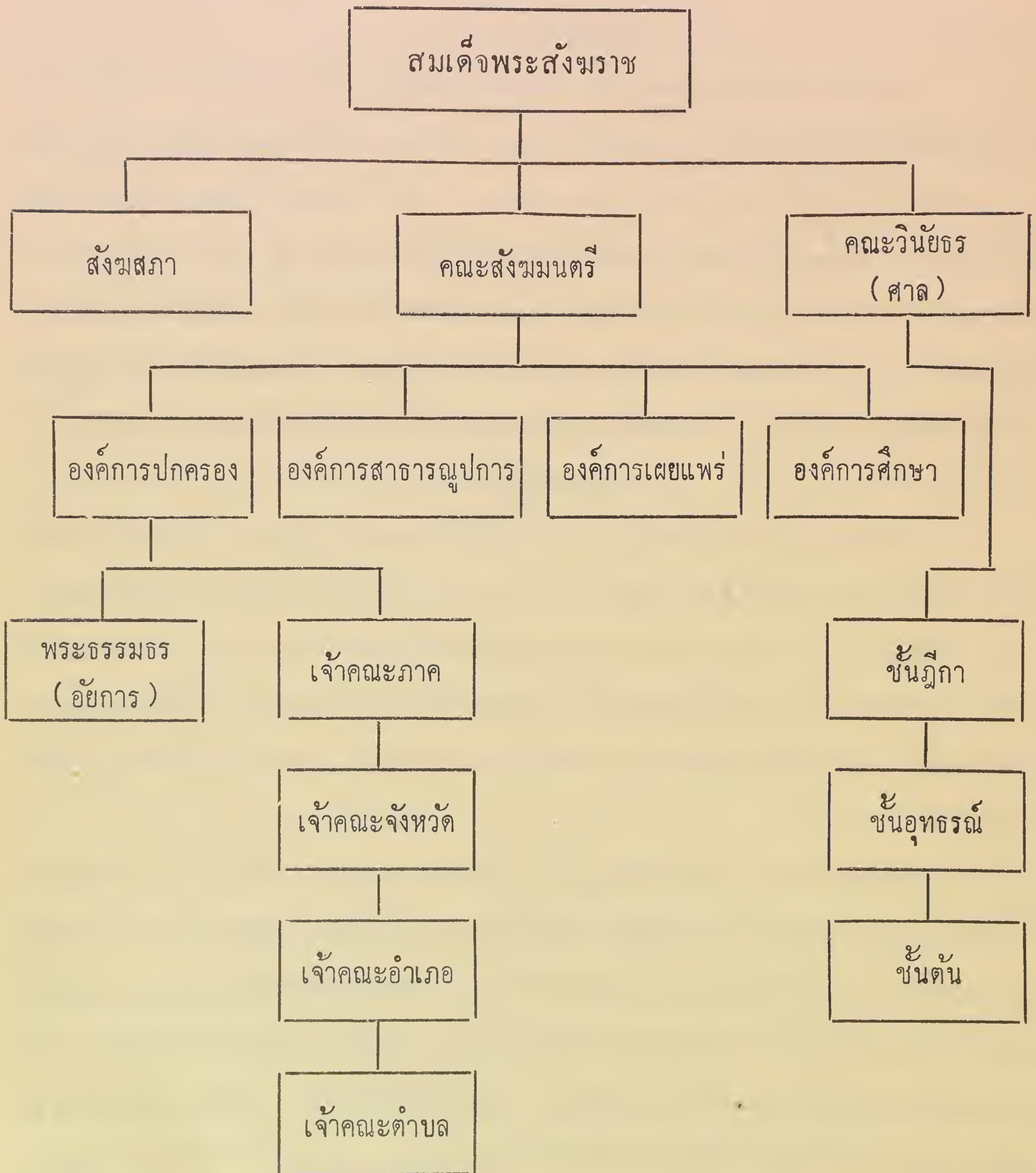
พระสงฆ์สาวกในครั้งพุทธกาลนั้น ท่านออกบวชด้วยศรัทธาอย่างแท้จริง เมื่อบวชแล้วก็ตั้งใจบำเพ็ญสมณธรรมจนได้บรรลุมรรคผลเป็นพระอริยบุคคล พระภิกษุปุถุชนที่ปะปนอยู่ในหมู่สงฆ์พระอริยเจ้าก็เชื่อฟังตั้งตนอยู่ในโอวาทของพระมหาสาวกผู้เป็นคณาจารย์ เมื่อเกิดปัญหามีความสงสัยพระธรรมวินัยเรื่องใด พระมหาเถระหัวหน้าจะเป็นผู้พิจารณาวินิจฉัย หรือพาไปเฝ้าพระบรมศาสดา การคณะในครั้งพุทธกาลจึงราบรื่นเป็นปกติ แม้ในบางครั้งจะมีภิกษุทุศีลอลัชชีเกิดขึ้นในหมู่พระสงฆ์ เช่น พระเทวทัต พระสุทิน หรือพระผู้เฒ่าสุภัททะ พระอลัชชีเหล่านี้ได้ถูกกันออกไปจากหมู่พระสงฆ์ผู้บริสุทธิ์ ความแตกแยกในคณะสงฆ์จึงยังไม่เป็นภัยร้ายแรงต่อพระศาสนา

(ดูแผนภูมิ ๑๓)

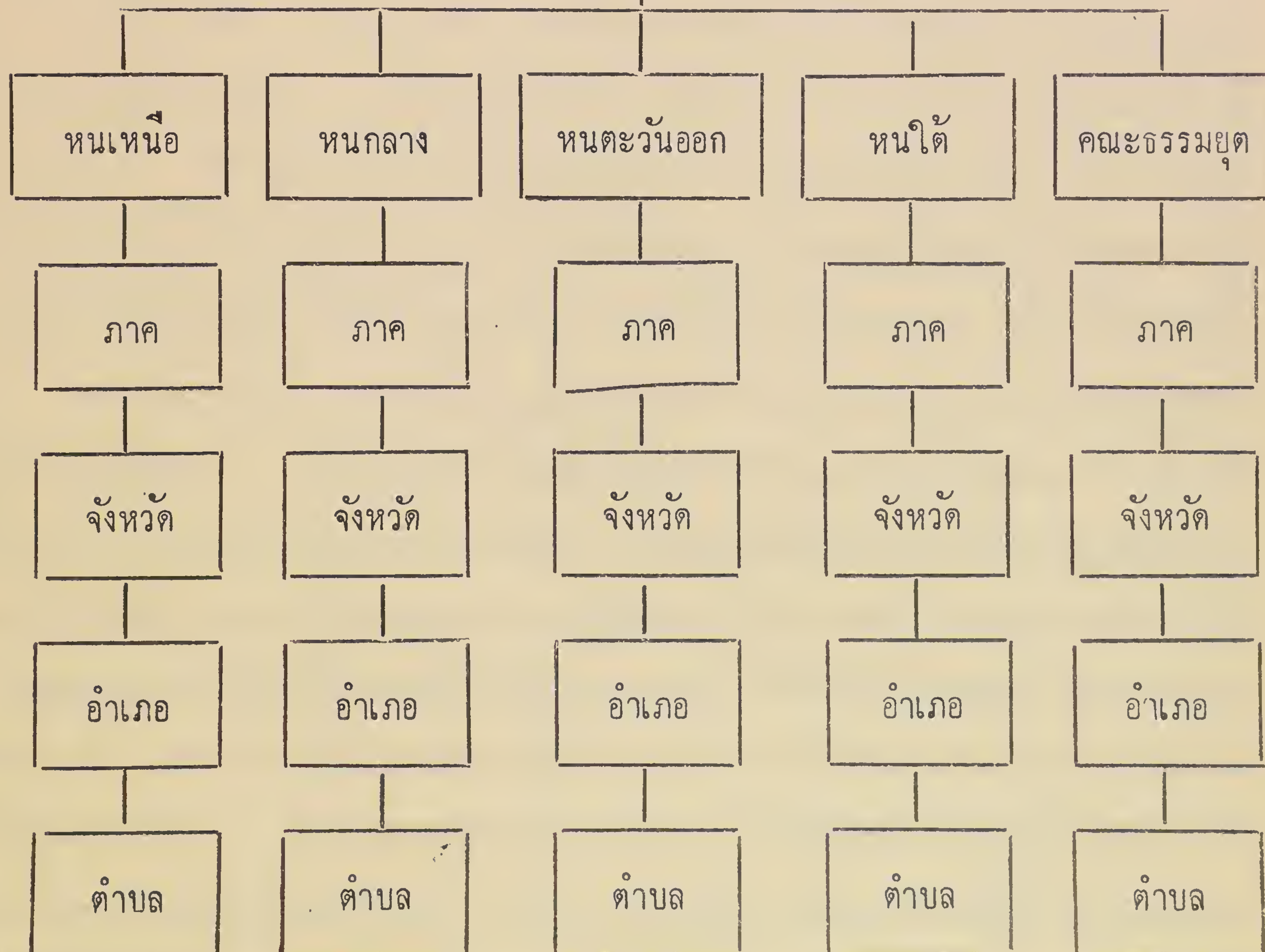
อาจเป็นกฎธรรมดาทุกศาสนา เมื่อท่านผู้เป็นพระศาสดาเจ้าของศาสนาล่วงลับไปแล้วก็มีความคิดเห็นแตกแยกกันขึ้นในภายหลัง ระหว่างสาวกหรือศานุศิษย์ของพระศาสดาในศาสนานั้นเอง ตัวอย่างเช่น ศาสนาคริสต์แตกแยกออกเป็นนิกายโรมันคาธอลิคและนิกายโปรเตสแตนต์แล้วยังแตกแยกออกเป็นนิกายย่อยอีกมากมาย หรือศาสนาอิสลามก็แตกแยกออกเป็นนิกายสุหนี่และนิกายเจ้าเซ็น แล้วก็มีนิกายสาขาแตกแยกออกไปอีกหลายนิกาย ศาสนาอื่น ๆ ก็หนีกฎนี้ไม่พ้นเช่นเดียวกัน

พระพุทธศาสนาก็คงเป็นไปตามกฎนี้ แต่ที่ต่างกับศาสนาอื่น คือ ไม่มีการทำสงครามฆ่าฟันกัน เพราะการแยกนิกายทางศาสนา พระพุทธศาสนาถือหลักความเมตตากรุณาไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น กาลใดสมัยใดเกิดมีพระสงฆ์อลัชชี มีความคิดวิปริตผิดแผกไปจากธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ บรรดาพระมหาเถระผู้เป็นพระอรหันต์ขีนาสพในสมัยปฐมกาล หรือพระเถระผู้มีศีลบริสุทธิ์ทรงไตรสิกขาในกาลต่อมา ก็ช่วยกันป้องกันรักษาพระธรรมวินัยมิให้คลาด-เคลื่อนจากพระพุทธโอวาทบัญญัติตามที่จารึกไว้ในพระไตรปิฎก ด้วยการทำสังคายนาตามยุคตามสมัยที่เกิดวิกฤตการณ์ขึ้นในพระศาสนา แต่พระศาสนาจะดำรงมั่นคงอยู่ได้ต้องอาศัยพระเจ้าแผ่นดิน

แผนภูมิ ๑๒ การปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๘ และปัจจุบันตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔



แผนภูมิ ๑๓ การปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลปัจจุบัน



หรือประมุขของประเทศชาติเป็นผู้อุปถัมภ์เป็นหัวหน้าชักนำขุนนางข้าราชการ และไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้ช่วยกันสร้างวัดทำนุบำรุงพระสงฆ์ วัดจึงเป็นที่บำเพ็ญกุศลเป็นศูนย์กลางสร้างสามัคคีธรรมของประชาชนพลเมือง นอกจากนี้วัดยังเป็นแหล่งให้การศึกษาแก่เยาวชนทั้งในทางคดีโลกและคดีธรรม พระเจ้าแผ่นดินทุกยุคทุกสมัยจึงอาศัยวัดและพระสงฆ์ช่วยเหลือการบริหารประเทศชาติทั้งในด้านการศึกษาการปกครองและสาธารณูปการ จึงนับว่าวัดและคณะสงฆ์ได้มีบทบาทช่วยดำรงความมั่นคงของชาติตลอดมา

แต่ในหมู่พระสงฆ์ผู้ทรงศีลนั้นย่อมมีพระภิกษุอลัชชีเข้าปะปนอยู่บ้างเป็นธรรมดา ถ้าพระอลัชชีมีจำนวนน้อยเพียงบางรูปบางหมู่ ก็ไม่เป็นอันตรายแก่วัดและการปกครองคณะสงฆ์เท่าใด แต่ถ้ามีจำนวนมากและมีพระอลัชชีผู้ทรงอำนาจอิทธิพลมีพรรคพวกมาก ย่อมทำให้สังฆมณฑลปั่นป่วนอลเวงและกระทบกระเทือนถึงการปกครองฝ่ายบ้านเมืองด้วย และการกำจัดปราบปรามพระอลัชชีนั้น เจ้าคณะผู้ปกครองวัดปกครองสงฆ์ไม่สามารถจัดการได้โดยลำพัง ต้องพึ่งอำนาจผู้ปกครองฝ่ายบ้านเมืองเข้ามาช่วยเหลือร่วมมือกับคณะสงฆ์ เพราะเหตุนี้พระเจ้าแผ่นดินหรือประมุขผู้ปกครองบ้านเมือง นอกจากจะมีหน้าที่เป็นอัครศาสนูปถัมภกแล้ว ยังมีหน้าที่ช่วยกำจัดปราบปรามพระอันธพาลมารศาสนาด้วย การป้องกันปราบปรามนี้บางทีก็เป็นประกาศิตออกคำสั่งโดยตรง ถ้าเป็นเรื่องร้ายแรงจะเป็นอันตรายแก่ประเทศชาติพระศาสนาในกาลข้างหน้า ก็ตราเป็นบทบัญญัติกำหนดโทษแทรกไว้ในกฎหมายฝ่ายบ้านเมือง หรือถ้าวัดและพระสงฆ์สามเณรมีจำนวนมากขึ้นก็จำเป็นต้องออกพระราชกำหนดกฎหมายวางระเบียบการปกครองวัดปกครองคณะสงฆ์ขึ้นเป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากกฎหมายฝ่ายบ้านเมือง เพราะพระสงฆ์นั้นก็คือพลเมืองส่วนหนึ่งของประเทศชาติที่ได้รับความยกย่องเคารพนับถือในสังคมก็เพราะเป็นผู้ทรงศีลและเป็นผู้สืบพระศาสนา เมื่อมากลายเป็นอันธพาลเป็นอลัชชีก็จะต้องกำจัดออกไปจากอาณาจักรของพระพุทธองค์ จึงเป็นความจริงที่ว่าอายุพระศาสนานั้นยิ่งห่างไกลออกไปจากสมัยพุทธกาลเท่าใด พระทุศีลอลัชชีจะมีจำนวนมากขึ้นโดยลำดับ ลำพังแต่จะใช้พระธรรมวินัยเป็นหลักปกครองอย่างเดียว ย่อมไม่สามารถกำจัดเหล่าผู้ทุศีลอลัชชีได้ จำต้องอาศัยอำนาจพระเจ้าแผ่นดินหรือประมุขของประเทศชาติเข้ามาร่วมมือกับคณะสงฆ์ การปราบปรามกำจัดเสี้ยนหนามพระศาสนาจึงจะบังเกิดผล

โดยเหตุนี้ในราชการแผ่นดินของชาติไทยตั้งแต่ครั้งสมัยโบราณมา พระเจ้าแผ่นดินจึงตั้งกรมสังฆการีขึ้นเป็นราชการส่วนหนึ่ง เจ้าหน้าที่ข้าราชการสังฆการีเป็นผู้แทนองค์พระมหากษัตริย์ มีหน้าที่ควบคุมดูแลการปฏิบัติธรรมวินัยของพระสงฆ์ ถ้าปรากฏว่าพระสงฆ์วัดใดคณะใดล่วงละเมิดพระธรรมวินัย เจ้าหน้าที่สังฆการีจะไปสืบสวนหาข้อเท็จจริง เมื่อได้ความสมจริงจะนำความขึ้นกราบบังคมทูล เพื่อมีพระราชวินิจฉัย มิฉะนั้นก็ถวายให้เป็นภารธุระ สมเด็จพระสังฆราชหรือเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ ถ้าอธิกรณ์เกิดขึ้นในหัวเมืองมณฑลก็เป็นหน้าที่เจ้าเมือง หรือสมุหเทศาภิบาลผู้ต่างพระเนตรพระกรรณ เป็นผู้วินิจฉัยร่วมกับเจ้าคณะผู้ปกครองกรมสังฆการีและธรรมการในสมัยโบราณจึงเป็นส่วนราชการที่มีความสำคัญมาก ผู้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าราชการส่วนนี้ต้องเป็นบุคคลสำคัญเช่นพระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดิน หรือเป็นผู้ไว้วางพระราชหฤทัยจริง ๆ กรมสังฆการีมีอายุยืนนานคู่กับการปครองคณะสงฆ์มาตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ต้องมาสิ้นชีพจบชีวิตลงในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ ซึ่งขณะนั้นผู้เรียบเรียงเรื่องนี้ดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองสังฆการีอยู่ ได้คัดค้านชี้แจงเหตุผลความสำคัญของงานหน้าที่สังฆการี ขอร้องไม่ให้ยุบกองสังฆการี แต่ก็ไม่สามารถทัดทานได้ ในที่สุดกองสังฆการีก็ถูกยุบ งานหน้าที่สังฆการีที่แท้จริงถูกเลิกล้มไป แล้วตั้งกองศาสนูปถัมภ์ขึ้นมาแทนที่กองสังฆการี งานอุปถัมภ์พระศาสนานั้นนับแต่องค์พระมหากษัตริย์ลงมา จนถึงไพร่ฟ้าพุทธศาสนิกชนทุกคนได้อุปถัมภ์อยู่แล้ว แต่การป้องปรามและปราบปรามพระทุศีลอลัชชีผู้เป็นเสี้ยนหนามศัตรูของประเทศชาติศาสนานั้น เมื่อยุบกองสังฆการีเสียแล้ว จะให้เป็นหน้าที่ของใครส่วนราชการใด ? งานสังฆมนตรีซึ่งเคยคู่กับการปกครองคณะสงฆ์นั้นได้สิ้นลงเสียแล้ว ใครเล่าจะมาช่วยฟื้นคืนชีพงานสังฆการีขึ้นใหม่ให้คู่กับการปกครองคณะสงฆ์ เพื่อให้เอกลักษณ์ของชาติ พระพุทธศาสนาและพระมหากษัตริย์ ดำรงมั่นคงอยู่ต่อไปตลอดชั่วกัลปาวสาน.

วิเชียร วชิรพาหุ

ผู้ตรวจราชการกระทรวงศึกษาธิการ

ปฏิปทาของหลวงปู่พระครูอนุกูลพิทยา
(เส่ง อินฺทสโร)

ท่านเป็นพระที่ปฏิบัติพระธรรมวินัยโดยเคร่งครัด สวดมนต์ไหว้พระเป็นกิจวัตรประจำทุกวันมิได้ขาด มีความกตัญญูเป็นเลิศ ใครทำดีแก่ท่าน ๆ จะมิรู้ลืมโดยเฉพาะอาจารย์ริด ซึ่งเป็นอาจารย์ของท่าน ท่านได้เฝ้าปฏิบัติทั้งเวลาดีเวลาป่วยจนกระทั่งอาจารย์ริด ถึงมรณภาพ ท่านเป็นพระที่มีความเพียรพยายาม ความมานะอดทนเป็นเยี่ยมตั้งแต่เป็นเจ้าอาวาสท่านก็ได้พยายามก่อสร้างวัดน้อยนางหงษ์ ซึ่งรกเป็นป่าจะเป็นวัดร้างอยู่แล้วเรื่อยมาเป็นเวลานานเกือบ ๖๐ ปี จนวัดมีเสนาสนะ ศาลา ฌาปนสถาน เป็นระเบียบเรียบร้อย พระอุโบสถสวยงามสง่าน่าเลื่อมใสดังที่เห็นปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้ ท่านมีอัธยาศัยใจคอกว้างขวางโอบอ้อมอารี มีวาจาสุภาพอ่อนหวานจับใจผู้ฟัง วางตนได้เหมาะสมแก่คนทุกชั้นทุกวัยไม่ขัดเขิน ผูกไมตรีจิตสนิทสนม ไม่ยกตนข่มคนอื่น เป็นที่รักใคร่พอใจของเพื่อน และคฤหัสถ์ที่คบหาสมาคมด้วย เป็นผู้ใหญ่ที่มีพรหมวิหารธรรมประจำใจรักใคร่เอ็นดูผู้น้อย คอยดูแลทุกข์สุขโดยทั่วถึง ใครทำผิดก็ห้ามปรามมิให้ทำต่อไป ใครทำดียกย่องชมเชยส่งเสริมให้ทำดียิ่งขึ้น ทำตนให้เป็นที่พึ่งของผู้น้อยเป็นอย่างดี ใครมีทุกข์เดือดร้อนวุ่นวายหรือมีเหตุร้ายเกิดขึ้น ท่านก็คอยเอาใจใส่ไกล่เกลี่ยให้สงบระงับได้รับความร่มเย็นเป็นสุขทั่วกัน ท่านจึงเป็นที่เคารพนับถือของศิษย์และพุทธศาสนิกชน ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ทั่วไปตลอดมาจนถึงวันมรณภาพ

มนตรี บางยขัน

รายนามเจ้าภาพสวดพระอภิธรรม

ถวาย

พระครูอนุกูลพิทยา (เส่ง อินฺทสโร)

วันที่	เดือน	พ.ศ.	ชื่อ – นามสกุล
๗	พฤษภาคม	๒๕๒๑	คณะสงฆ์วัดน้อยนางหงษ์
๘	พฤษภาคม	๒๕๒๑	คณะสงฆ์วัดน้อยนางหงษ์
๙	พฤษภาคม	๒๕๒๑	คณะสงฆ์วัดน้อยนางหงษ์
๑๐	พฤษภาคม	๒๕๒๑	ธนาคารกรุงเทพ จำกัด สาขาบางยี่ขัน
๑๑	พฤษภาคม	๒๕๒๑	คณะสงฆ์วัดดาวดึงษาราม
๑๒	พฤษภาคม	๒๕๒๑	คณะศิษย์ "พระครูอนุกูลพิทยา" (ทำบุญสัตตมวาร)
๑๓	พฤษภาคม	๒๕๒๑	คุณพยุง น้อยไปดี และครอบครัว
๑๔	พฤษภาคม	๒๕๒๑	คณะสงฆ์วัดบางพลัด
๑๕	พฤษภาคม	๒๕๒๑	พระครูปลัดสุวัฒนสิริคุณ วัดมหาธาตุ ฯ
๒๑	พฤษภาคม	๒๕๒๑	น.พ. บรรจบ อินทรสุขศรี
๒๘	พฤษภาคม	๒๕๒๑	คณะแม่ครัวบางยี่ขัน
๒๙	พฤษภาคม	๒๕๒๑	คณะสงฆ์วัดดุสิตาราม
๕	มิถุนายน	๒๕๒๑	ศาสตราจารย์ จรูญ วิมลศิริ
๑๓	มิถุนายน	๒๕๒๑	โรงเรียนเสริมปัญญา
๒๐	มิถุนายน	๒๕๒๑	คุณนารถ แสงสันต์ และครอบครัว
๒๔	มิถุนายน	๒๕๒๑	คุณหญิงนวลละม่อม ตุงคะมณี (ทำบุญปัญญาสมวาร)
๒๘	มิถุนายน	๒๕๒๑	คณะสงฆ์วัดประดู่ฉิมพลี

วันที่	เดือน	พ.ศ.	ชื่อ – นามสกุล
๑	กรกฎาคม	๒๕๒๑	คณะซอยอยู่ออมสิน
๔	กรกฎาคม	๒๕๒๑	พระภิกษุก้าน เตชปุญโญ วัดขุมทอง
๘	กรกฎาคม	๒๕๒๑	ตระกูล พจน์ประสาท
๑๒	กรกฎาคม	๒๕๒๑	คณะสงฆ์วัดฉัตรแก้ว, วัดภาณุรังษี, วัดวิมุติ, วัดเชิงกระบือ
๑๙	กรกฎาคม	๒๕๒๑	คุณหวิง – คุณไสว เทศมาสา
๒๗	กรกฎาคม	๒๕๒๑	คณะสงฆ์วัดพระยาศิริไอยสวรรค์
๒๙	กรกฎาคม	๒๕๒๑	คณะซอยวิมลสรกิจ
๓	สิงหาคม	๒๕๒๑	คณะกรรมการบริหารมูลนิธิ "พระครูอนุกูลพิทยา"
๑๑	สิงหาคม	๒๕๒๑	คุณกาไหล่ – คุณทองสุก กณกบิณฑะ และครอบครัว
๑๒	สิงหาคม	๒๕๒๑	สกุล "บางยี่ขัน"
๑๓	สิงหาคม	๒๕๒๑	คุณหญิงนวลละม่อม ตุงคะมณี (ทำบุญสัตตมวาร)
๑๘	สิงหาคม	๒๕๒๑	คุณผ่าน – พล.อ. พร ธนะภูมิ
๑๙	สิงหาคม	๒๕๒๑	คุณนิตย์และคณะ
๒๖	สิงหาคม	๒๕๒๑	คุณมาโนช – ร.อ. มานิต ฉิมเฉลิม
๑	กันยายน	๒๕๒๑	คุณปรมาภรณ์ คุณอนุรา ไกรฤกษ์
๙	กันยายน	๒๕๒๑	คณะศิษย์บ้านสุรวงศ์
๑๖	กันยายน	๒๕๒๑	น.ต. พร คุณประชิต ชมะนาท
๒๔	กันยายน	๒๕๒๑	สกุลอธิสุข
๑	ตุลาคม	๒๕๒๑	คุณณัฐพงษ์
๘	ตุลาคม	๒๕๒๑	น.พ. บรรจบ อินทรสุขศรี และคณะ
๙	ตุลาคม	๒๕๒๑	คุณทองอยู่ – คุณกิมล้วน กรรเจียกพงษ์
๑๔	ตุลาคม	๒๕๒๑	คณะพระนวกะวัดน้อยนางหงษ์ ปี ๒๕๒๑
๑๖	ตุลาคม	๒๕๒๑	คณะครู ร.ร. ศรีอุลัยและคณะ

วันที่	เดือน	พ.ศ.	ชื่อ – นามสกุล
๒๔.	ตุลาคม	๒๕๒๑	คุณศิลปชัย รักษตุล และครอบครัว
๓๐	ตุลาคม	๒๕๒๑	คุณกอ เกษรคำ
๑	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	สกุลที่ประวิภาต
๒	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	จ.ส.ต. เสงี่ยม คุณสมทรง เรืองเวหา
๓	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	คุณสังเวียน คุณชูศรี เปรมทรัพย์
๔	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	คุณมงคล คุณองุ่น ศรีตระกูล
๕	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	คุณกุงหนิง เย็นน้ำคำ
๖	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	คณะสงฆ์วัดบางยี่ขัน
๗	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	คุณศฤงคาร คุณพะเยาว์ สุคนธสิงห์
๘	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	ครอบครัว พล.ท. ชิตมั่นสิน สินาดโยธารักษ์
๙	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	คุณสุรชัย คุณขวัญใจ เลิศวิเศษมงคล
๑๐	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	พ.ท. พ่วง คุณเสาวภาค เกิดศรี และคุณดิลก คุณอุไร ที่ประวิภาต
๑๑	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	คุณนายเสงี่ยม เนียมบุญนำ
๑๒	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	ขุนวิศาลจรรยา และครอบครัว
๑๓	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	คุณตาด เปรมพูใจ และครอบครัว
๑๔	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	พระมหาบุญรอด สุเมโธ คณะบ้านปูน
๑๕	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	สกุลบางยี่ขัน – จันทรวัด
๑๖	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	พ.อ. พร อยู่ออมสิน และครอบครัว
๑๗	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	สกุลธัญญวาส
๑๘	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	คุณหญิงนวลละม่อม ตุงคะมณี
๑๙	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	พระอาจารย์สุพจน์ เขมาสโย รักษาการเจ้าอาวาส
๒๐	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	คุณนารถ แสงสันต์ และครอบครัว
๒๑	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	พระบุศย์ ที่ประวิภาต

วันที่	เดือน	พ.ศ.	ชื่อ – นามสกุล
๒๒	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	คุณบุญช่วย คุณเล็ก ปานเอมธน และครอบครัว
๒๓	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	คณะสงฆ์วัดคฤหบดี
๒๔	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	คุณสามารถ คุณประไพศรี ชาญพิทยกิจ
๒๕	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	ครอบครัวน้อยบุญเติม
๒๖	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	คุณนารถ ลิ้โกมล
๒๗	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	พระมหาวิจิตร ธมฺมรโต คุณชื้น, ลูกค้าร้านกัลยา
๒๘	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	คุณเชื้อ ขาวปลื้ม คุณเชื่อม บางยี่ขัน
๒๙	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	คุณนิตย์ เสถียรสูต
๓๐	พฤศจิกายน	๒๕๒๑	ร้านสิทธิกรเภสัช

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก ถนนเทิดดำริ กรุงเทพฯ
พันเอก คนึง วงศาโรจน์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๒๑ โทร. ๕๘๕๐๒๗๑